

Allmenn verneplikt – konflikt mellom ideal og praksis

Den norske vernepliktsordningen i
idéhistorisk perspektiv

Tore Asmund Stubberud

Kapittel 1

Innledning	7
Definisjoner	8
Litteratur om verneplikt i internasjonal kontekst.....	10
Litteratur om verneplikt i Norge.....	11
Sentrale idéhistoriske linjer	13

Kapittel 2

Idéhistorisk bakgrunn.....	15
Middelalderen til opplysningstiden	18
Opplysningstiden og romantikken	19

Kapittel 3

Frankrike i revolusjon – allmenn verneplikt i teori og praksis....	22
En nasjonal armé; idealet om soldatborgeren.....	24
Demokratisering og nasjonalisering av arméene	27
Militærfaglige vurderinger av allmenn verneplikt	30
Rekruttering til arméene – borgerplikt og borgerdyd	31
Oppsummering av utviklingen i Frankrike.....	38

Kapittel 4

Verneplikt i norsk opplysnings-tid og nasjonalromantikk opp mot 1814.....	42
Soldatborgeren	42
Demokratisering og nasjonalisering	44
Militærfaglige idéer i Danmark-Norge i tiden før 1814	46
Borgerplikt og borgerdyd – utskrivningsordningen i Norge ..	47

Kapittel 5

Riksforsamlingen på Eidsvoll – en ny grunnlov	49
Bakgrunn for Grunnloven	49
Utformingen av Grunnloven.....	50
Soldatborgeren	51
Demokratisering og nasjonalisering	54
Militærfaglige idéer	55
Borgerplikt og borgerdyd	57
Oppsummering av debatten i riksforsamlingen.....	63

Kapittel 6

Vernepliktsloven av 5. juli 1816	67
Vernepliktssakens gang fra riksforsamlingen til Stortinget 1815–16.....	67
Debatten om vernepliktsloven av 5. juli 1816.....	72
Patriotisme/soldatborgeren/borgerplikter.....	72

Demokratisering og nasjonalisering	77
Militærfaglige idéer	82
Borgerplikt og borgerdyd – utskrivning i teori og praksis	89
Konklusjon	94

Kapittel 7

Utviklingen etter 1816	96
Kampen om stillingsretten	96
Verneplikten før første verdenskrig.....	97
Forsvarskommissjonen av 1920	98
Forsvarskommissjonen av 1946	103
Forsvarskommissjonen av 1974	105
Forsvarskommissjonen av 1990	105
Forsvarets behov skal være styrende	107

Kapittel 8

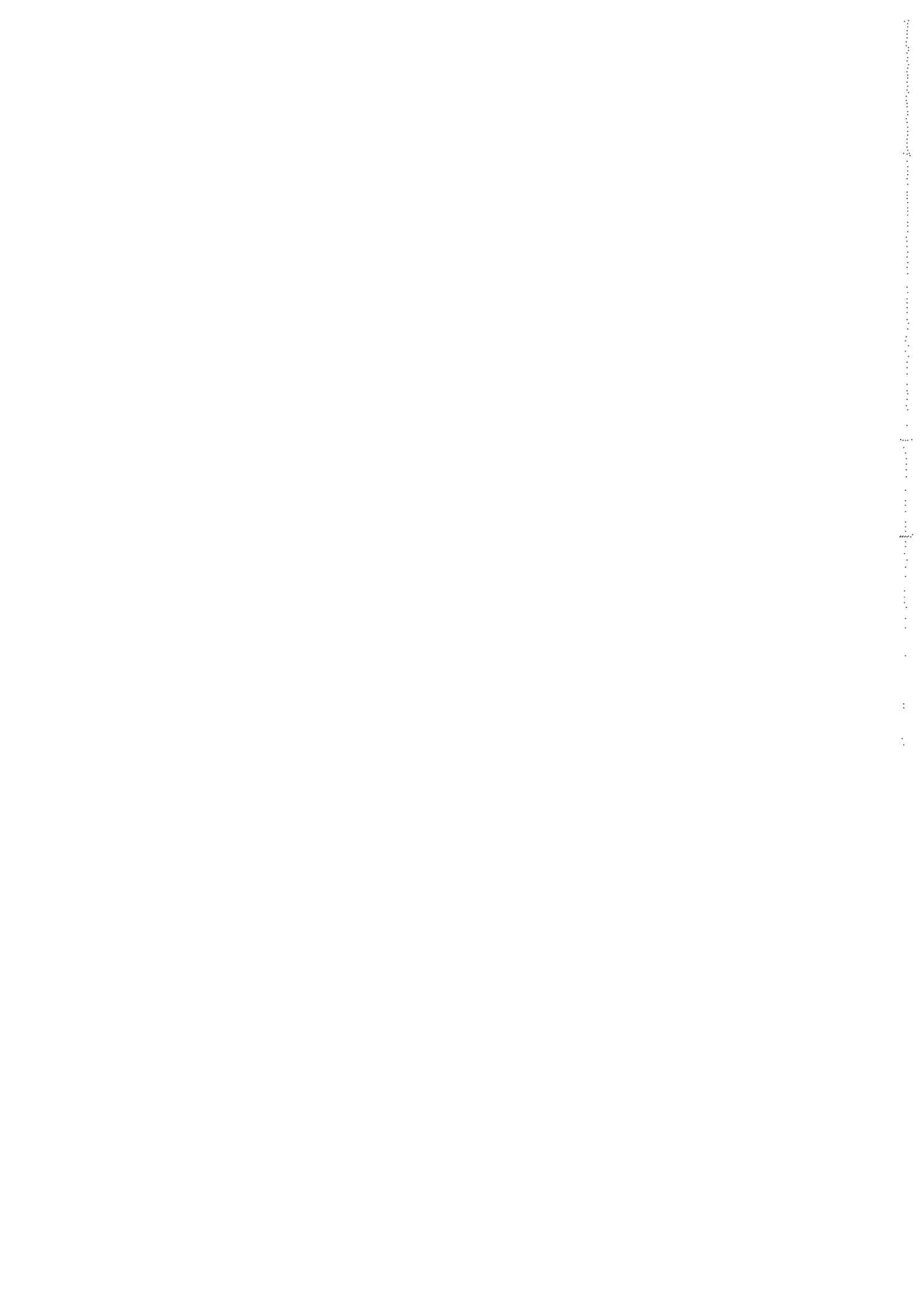
Oppsummering og konklusjon	111
Soldatborgeren	112
Demokratisering og nasjonalisering	113
Militærfaglige idéer	115
Borgerdyd og borgerplikter	116

Kapittel 9

Nye perspektiver i verneplikts spørsmålet	119
Eksemplet fra Frankrike og innflytelsen på utviklingen i Norge.....	119
Soldattjeneste i fred	120
Nye taktikker, demokratisering av krigen på slagfeltet	121

Bibliografi

Personliste

Kapittel 1

Innledning

De siste årene har det vært en omfattende omstilling i Forsvaret, med en betydelig dreining mot innsats i internasjonale operasjoner. Det settes spørsmålsteget ved verneplikts fortsatte relevans for Norge med dagens og fremtidens krav til militære kapasiteter.¹ Verneplikten spiller allikevel fortsatt en viktig rolle som fundament for det norske forsvarskonseptet. Hvorfor har verneplikten en slik sentral politisk rolle i Norge? Hvilke politiske idéer gir dette konseptet en slik styrke? Hva var bakgrunnen for innføringen av allmenn verneplikt? For å finne svar på disse spørsmålene har jeg studert de idéhistoriske forutsetningene for den norske vernepliktsordningen. Mitt utgangspunkt har vært at realiseringen av den norske vernepliktsordningen synes å innebære en konflikt mellom idealer og praktiske behov. Denne konflikten har blitt ytterligere aktualisert av de siste årenes utvikling mot færre innkalte til førstegangstjeneste og økende grad av profesjonalisering av Forsvarets innsatsstyrker. Denne studien fokuserer på den politiske utviklingen i vernepliktspørsmålet med hovedvekt på riksforsamlingen på Eidsvoll våren 1814 og det første ordentlige Storting 1815–16. Disse to begivenhetene førte til henholdsvis Grunnloven av 1814 og den første

1 Iver Johansen: *Praktisering av verneplikten i Norge 1814–2000*, FFI rapport–2000/02708, (Kjeller: Forsvarets forskningsinstitutt) 2000, og Iver Johansen: “Verneplikten ved veis ende?”, *Norsk Militært Tidsskrift*, 11/2003.

vernepliktsloven fra 5. juli 1816. I disse prosessene ble alle de vesentlige idémessige problemstillingene i vernepliktspørsmålet debattert, og grunnlaget for dagens praksis etablert. Debattene om verneplikt i Norge fra andre halvdel av 1700-tallet og frem til 1816 var preget av påvirkning fra Frankrike både med hensyn til idéer og praktiske eksempler. Derfor mener jeg det er hensiktsmessig å belyse utviklingen av allmenn verneplikt i Norge ved å sammenlikne situasjonene i Norge og Frankrike i perioden 1789–1816. Dette er ikke gjort tidligere. Til slutt har jeg i korte trekk beskrevet den videre utviklingen i vernepliktspørsmålet fra 1816 og frem til i dag for å påvise de viktigste begivenhetene og trekke noen idéhistoriske linjer. Fokus er på de politiske idéene som lå til grunn for praktiseringen av verneplikten. Studien er avgrenset til *arméen*. Arméen var den mest personellintensive delen av forsvarsmakten i begge land, og således den viktigste sett i forhold til utskrivningsordningene.

Definisjoner

Det er hensiktsmessig å avklare en del sentrale begreper til å begynne med.

Allmenn verneplikt brukes i dag ofte om hverandre med begrepet *alminnelig verneplikt*. Det synes imidlertid historisk sett å være en signifikant forskjell mellom begrepene. Jeg har valgt å definere *allmenn verneplikt* i denne sammenhengen som å bety at alle skikkede har en *personlig plikt* til å gjøre militærtjeneste ut fra prinsippene om likhet og rettferdighet.² Det er imidlertid statens til enhver tid gjeldende behov som bestemmer hvor mange skikkede som blir kalt inn til tjeneste i fredstid. Denne definisjonen er i samsvar med gjeldende praksis, men avviker fra oppfatningen på 1800-tallet. I moderne forstand er det selvsagt at verneplikten er en personlig forpliktelse for den enkelte borger, men det har ikke alltid vært slik. I debattene om verneplikten på 1800-tallet ble *allmenn verneplikt* gjerne oppfattet som å bety at alle borgere

2 Dagens praksis er at man ikke har en lovfestet rett til å avtjene førstegangstjeneste, det er Forsvarets behov som er styrende.

Det var i tiden før den franske revolusjonen vanlig praksis i de fleste stater å rekruttere soldater som ikke hadde tilknytning til nasjonen eller staten, en kategori vi kjenner under betegnelsen *leiesoldater*. En leiesoldat kan defineres som en person som selger sine tjenester som soldat for lønn eller annen godtgjørelse, uten å ha tilhørighet til den stat eller nasjon han tar tjeneste i.⁴ Lojaliteten er derfor ikke basert på patriotisme eller idealisme.⁵ Vernepliktige kontra leiesoldater var et sentralt tema i debatten om allmenn verneplikt.

Litteratur om verneplikt i internasjonal kontekst

Jean-Paul Bertaud har gjort en meget grundig og dyptpløyende studie av den franske revolusjonen sett i forhold til militærmakten.⁶ Boken fokuserer på arméens rolle både i forbindelse med kongedømmets fall og under den videre utvikling av revolusjonen til og med Napoleons fall. Et sentralt tema er hvordan den kongelige arméen først ble omdannet til en revolusjonær armé av frivillige borgere for å gjennomføre og beskytte revolusjonen, for så igjen å bli omdannet til et instrument for Napoleons erobringstokt. Allmenn verneplikt er et sentralt tema i boken, og utviklingen diskuteres på en grundig måte.

Alan Forrest har gått nærmere inn på soldatene.⁷ Han nyanserer beskrivelsen av arméene i større grad enn Bertaud og utfyller hans fremstilling på en god måte. Spesielt gjelder dette omtalen av hvordan soldatene ble rekruttert og indoktrinert til gode revolusjonære.

-
- 4 Begrepet *soldat* har italienske røtter og kommer på norsk av begrepet *sold*, som både betegner soldatens lønn og hans tjeneste, *Aschehougs og Gyldendals lille norske leksikon*, (Oslo: Kunnskapsforlaget) 1998, s. 968.
 - 5 Se også *The New Encyclopedia Britannica 15th edition*, bd. 8, Donald Duncanson og Philip W. Goetz (red.) (Chicago: Encyclopædia Britannica) 1990, s. 27.
 - 6 Jean-Paul Bertaud, *The Army of the French Revolution: From Citizen-Soldiers to Instrument of Power*, (Princeton: Princeton University Press) 1988.
 - 7 Alan Forrest: *The Soldiers of the French Revolution*, (Durham: Duke University Press) 1990.

uten hensyn til fødsel og formue skulle kunne utskrives som soldat, men dette var ikke ensbetydende med en *personlig verneplikt*.

Alminnelig verneplikt innebærer i denne sammenhengen en oppfatning om at alle skikkede skal gjøre tjeneste også i fredstid. Til grunn ligger prinsippene om likhet og rettferdighet. Verneplikten anses i henhold til denne definisjonen som en demokratisk rettighet like mye som en plikt: Alle har krav på våpenopplæring for å kunne forsvare fedrelandet. Definisjonen er i tråd med historisk bruk av begrepet i debattene 1814–1816. Reell alminnelig verneplikt med innkalling av alle skikkede til tjeneste har imidlertid kun vært gjennomført etter 1814 i periodene 1911–1920 og 1950–1962, selv om det i lange perioder utenom dette har vært intensjonen at alle skikkede skulle innkalles.³ En alminnelig verneplikt ville være en stor økonomisk belastning for staten, gitt at det måtte utdannes flere soldater enn det faktisk var behov for.

Personlig verneplikt var et begrep som forekom i debattene på Stortinget og tidlig på 1800-tallet. Betydningen var at verneplikten skulle være en personlig forpliktelse for den enkelte borger. I kontrast til personlig verneplikt stod legdsystemet, hvor en form for verneplikt var lagt på en region bestående av en eller flere gårder. Det var legdens ansvar å verve en soldat og bekoste hans utrustning. Det var også mulig å utskrive en soldat fra legden dersom ingen vervet seg frivillig, men det forelå altså ingen personlig, lovfestet plikt for hver enkelt til å gjøre tjeneste. Normalt ble utskrivning foretatt ved loddtrekning. Legdsystemet ble også gjerne kalt *blandet verneplikt* i debattene.

Reell verneplikt var også et begrep fra 1800-tallets debatter, som refererte til den svenske vernepliktsordningen. Betydningen ble fremstilt som å være en verneplikt på eiendom. Soldater kunne ikke utskrives, men måtte verves fra frivillige og bekostes av eiendomsbesitterene.

3 Ørnulf Nåvik: *Vernepliktens historie 959–1996*, (Oslo: Elanders forlag) 1996, s. 8

De forvaltningsmessige aspektene av utviklingen blir grundig behandlet av Howard G. Brown.⁸ Browns fokus er på hvordan den franske staten utviklet politiske og byråkratiske mekanismer for å kontrollere rekrutteringen og utskrivningen av mannskaper til arméene.

Litteratur om verneplikt i Norge

Tine Damsholt har gjort en grundig kulturhistorisk analyse av patriotisme sett i forhold til militære problemstillinger.⁹ Den patriotiske diskursen i Danmark-Norge på slutten av 1700-tallet var ifølge Damsholt bakgrunn til idéen om verneplikt som en borgerplikt. Diskursens sentrale elementer var de innfødtes fortrinn, nasjonalitet, statsborgerskap og fedrelandskjærlighet. Den hadde sterke elementer av nasjonalromantikk.

Otto Gjerpe, Johs. Andenæs, Eli Fure og Roald Berg har alle behandlet riksforsamlingens debatt om verneplikten og, med unntak av Fure, også utformingen av vernepliktsloven av 5. juli 1816. Ørnulf Nåvik har referert Johs. Andenæs uten å behandle spørsmålet selvstendig. Iver Johansen har i likhet med Johs. Andenæs, Fure og Berg behandlet verneplikt i en større sammenheng enn riksforsamlingen. Gjerpe har fokusert spesifikt på debatten om vernepliktspørsmålet i perioden 1814–21 og behandler spørsmålet også i et idéhistorisk perspektiv. Gjerpes fremstilling har derfor vært særlig viktig for denne studien.

Nåvik skrev som pensjonert offiser faghistorie om vernepliktsforvaltningen i Norge.¹⁰ Fremstillingen er ujevn og fokusert på organisasjon, reglementer og personer, men gir en meget nyttig oversikt over kronologien i vernepliktslovgivningen.

8 Howard G. Brown: *War, revolution and the Bureaucratic State. Politics and army administration in France 1791–1799*, (Oxford: Clarendon Press) 1995.

9 Tine Damsholt: *Fædrelandskærlighed og borgerdyd*, (København: Museum Tusulanums forlag/København universitet) 2000.

10 Nåvik: *Vernepliktens historie...*

Johs. Andenæs fremhever konflikten mellom praktiske/ økonomiske interesser og ideologiske oppfatninger som den primære, og berører blant annet militærfaglige aspekter.¹¹

Fure har hatt som målsetning å beskrive prosessen som førte til 1814-grunnloven samt å gjengi det sentrale kildematerialet i en lett tilgjengelig form.¹²

Vernepliktsdebatten er relativt grundig dekket, med hovedfokus på konflikten mellom demokratiske idealer og standsprivilegier. Fremstillingen er imidlertid i hovedsak en beskrivelse av synspunkter og gjengivelse av utdrag fra debattinnleggene, og i liten grad diskusjon. Hun har sammenfallende konklusjoner med Johs. Andenæs og gjengir enkelte passasjer fra i NOU 1979:51 ordrett.

Berg har fokus på Forsvarets historie i perioden 1814–1905 og ser vernepliktsproblemet i sammenheng med Forsvarets utvikling forøvrig i denne perioden.¹³ Han fremhever konflikten mellom de demokratiske idealene frihet og likhet i forhold til “standssamfunnets tradisjonelle privilegietenkning” som det sentrale problemet for riksforsamlingen. Berg berører også militærfaglige aspekter og fremhever Preussen som et forbilde for de norske militære representantene på Eidsvoll. Også Berg har benyttet Johs. Andenæs (i NOU 1979:51) som kilde. Jeg har med ett unntak ikke funnet konkrete referanser til Preussen i de primærkilder jeg har benyttet. Dette skyldes trolig at jeg har hatt et mer avgrenset fokus på den politiske debatten for min diskusjon, mens Berg også har fokusert på den fagmilitære diskursen i samme periode.

Johansen behandler vernepliktsproblemet i en overordnet historisk-statsvirenskapelig kontekst med fokus på praktiseringen av verneplikten og verneplikts relevans i forhold til dagens krav.¹⁴ Han legger betydelig vekt på

11 Johs. Andenæs: “Menneskerettighetserklæringene i det 18. århundre og den norske grunnlov”, *Tidsskrift for rettsvidenskap*, 1942, side 474–496 og Johs. Andenæs: “Grunnloven og verneplikten”, i NOU 1979:51 *Verneplikten* (vedlegg 3).

12 Eli Fure: *Eidsvoll 1814. Hvordan Grunnloven ble til*, (Oslo: Dreyers forlag) 1989.

13 Roald Berg: *Konstitusjon, nasjon og union* bd. 1 i *Norsk forsvarshistorie*, (Bergen: Eide forlag) 2001.

utviklingen og praktiseringen av allmenn verneplikt som et vellykket konsept i Frankrike under revolusjonen, men konkluderer med at en dogmatisk praktisering av verneplikten er lite hensiktsmessig som rekrutteringssystem i dagens samfunn. Jeg har imidlertid funnet nyanser som viser at Johansen forenkler problemstillingene i betydelig grad.

Gjerpe har et historisk perspektiv på debatten i tidsrommet 1814–21, men berører også i betydelig grad idéhistoriske aspekter.¹⁵ Han fremhever en felles likhetsideologi i riksforsamlingen, men også et fokus på nytteverdien for staten. Verneplikten ble sett som et virkemiddel til å berge statens selvstendighet i en kritisk situasjon. Gjerpes diskusjon er grundig og utfyllende innenfor de rammer han har satt.

Gjerpe og øvrige tidligere arbeider diskuterer i hovedsak de demokratiske idealene sett i en historisk kontekst. Jeg har imidlertid funnet en del viktige nyanser i debattene som Gjerpe ikke har behandlet. Min diskusjon plasserer vernepliktspørsmålet i en større felleseuropeisk sammenheng, sett i forhold til opplysningstiden.

Sentrale idéhistoriske linjer

Jeg har valgt å se allmenn verneplikt i en tematisk kontekst, hvor jeg har utledet noen sentrale temaer som representerer sentrale idéhistoriske linjer i vernepliktspørsmålet:

Soldatborgeren (patriotisme/borgerplikter)

Et sentralt fundament for konseptet om allmenn verneplikt var idéen om at soldaten skulle være borger og borgeren soldat, i motsetning til å være vervet eller profesjonell soldat. Dette var et uttrykk for oppfatninger om en samfunnskontrakt, der borgeren får rettigheter beskyttet av staten i motytelse mot plikter overfor staten og samfunnet.

14 Iver Johansen: "Verneplikten ved veis ende?" og Iver Johansen: *Praktisering av verneplikten*.

15 Otto Gjerpe: *Debatten om alminnelig verneplikt i Norge 1814–1821*, hovedoppgave ved Institutt for historie, (Oslo: Universitetet i Oslo) 1953.

Demokratisering og nasjonalisering

Militærmakten var et sentralt maktmiddel både for å kontrollere egen befolkning og for å håndtere konflikter med andre stater. Overføring av kontrollen over arméen fra kongen til folket var derfor en avgjørende faktor for innføring av demokratiet. Forutsetningen for demokratisk kontroll over arméen ble ansett å være at den bestod av utskrevne borgere og ikke av vervede soldater. Ett annet sentralt aspekt var de revolusjonære prinsippene om likhet og rettferdighet; alle borgere skulle ha rett til å forsvare fedrelandet med våpen i hånd, og alle borgere skulle bære like byrder i form av å gjøre militærtjeneste.

Militærfaglige idéer

Militærfaglige idéer relatert til allmenn verneplikt som virkemiddel for utvikling av effektive styrker var viktige i denne sammenhengen. Sentralt sto oppfatninger om den patriotiske borgerens moralske overlegenhet overfor vervede soldater, og de muligheter dette ga med hensyn til lojalitet, disiplin og taktikker. Et annet viktig behov var å kunne disponere de best skikkede av nasjonens borgere som soldater. De forvaltningsmessige aspektene ved å rekruttere, trene og anvende militære styrker hadde også betydning. Utskrivning av vernepliktige ga økonomiske muligheter for å etablere langt større arméer enn ved verving av profesjonelle soldater.

Borgerplikt og borgerdyd

Idealet for opplysningstiden var den patriotiske borgeren som dro ut for å forsvare fedrelandet når fare truet, som vist under temaet *soldatborgeren*. I praksis var det ikke like enkelt å motivere borgerne til å gjøre sin plikt, det ble en konflikt mellom *borgerplikt* og *borgerdyd*. Ordninger for rekruttering og utskrivning ble derfor preget av behovet for å finne kompromisser mellom gjennomførbare løsninger og politiske idealer.

Kapittel 2

Idéhistorisk bakgrunn

I den vestlige verden har vi i stor grad hentet våre idealer fra det klassiske Hellas og Roma. Spesielt har Romerrikets militære meritter, og dets basis i de romerske legionenes organisasjon, taktikk og logistikk, påvirket generasjoner av militære ledere. Historien viser at det i Hellas kun var frie menn, altså borgere av de greske bystatene, som hadde rett til å bære våpen og som også hadde en plikt til å følge kongen i strid. Mange av de greske bystatene og andre stater i samme tidsrom forherliget krig og militær suksess, Sparta er et kjent eksempel. Aristoteles mente at krig var nødvendig for å forsvare det gode liv, men krig i seg selv (implisitt tjeneste i militærvesenet) representerte ikke det gode liv.¹⁶ Det var allikevel nødvendig at våpenmakten var under kontroll av pålitelige borgere, og soldatene måtte derfor tilhøre samme samfunnsklasse som dem med politiske embeder.¹⁷ Aristoteles mente altså at soldaten skulle være borger, og at han skulle gjøre soldattjeneste som ung. Som eldre skulle borgeren ta seg av styre og stell. Slaver, arbeidere og håndverkere hadde verken tid, anledning eller kapasitet til dette og kunne derfor

16 Aristoteles: "The active life and the philosophical life" i *The Politics*, Penguin classics, (Harmondsworth: Penguin Books) 1981.

17 Aristoteles: *The Politics*, s. 9. Det er litt uklart i *Politikken* om Aristoteles mener soldat i betydningen alle militære mannskaper inkludert menige soldater eller om han snakker kun om offiserene, altså de militære lederne. Hans diskusjon av mot i *Den Nikomakiske Etikk*, hvor han snakker om leiesoldater, kan indikere at det kun er militære ledere han snakker om med hensyn til borgerrettigheter.

ikke være borgere.¹⁸ Det var derfor et begrenset antall av statens innbyggere som var borgere og frie menn. Det var helt naturlig for Aristoteles og hans samtidige at en vesentlig del av innbyggerne var ufrie og slaver. Det var underforstått i Aristoteles diskusjoner i *Politikken* at retten til å bære våpen var et kriterium for borgerskap og retten til å besitte politiske embeder, og altså et privilegium som ikke kom alle innbyggere til del.¹⁹ I *Den Nikomakiske Etikk* fremholdt Aristoteles også borgere som mer standhaftige overfor fare enn leiesoldater:

Men soldater blir feige når faren overvelder dem og de er underlegne i antall og utstyr; de er de første til å flykte unna, mens borgerne holder stand og blir drept slik det skjedde ved Hermestempelet.²⁰ [...] For borgerne er det nemlig skamfullt å flykte, og døden er å foretrekke fremfor den slags sikkerhet, mens soldatene i utgangspunktet møter farer i den tro at de er overlegne, men flykter når de innser at de har tatt feil siden de frykter døden mer enn skammen.²¹

Vi kan se en viktig idéhistorisk linje fra *Den Nikomakiske Etikk* via romeren Livius til senere tenkere som Gibbons og Rousseau og videre til vår tid, som funderer myten om at en borgersoldat vil være mer pålitelig og lojal overfor staten enn en profesjonell soldat.

Militærvesenet på denne tiden eksisterte imidlertid ikke som offisiell profesjon. En tilsvarende militær organisering av borgere med begrenset militær trening som ble kalt ut ved behov, primært for forsvar av nasjonen i nødstilfelle, kalles i dag for milits.²² Militsordningens svakhet er at det ikke er mulig å gi soldatene avansert utstyr eller benytte avansert taktikk, fordi det ikke er tilgjengelig tid til å etablere og vedlikeholde ferdigheter på et nivå tilsvarende de til

18 Aristoteles: *The Politics*, bok 3.

19 Aristoteles: *The Politics*, s. 135.

20 Aristoteles: *Den Nikomakiske Etikk*, Bokklubbens kulturbibliotek, Oslo (Bokklubben dagens bøker) 1999, bok 3, note 24. Dette viser til en hendelse under den hellige krigen i 353 f.Kr. i den boiotiske byen Koronea. Leiesoldatene som var engasjert av boioterne for å beskytte byen, flyktet unna og etterlot borgerne i angripernes hender.

21 Aristoteles: *Den Nikomakiske etikk*, s. 56.

22 *The New Encyclopedia Britannica*, bd. 8, s.129. *Militia*.

profesjonelle soldater. En annen svakhet ved militsordningen i tidligere samfunn var, fordi kun frie borgere kunne bære våpen, at den begrenset utvalget av soldater til en mindre del av befolkningen.

Grunnlaget for de berømte romerske legionene ble i henhold til Titus Livius (59 f.Kr.–17 e.Kr.) lagt av Romas sjette konge, Servius Tullius (hersket 578–534 f. Kr.). Han er kjent for å ha innført vesentlige reformer i den romerske statsadministrasjonen.²³ Det første tiltaket var innføringen av offentlig sensus som grunnlag for skattlegging og organisering av offentlig tjeneste, herunder utskrivning til militærtjeneste.²⁴ Hovedmålsetningen med å innføre sensus var å etablere et grunnlag for utskrivning av soldater og for beskatning av befolkningen, begge deler for å understøtte kongens militærvesen. Konsekvensen var at militærvesenet ble profesjonalisert, spesielt gjaldt det offiserskorpset. En annen og mer vidtrekkende konsekvens var utviklingen av et statlig byråkrati og en sentralisert statsadministrasjon. Det andre tiltaket var inndelingen av Romas befolkning i stammer og klasser som definerte den enkeltes rettigheter og plikter, herfra stammer begrepet *første klasse*. Kriteriet for klasseinndeling var omfanget av eiendom og formue. Det tredje tiltaket var stadfestelsen av prinsippet at for å ha rett til bære våpen i statens forsvar, måtte man ha hus og hjem; noe å forsvare. Denne retten og plikten ble derfor tillagt frie menn med eiendom. Borgere med inntekt under en gitt grense var unntatt fra militærtjeneste.²⁵ Det var også her en forutsetning at soldaten skulle være borger, og som i Hellas var retten til å bære våpen et tegn på borgerskap. Opprinnelig var det også en forutsetning i Romerriket at alle borgere skulle tjenestegjøre som soldater, men det ble snart innført unntaksordninger.²⁶ En vesentlig faktor som førte til

23 Titus Livius: *The early history of Rome*, Penguin classics, (Harmondsworth: Penguin Books) 1971, s. 81ff.

24 *sensus*: Fortegnelse over befolkningens navn, bosted, formue og besittelser med mer. Dette var visstnok en nyvinning i samtiden. Sannsynligvis har Servius systematisert og effektivisert tidligere ordninger.

25 Titus Livius: *The early history of Rome*, s. 81ff.

Romerrikets fall var ifølge Gibbons at de romerske legionene etter hvert fikk karakter av leietropper fremfor nasjonale tropper, ved at borgerskap ikke lenger var et kriterium. De mistet derfor sin lojalitet og pålitelighet overfor Roma.²⁷

Middelalderen til opplysningstiden

En utvikling som hadde sine røtter i Romerriket, og fikk effekt utover i middelalderen, var utviklingen av føydalsystemet, hvor frie menn ble gitt land og arbeidskraft av kongen. Motytelsen var at de skulle tjene kongen med et visst antall soldater i krig. Dette førte til etableringen av et kvasiprofesjonelt militært aristokrati. Etter hvert som føydalsystemet ble avviklet mot slutten av middelalderen og overgangen til renessansen, ble politisk makt sentralisert. Militsordningene forvitret dermed etter hvert som kongene utvidet sine stående styrker. For å kontrollere befolkningen og sikre seg mot opprør, begrenset kongene folkets rett til å bære våpen i stadig større grad. Denne retten ble derfor et kriterium for frihet for folket og ble et vesentlig poeng i revolusjonær sammenheng. Leiesoldater ble også et vanlig fenomen. Etter hundreårskrigen (1337–1453) fantes det tusenvis av menn på drift i Europa, som hadde krig som eneste profesjon. Frie kompanier av sveitsiske, italienske og tyske leiesoldater solgte sine tjenester til høyeste tilbyder. Disse leiesoldatene var ofte grådige, brutale og udisiplinerte. De var troende til å desertere ved slagets begynnelse, til forræderi mot arbeidsgiver og til plyndring av sivilbefolkningen. I ekstreme tilfelle hendte det at leiesoldatene rett og slett overtok makten. Ofte var opprørsk adferd resultat av manglende evne eller vilje hos arbeidsgiver til å betale. Det var vanlig at det vesentlige av leiesoldatenes betaling var retten til å plyndre erobrede land og byer.

-
- 26 Jean-Jacques Rousseau: *Om samfunnspakten*, Bokklubbens kulturbibliotek, (Oslo: De norske bokklubbene) 2001, s. 117ff. Rousseau henviser til Servius Tullius, Romas første konge, som fremhever besittelse av hus og hjem som kriterium for å ha rett til å forsvare fedrelandet. Det er sannsynlig at han har hentet dette fra Livius.
- 27 Edward Gibbon: *The Decline and Fall of the Roman Empire*, Penguin classics, (Harmondsworth: Penguin Books) 1980, s. 27ff.

Leiesoldater kunne imidlertid være effektive når det ble håndhevet streng disiplin og betalingen var punktlig. Det var vanlig at stater leide ut avdelinger til hverandre på kommersiell basis. I 1700-tallets Frankrike var de Sveitsiske regimentene eliteformasjoner i den regulære arméen. Frem til og under Napoleonskrigene var leiesoldater i utstrakt bruk i de fleste land. Den franske revolusjon og innføringen av allmenn verneplikt i Frankrike førte til at de fleste land fra begynnelsen av 1800-tallet innførte vernepliktskonsepter og etablerte store vernepliktsarméer.

Opplysningstiden og romantikken

Allmenn verneplikt i moderne forstand har sin opprinnelse i opplysningstiden. Idealene om ytringsfrihet, opplysning og toleranse stod sentralt og førte til et økt fokus på samfunnets institusjoner. Utviklingen av en selvbevisst middelklasse og den borgerlige offentlighet var viktige faktorer i revolusjonsprosessene som pågikk i England, Frankrike og Amerika i denne perioden.²⁸ Middelklassen representerte krefter som kapitalisme, materialisme, sekularisme og individualisme, og dette ga seg etter hvert uttrykk i krav om frihet og likhet. Middelklassen var imidlertid ikke interessert i at de lavere samfunnslag – bønder og arbeidere – skulle få øket status i forhold til dem selv.²⁹ Begrepet liberalisme ble derfor i denne sammenhengen representativt for krav om individuell frihet og likhet i middelklassens forstand, samt troen på fornuft og fremskritt.

Det er viktig å huske at forsvarsmakten i alle stater på denne tiden tradisjonelt var direkte underlagt kongen og lønnet av ham. Arméen var dermed kongens viktigste redskap til å kontrollere sin egen befolkning. Det var også vanlig over hele Europa at vesentlige deler av den stående arméen besto av leiesoldater. Arméen var derfor sjelden å oppfatte som

28 Jürgen Habermas: *Borgerlig offentlighet*, Gyldendal fakkelbøker, (Oslo: Gyldendal) 1991.

29 Gunnar Skirbekk og Nils Gilje: *Fra opplysningstiden til modernismen* bd. 2, *Filosofihistorie*, (Oslo: Universitetsforlaget) 1996, s. 11ff.

nasjonens eller folkets armé. Et vesentlig ankepunkt for folket var at kongene utarmet landet med skatter og utskrivning av soldater for å finansiere og bemanne erobringsskrig i utlandet.

Den engelske filosofen Thomas Hobbes (1588–1679) lanserte idéen om en samfunnskontrakt i verket *Leviathan* (1651). I henhold til Hobbes innebærer samfunnskontrakten at en konge som ikke sikrer individet og dermed mister kontrollen over samfunnet, også mister retten til å herske.³⁰ John Locke (1632–1704) var også talsmann for en samfunnskontrakt, men på andre vilkår enn Hobbes. Han rettferdiggjorde den engelske revolusjonen i verket *Two treatises of government* (1690). Den første delen forkaster idéen om kongens gudegitte rett til å herske, den andre delen forsvarer retten til å gjøre opprør. Dette verket ble også en veiviser for revolusjon overalt i den vestlige verden. Den franske filosofen Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) fikk stor innflytelse ikke bare på den franske revolusjonen, men på opplysningstiden generelt. Spesielt var verket *Om samfunnspakten* (1762) viktig. Der fremhever han blant annet forsvaret av fedrelandet som en grunnleggende plikt basert i samfunnspakten, en naturlig utvikling fra naturtilstanden.³¹ Rousseau konkretiserte samfunnskontrakten til blant annet å omfatte en plikt for den enkelte borger til å delta i forsvaret av nasjonen som soldat med fare for sitt eget liv.³² Allmenn verneplikt ble et aspekt av borgerens plikter overfor samfunnet.

Den patriotiske diskursen, gjenfødt i opplysningstiden etter klassiske idealer, ble sentral i romantikken som regnes å være perioden 1770–1830. I Frankrike var de klassiske idealene i fokus på slutten av 1700-tallet. Første halvdel av 1800-tallet regnes som en nasjonalromantisk periode i Norden. Nasjonalromantikken karakteriseres av

30 Gunnar Skirbekk og Nils Gilje: *Fra antikken til opplysningstiden* bd. 1 i *Filosofihistorie*, (Oslo: Universitetsforlaget) 1996, s. 332ff.

31 Jean-Jacques Rousseau: *Om samfunnspakten*, s. 35ff.

32 *Ibid.*, s. 36ff.

idealiseringsen av det nasjonale og folkelige ved å søke tilbake til sitt eget folk, dets historie og folkelige tradisjoner. Det var en trang til å levendegjøre og samtidig idealisere en fortid som man i Norge anså at særlig bøndene hadde tatt vare på.³³

Vi skal se at dette fikk betydning for vernepliktsproblemet i Norge, hvor den norske odelsbonden ble idealisert.

33 *Aschehougs og Gyldendals store norske leksikon*, (Oslo: Kunnskapsforlaget) 1978-89, bd. 8, s. 472 .

Kapittel 3

Frankrike i revolusjon – allmenn verneplikt i teori og praksis

Kong Ludvig 14. innkalte stenderforsamlingen sommeren 1789. De tre stendene var adelen, kirken og borgerne, hver stand hadde likeverdige stemmer. I praksis kontrollerte kongen adelen og kirken og blokkerte derfor forsøk på reformer fra borgerne. Tredjestanden brøt ut og erklærte seg som nasjonalforsamling 17. juni 1789 etter at kongen hadde avslått krav om større innflytelse. Dette førte til konflikt og opptøyer. Den første fasen av revolusjonen førte til at kongen fortsatte å regjere, men med innskrenket makt. En ny grunnlov ble vedtatt i 1791, som ytterligere begrenset kongens makt. Han hadde nå bare utsettende veto. Kongen forsøkte å flykte sommeren 1791, men ble avslørt og satt i forvaring. Revolusjonen ble radikalisert fra 1791–93 og kongedømmet avvirket under store interne stridigheter. Vi kan grovt sett snakke om tre fraksjoner som var i konflikt med hverandre: De som ville forsvare revolusjonen mot indre og ytre fiender; de som ville bekjempe revolusjonen både internt i Frankrike og ved intervensjon fra utlandet; og de som ville eksportere revolusjonen, i stor grad en radikaliserings av å forsvare revolusjonen. De radikale vant frem, og det ble erklært krig mot Østerrike 20. april 1792. Militære nederlag våren 1792 førte til nasjonal krise. Allierte troppers invasjon av Frankrike 11. juli 1792 førte til at nasjonalforsamlingen erklærte fedrelandet i fare – *la patrie en danger*. Nasjonalforsamlingen

møttes etter nyvalg 20. september 1792, samme dag som den revolusjonære arméen stanset de prøyssiske styrkene ved Valmy, nord for Paris. Det var i utgangspunktet enstemmighet for å avvike monarkiet, men det ble snart konflikt mellom radikale og konservative krefter. De radikale vant frem, og kongen ble stilt for retten og henrettet 21. januar 1793. Krig ble erklært mot England 1. februar 1793 og mot Spania og Nederland 7. mars 1793. Det revolusjonære Frankrike var nå i praksis i krig med det øvrige Europa. Etter en del fremgang kom nye militære nederlag våren 1793, og det var motrevolusjonære opprør mot utskrivning av mannskaper i Vendée-området i mars 1793. Et nytt opprør i Paris fra 31. mai til 2. juni 1793 eliminerte den konservative opposisjonen i nasjonalforsamlingen, og revolusjonen gikk inn i en ny fase. Det var nå desperat behov for å styrke arméene, og masseutskrivninger av mannskaper ble gjennomført sommeren og høsten 1793. Den berømte *levée en masse*³⁴ ble erklært 13. august 1793, av mange regnet som den første kimen til allmenn verneplikt.³⁵

Det ble etablert en revolusjonær regjering som fra 10. oktober 1793 innførte terror som virkemiddel for å beskytte og gjennomføre revolusjonen. Terroren pågikk til 28. juli 1794, da Robespierre og andre ledere ble henrettet. Dette var i praksis slutføringen av revolusjonen internt i Frankrike. I perioden 1794–99 ble styret stabilisert og revolusjonen konsolidert, mens Frankrike var i krig med resten av Europa. Revolusjonen og hele nasjonens virksomhet ble dermed fokusert mot krigen og krigsinnsats.

Det var ingen vesentlige utskrivninger av mannskaper i perioden 1794–99. Krigføringen ble i all hovedsak utført med de soldater som var i tjeneste i 1789 (dette var profesjonelle soldater), av frivillige som vervet seg i perioden 1789–93, og av mannskaper utskrevet i perioden 1793–94. Dette medførte en gradvis reduksjon av mannskapsstyrken, samtidig som soldatene i vesentlig grad begynte å oppfatte seg selv som profesjonelle karrieresoldater. Allmenn verneplikt ble innført

34 *levée en masse*: masseutskrivning.

35 Iver Johansen: "Verneplikten ved veis ende?", s. 19–21.

ved lov fra 18. juni 1798, og den forhatte *conscription*³⁶ ble effektivert i 1799. Dette la grunnlaget for Napoleons massearméer. Behovet for administrasjon og kontroll av utskrivningen førte til en sentralisering av kontroll og utviklingen av et effektivt statlig byråkrati.

I 1799 overtok Napoleon makten med støtte fra arméen, og de militære ambisjonene førte til et fornyet behov for soldater. Napoleon regjerte som despotisk keiser og ledet erobringkampanjer i perioden 1802–12. Imperiet kollapset i perioden 1812–15. Napoleon var på retrett vinteren og våren 1814. De allierte inntok Paris 31. mars, og Napoleon abdiserte 6. april – mens Eidsvollmennene utarbeidet Norges første grunnlov. Dette var en vesentlig del av bakteppet for den norske revolusjonen og utviklingen av en norsk grunnlov, hvor prinsippet om allmenn verneplikt ble grunnfestet. Vi skal nå se på hvilke idéer som lå til grunn for utviklingen av en allmenn verneplikt i Frankrike etter 1789.

En nasjonal armé; idealet om soldatborgeren

En ny og bedre verden var målsetningen og drømmen for opplysningstidens tenkere og aktører. Uansett hvor mye borgerskapet ønsket fred, innså de at det fremdeles ville være behov for en armé, men denne arméen måtte formes etter de nye idealene. Militærmaktens vesen ble et problem. Skulle krigføring være en oppgave for profesjonelle soldater, eller skulle det være en rett og plikt for alle borgere å gjøre tjeneste i arméen? For å hindre at arméen ble et instrument for despotisme, måtte den bli en nasjonal armé, soldatene måtte bli borgere og borgerne måtte bli soldater. Profesjonelle offiserer delte også tankene om en nasjonal armé.

Nasjonen – folket – var i praksis bøndene som utgjorde den overveiende majoriteten. Forsvar av eiendom og verdier mot invasjon fra fremmede makter var i bøndenes egeninteresse, men dette medførte ikke aksept for en nasjonal armé. Her var det forskjellige oppfatninger og manglende forståelse mellom bøndene og borgerskapet. En nasjonal armé basert i militsen

36 *conscription*: Allmenn utskrivning.

ville for borgerskapet representere idealene om likhet og rettferdighet, og være den beste garantien mot upålitelige og tvilsomme leiesoldater. Bøndene så imidlertid ingen praktisk forskjell mellom en nasjonal armé og den forhatte militsen som de oppfattet som representativ for ulikhet og forskjellsbehandling. Verneplikt for bonden ville alltid bli ansett som en upopulær skatt, hvor betalingen var i form av personlig tjeneste i stedet for penger eller varer. Dette ville belaste bøndene hardere enn befolkningen forøvrig, fordi gårdsdriften fremdeles var avhengig av håndkraft. Dersom bøndene og gårdsarbeiderne ble utskrevet til soldattjeneste, ville landbruket bli liggende brakk og gårdene forfalle. Forsvaret av fedrelandet – *la patrie* – omfattet i bøndenes øyne ikke bare soldattjeneste, men også det å dyrke jorden.³⁷

Flertallet i nasjonalforsamlingen støttet idéene om en nasjonal armé. En nasjonal armé måtte også innebære at alle borgere skulle ha plikt til å tjenestegjøre etter nasjonens behov. Dette prinsippet ble klart uttrykt: "Tout citoyen doit être soldat, tout soldat citoyen" (enhver borger må være en soldat og enhver soldat en borger).³⁸ Nasjonalforsamlingen var også skeptisk til de militære lederne, som alle var utnevnt av kongen og således kunne forventes å representere *l'ancien regime*. Debatten i nasjonalforsamlingen om restrukturering av arméen begynte i november 1789. Deler av arméen ønsket på dette tidspunktet fortsatt å gjeninnføre kongens fulle autoritet, dette var en motrevolusjonær trussel både mot representantenes sikkerhet og autoritet. De representantene som ønsket å omdanne arméen til en nasjonal armé, så imidlertid en fare for å radikaliserer revolusjonen dersom revolusjonære arbeidere fikk makten i arméen. Det måtte derfor finnes kompromissløsninger med den eksisterende strukturen. Politikerne gjorde derfor som politikere ofte gjør; de bekreftet prinsipper som de så umiddelbart gjorde unntak fra.

37 *la patrie*, fedrelandet: "La Patrie is the land of our fathers, the country where we were born, its hearts, its altars and its tombs." (Jean-Paul Bertaud: *The Army of the French Revolution...*, s. 6.)

38 Alan Forrest: *Soldiers of the French Revolution*, s. 42.

Nasjonalforsamlingen erklærte at status som borger også måtte medføre plikter og tjenester, heriblant det å gjøre militærtjeneste når det måtte være behov, men forkastet i praksis enhver form for verneplikt.³⁹ Heller enn å innføre allmenn verneplikt, opphevet revolusjonen i 1789 verneplikten for militsen og innførte en rekrutteringsordning basert på frivillighet for hele militærvesenet.⁴⁰ En årsak til dette var at det ikke ble ansett mulig å innføre allmenn verneplikt når en betydelig del av befolkningen var definert som "passive borgere" uten rett til å stemme eller inneha politiske embeder.⁴¹

Argumentene for å fravike prinsippet om allmenn verneplikt var mange: Krigstjeneste krevde lang trening; det var ikke mulig å rekruttere en nasjonal armé uten å ha statistikk over befolkningen i regionene; det var for stor variasjon i mentalitet og fysikk mellom provinsene. I realiteten var dette et utslag av både politisk pragmatisme og av konflikt mellom idealer: For det første var det øyeblikkelig behov for erfarne soldater, slik at arméen fra *l'ancien regime* måtte videreføres. For det andre ville innføring av verneplikt møtt stor motstand i befolkningen, spesielt blant bøndene på grunn av dårlige erfaringer med militsen. Idéen om allmenn verneplikt kom også i konflikt med aspekter av selve grunntanken for revolusjonen: Frihet, likhet og brorskap. Allmenn verneplikt var et virkemiddel for å utvikle likhet (demokratisering) og brorskap (nasjonalfølelse), men var ikke forenlig med prinsippet om frihet. I en nasjon av frie borgere ville tvungen utskrivning til militærtjeneste være en uakseptabel krenkelse av individets frihet. Denne konflikten

39 Alan Forrest: *Soldiers of the French Revolution*, s. 44. (Dette refererer til perioden 1789–92 og den restruktureringen som foregikk da.)

40 I 1789 var feltarméen bemannet av profesjonelle soldater vervet på kontrakt, mens militsen, som hadde oppgaver i støtte av arméen, var bemannet ved utskrivning fra bondestanden. På grunn av hyppige kriger på slutten av 1700-tallet var tjeneste i militsen ensbetydende med langt fravær fra hjem og arbeide, og utskrivningene var derfor svært upopulære (Bertaud: *The army of the French Revolution...*).

41 Bertaud: *The army of the French Revolution...*, s. 44.

mellom idéer, og mellom idé og praksis, preget politikken for rekruttering til arméene gjennom hele revolusjonen, også etter Napoleons overtakelse av makten.

Demokratisering og nasjonalisering av arméene

Det viste seg at det store flertall av arméens offiserer og soldater støttet revolusjonen på grunn av egne ønsker om reformer. Dette var i vesentlig grad krav om likhet, spesielt krav om like karrieremuligheter for alle basert på talent og meritter, uansett bakgrunn. Kravene fra tredjestanden, borgerne og bøndene, ga således gjenklang også gjennom hele arméen. Konfliktene i det sivile samfunn fantes også i regimentene og gjorde det umulig for autoritetene å bruke arméen som et maktmiddel for undertrykkelse av befolkningen.⁴²

Det var allikevel betydelige utfordringer forbundet med å få demokratisk kontroll over arméen. Idealet for revolusjonen var en nasjonal massearmé av frivillige revolusjonære. Den skulle rekruttere uten diskriminering fra alle regioner og alle klasser og ville derfor ha et stort rekrutteringsgrunnlag. Arméen skulle bestå av borgersoldater som kjempet for å forsvare familien og frigjøre nasjonen fra det føydale åket. Det var imidlertid stor avstand mellom ideal og virkelighet i 1789.

Etter at revolusjonen var et faktum sommeren/høsten 1789, var arméen derfor et betydelig problem for de nye styresmaktene. Fra 1789 til 1793, ble kongens armé omformet til en nasjonal armé, fra *l'ancien regime* til "demokratiet under våpen". Frem til 1791 var kongen formelt statens overhode og kontrollerte i prinsippet arméen. Arméen var i denne perioden fortsatt basert på vervede soldater og offiserer fra *l'ancien regime*, men støttet revolusjonen. Etter kongens fluktforsøk i 1791 organiserte nasjonalforsamlingen en ny militær styrke basert på bataljoner av frivillige som meldte seg spontant. Mange av disse kom fra nasjonalgarden, som overveiende var rekruttert fra borgerskapet. Hensikten med denne nye styrken var å sikre at nasjonalforsamlingen hadde pålitelige styrker,

42 Bertaud: *The army of the French Revolution...*, s. 15.

om nødvendig for strid med den kongelige arméen.⁴³ Etter militære nederlag mot Østerrike, og etter at fiendtlige styrker hadde invadert fransk territorium, erklærte nasjonalforsamlingen *la patrie en danger* og beordret etablering av nye bataljoner.⁴⁴ Dette ble en tredje armé, denne gangen av frivillige *sans-culottes*.⁴⁵ Høsten 1792 hadde revolusjonen således tre forskjellige arméer å håndtere. Denne splittede militærmakten kunne ha gitt muligheter for generaler til å kjempe mot revolusjonen, men ble i virkeligheten omformet til en enkelt nasjonal og revolusjonær armé i løpet av ett år.⁴⁶

Arméene ble pålagt bare å adlyde direktiver fra nasjonalforsamlingen, og det måtte avlegges ed om ikke å bruke våpenmakt annet enn i forsvar av landet og for å bevare styresettet. Det ble også lagt vekt på å eliminere korpsånd og fremelske en nasjonal ånd. Frem til nå hadde soldatene vært lojale mot sin regimentsjef, sitt regiment og eventuelt den region regimentet erklærte sin tilknytning til. Dette var i strid med revolusjonens ønske om brorskap i forstand av en nasjonal ånd på tvers av regioner, og måtte derfor bekjempes. Det var også viktig å etablere soldatenes borgerrettigheter, for å skape en armé av motiverte soldatborgere og på denne måten realisere idéen om *le soldat-citoyen*.

Tidligere hadde soldater vært avstengt fra å stemme eller delta i politisk aktivitet, noe som bidro til å forsterke deres lave anseelse i samfunnet. Dette ble nå endret slik at soldatene fikk stemmerett etter seksten års tjeneste. Dette var imidlertid ikke på noen måte knyttet til verneplikten, tvert om var rekrutteringen fremdeles basert på frivillighet.

43 Dette var en parallell til situasjonen under den engelske revolusjonen over hundre år før, hvor parlamentet mobiliserte styrker mot kongen.

44 *la patrie en danger*: fedrelandet i fare.

45 *sans-culottes*: betegnelsen på de revolusjonære arbeiderne, og betydde bokstavelig "uten knebukser." Dette henspillet på de adelige og bedrestilte, som gikk i knebukser og silkestrømper i motsetning til arbeiderene som gikk i langbukser (*The New Encyclopedica Britannica*).

46 Bertaud: *The army of the French Revolution...*, s. 80ff.

Ideelt skulle lederskapet ønsket å fjerne den kongelige arméen som representerte *l'ancien regime*, og etablere en revolusjonær armé av frivillige. Imidlertid måtte man være pragmatisk nok til å innse at det var umiddelbare behov for militære styrker med en grad av profesjonalitet som det ikke var mulig å skape av uerfarne frivillige. Den kongelige arméen måtte derfor beholdes og samordnes med de nye frivillige styrkene. De eksisterende avdelingene måtte av praktiske hensyn kombineres i større forvaltningsmessige enheter for å etablere en lik praksis, derfor ble det gjennomført en praktisk motivert demokratisering av arméene. Det var også et militærteknisk/taktisk behov for å organisere kompanier og bataljoner i større forband i tillegg til behovet for å fylle opp bataljonene. I bakgrunnen lå de politiske stridighetene om kontroll over arméen.

Det var strid i nasjonalforsamlingen om hvorvidt de frivillige styrkene skulle integreres med den kongelige arméen for å demokratisere den, eller om de skulle beholdes som separate styrker.⁴⁷ *Montagnardene* og *sans-culottene* forlangte forening av arméene.⁴⁸ Målsetningen var at de frivilliges motivasjon, spesielt de radikale *sans-culottene* fra 1792, skulle overføres til den gamle kongelige arméen som man fremdeles fryktet ville følge de aristokratiske generalene blindt. En forening av arméene kunne foretas ved innlemmelse, sammensmelting eller formering av brigader. Formering av brigader ville bety at man satte sammen taktiske enheter kalt halv-brigader (*demi-brigades*) av en bataljon fra den kongelige arméen med to bataljoner av frivillige. Dette var løsningen som ble valgt. Imidlertid ble implementeringen utsatt til de pågående felttogene var avsluttet.

Arméen var et viktig virkemiddel for å revolusjonere befolkningen gjennom å utdanne soldatene i henhold til revolusjonens idealer. Soldatene ville igjen påvirke sine

47 Bertaud: *The army of the French Revolution...*, s. 39ff.

48 *montagnard*: av *le montagne* – fjellet. Dette var en gruppering av radikale republikanske representanter i nasjonalforsamlingen. De satt på de øverste benkene, derav navnet. Motstandere av *girondinerne*, overtok makten 1792–93 og mistet den 1794–95 (*The New Encyclopedica Britannica*).

familier og bekjente, og på denne måten spre revolusjonen. Den politiske utdanningen eller indoktrineringen var hovedmålsettingen, men utdanningsvirksomheten i arméen førte også til at det generelle utdanningsnivået i befolkningen ble hevet. Verneplikten fikk på denne måten en ny dimensjon som virkemiddel for folkeoppdragelse.

Militærfaglige vurderinger av allmenn verneplikt

Disiplinen som lå til grunn for taktikken frem til midten av 1700-tallet hadde vært preget av streng disiplin, og var knyttet til idéer om beherskelse av kroppen.⁴⁹ Nå utviklet det seg idéer og konsepter om den "lille krig", hvor soldater i lett infanteri og jegeravdelinger slåss som individer eller i små grupper ved benyttelse av terrenget for skjul og dekning.⁵⁰ Dette forutsatte selvstendighet, motivasjon og moral som man mente at kun patriotiske borgere var i besittelse av. Den amerikanske frigjøringskrigen ble ansett som et ideologisk eksempel i denne sammenhengen. Mange offiserer mente at en slik armé både ville bli kostbar og ineffektiv i kamp.⁵¹ De foretrakk profesjonelle, erfarne og trenede soldater fremfor entusiastiske amatører. Et viktig spørsmål var hvorvidt moral og motivasjon er viktigere egenskaper for en soldat enn militære ferdigheter og hvorvidt det ene utelukker eller forutsetter det andre.

Slike spørsmål ble fortsatt debattert, også under revolusjonen, og kom spesielt godt frem i forbindelse med *levée en masse*. Myndighetene betraktet rekruttering til arméen som like mye et politisk som et fagmilitært spørsmål.⁵² Målsetningen med direktivet for *levée en masse* var å inspirere befolkningen til patriotiske følelser. Idéen var i

49 Tine Damsholt: *Fædrelandskærlighed og borgerdyd*, s. 59ff og 268ff. Se også Michel Foucault: *Overvåkning og straff*, (Oslo: Gyldendal) 1977.

50 Begrepet "den lille krig" er også relatert til geriljakrigføring; begrepet gerilja er avledet av det spanske "guerilla", som betyr nettopp "den lille krig", og som har opphav i den taktikk de spanske/portugisiske partisanene benyttet i kampene mot franske styrker i Spania 1809–13 (*The New Encyclopedica Britannica*).

51 Bertaud: *The army of the French Revolution...*, s. 42f (sitater fra adresser til kongen og krigsministeren 1789–92).

tråd med kravet fra de revolusjonære: En massereisning for å forsvare Frankrike og revolusjonen, en nasjonal utskrivning som ville behandle rik og fattig likt og skape en *armée de masse* av den samlede revolusjonære styrken fra hele nasjonen.⁵³ Begrepet *masse* viste til det franske folk som en uimotståelig masse som reiste seg og overvældet fienden.

Mer nøkterne hoder og profesjonelle militære så med betydelig skepsis på hva en slik massereisning kunne føre til, med horder av entusiastiske, men utrente, soldater uten tilstrekkelige forsyninger og ledelse.⁵⁴ I praksis ble den revolusjonære franske arméen nødt til å tilpasse taktikken til soldatene, både med tanke på treningsnivå og ideologi. Det ble derfor benyttet masseangrep med bruk av bajonetter og vektlegging av moral og entusiasme. Taktikken forårsaket store tap og var derfor kun mulig å gjennomføre med ideologisk motiverte soldater.

Rekruttering til arméene – borgerplikt og borgerdyd

Revolusjonens ideal var som nevnt ovenfor at befolkningen skulle reise seg mot motstanden. I praksis var det vanskelig å rekruttere et tilstrekkelig antall frivillige soldater. Utskrivning var både upopulært og i strid med revolusjonens idealer om frihet fra tvang og undertrykkelse. Det ble en konflikt mellom idealer og praktisk forvaltning.

Den kongelige arméen benyttet rekrutteringsmetoder av varierende slag, hvor det hendte at rekrutter både ble lurt og tvangsrekruttert inn i regimentene.⁵⁵ Soldater hadde lav status i samfunnet – offentlige parker hadde forbudsskilt mot “hunder, løse kvinner og soldater.” De fleste offiserene

52 I dette tilfellet representert ved “Komitéen for offentlig sikkerhet” og dens dominerende medlem for militære spørsmål Lazare Carnot; tidligere offiser og overbevist revolusjonær, med solid militær kunnskap så vel som politisk pragmatisme. Han ble kalt “the organizer of Victory”. (Forrest: *Soldiers of the French Revolution*, s. 75ff.)

53 Forrest: *Soldiers of the French Revolution*, s. 77.

54 Bertaud: *The army of the French Revolution...*, s. 104.

55 Ibid., s. 16.

praktiserte en nådeløs disiplin som tok sikte på å gjøre soldaten til en automat – prøysserdisiplin etter idealet fra Fredrik den store. Det var følgelig mange desertører, rundt 3000 årlig.

Rekrutteringen syntes å være en suksess sommeren 1791, med masser av frivillige til de nye bataljonene, 100 000 i alt, som meldte seg for å forsvare revolusjonen og dens idealer. Rekrutteringen foregikk i en lavsesong i landbruket, på et tidspunkt hvor den revolusjonære stemningen var på et høydepunkt i forbindelse med kongens flukt til Varennes. Frykten for invasjon var i tillegg påtregende. Entusiasmen var allikevel ikke like stor over hele landet, og enkelte distrikter hadde problemer med å fylle sine kvoter. Det kan også stilles spørsmål ved det tilsynelatende sammentreff at 100 000 frivillige meldte seg samtidig som arméens regulære regiment manglet 50 000 soldater. Arméen led fremdeles under belastningen av sitt image fra *l'ancien regime*, og de frivillige revolusjonære nøyte betydelig høyere anseelse, samt at de ble tilbudt høyere lønn og bedre borgerrettigheter. Det var altså sannsynligvis mange som deserterte fra arméen for å melde seg som revolusjonære frivillige for å bedre sine kår. Allikevel var det nok de frivillige fra 1791 som kom nærmest idealet om *le soldat-citoyen* av alle de soldater som ble produsert av revolusjonen.⁵⁶

Våren 1792 ble det besluttet å rekruttere nye bataljoner for å øke antallet soldater til 450 000. Ansvar for rekruttering ble nå lagt på lokale myndigheter. Dette var en bevisst policy fra nasjonalforsamlingen for å overføre makten fra det regulære militærapparatet til revolusjonens nye demokratiske institusjoner. På dette tidspunktet var arméen fremdeles formelt direkte underlagt kongen, og nasjonalforsamlingen søkte på denne måten å undergrave hans kontroll. Målsetningen var å skape en revolusjonær nasjon av frivillige borgere under våpen, i motsetning til en bevæpnet stat overordnet folket.⁵⁷ Det var fortsatt ikke tale om å innføre allmenn verneplikt, man ønsket frivillighet. Den tilsynelatende

56 Forrest: *Soldiers of the French Revolution*, s. 61ff.

57 Brown: *War, Revolution and the Bureaucratic state...*, s. 36.

suksessen fra 1791 viste seg vanskelig å gjenta. Krigen ville åpenbart ikke bli kortvarig og gloriøs, og det var en arbeidsintensiv periode i landbruket. Det ble benyttet mange metoder for å rekruttere kandidater, selv om det i prinsippet skulle være frivillighet var det mange tilfeller av tvangsutskrivning. Resultatet var et massivt inntak av unge og umodne rekrutter, mange av dem fattige bondegutter med liten eller ingen utdanning og liten motivasjon for soldattjenesten. Det var tydelig for myndighetene at frivillighetsprinsippet ikke fungerte, men det var sterk motvilje mot å fravike et prinsipp som for mange var synonymt med det revolusjonære idealet. Ethvert forslag om tvungen utskrivning forårsaket stor motstand. De revolusjonære tviholdt derfor på fiksjonen om frivillighet lenge etter at prinsippet var forlatt i praksis.

Utover i 1792 ble det krisetilstander i de militære avdelingene, fordi mange av de frivillige reiste hjem igjen etter å ha tjenestegjort den perioden loven tilsa – eller i mange tilfelle så lenge som de selv mente fikk holde. I begynnelsen av 1793 var styrkene redusert til 350 000, fra 470 000 i midten av 1791. De militære behovene var stigende med krig på alle fronter, og det var behov for en massiv ny rekrutteringskampanje. 24. februar 1793 ble det erklært *en levée des 300 000*. Direktivet fastsatte at alle ugifte eller enkemenn mellom 18 og 40 år skulle kunne rekvireres til tjeneste. I teorien skulle rekrutteringen fortsatt baseres på frivillighet, men praksis ble opp til lokale myndigheter å bestemme. Forskjellige metoder ble benyttet, som loddtrekning eller utvelgelse ved offentlig nominasjon – det såkalte *scrutin révolutionnaire*.⁵⁸ Loddtrekning ble oppfattet som mest rettferdig og ble etter hvert pålagt brukt av myndighetene i forbindelse med *levée en masse* senere på sommeren. Myndighetene autoriserte også

58 *scrutin révolutionnaire*: en ordning hvor den lokale utskrivningsnemden utpekte kandidater ut fra prinsippet om at de lokale myndighetene kjente befolkningen best og således var best skikket til å velge ut de best skikkede. Dette førte til at man benyttet anledningen til å bli kvitt uønskede elementer; kriminelle, omstreifere, sesongarbeidere, personlige fiender etc. Misbruket av ordningen var så utbredt at den ble forbudt for fremtiden. (Forrest: *Soldiers of the French Revolution*, s. 73ff).

bruken av *remplaçants*, en praksis hvor den som var utpekt til tjeneste kunne betale en annen til å tjenestegjøre i hans sted.⁵⁹ Dette ble, spesielt av bøndene, oppfattet som en svært urettferdig ordning, idet den favoriserte dem med eiendom og formue på bekostning av de fattige som ikke hadde mulighet til å kjøpe seg fri, eller som ikke hadde råd til å avslå et tilbud om å selge seg som soldat. Ordningen var også i strid med revolusjonens prinsipper om likhet for alle.

Gjennom hele 1793 slet myndighetene med å rekruttere nok soldater, og det ble foretatt flere supplerende utskrivninger i løpet av året. Dette var allikevel ikke nok, og i august kom en utskrivning som én gang for alle skulle skape massearméen myndighetene trengte for å beseire de kronede hoder i Europa – den berømte *levée en masse*. Den enkeltes holdning til militærtjeneste ble nå ansett som en integrert del av hans holdning til revolusjonen, og motstand mot militærtjenesten kunne bare anses som en alvorlig svikt i politisk pålitelighet.

Idealet var at hele nasjonen skulle mobiliseres for krigsinnsats, og direktivet fra nasjonalforsamlingen 23. august 1793 blir ofte sitert som bevis på innføringen av allmenn verneplikt. I henhold til dette direktivet var alle franskmenn permanent rekvirert til tjeneste i arméene inntil fienden var drevet tilbake og republikkens territorium var frigjort igjen:

Young men will go off to fight; married men will forge weapons and transport food supplies; women will make tents and clothing and will provide the service in hospitals; children will shred linen; old men will be taken to the public squares to offer encouragement to the warriors and to preach the hatred of kings and the unity of the Republic.⁶⁰

59 Denne praksisen var også utbredt i Norge frem til 1876 under betegnelsen *stillingsretten*.

60 Bertaud: *The army of the French Revolution...*, s. 105.

Dersom man skulle ta direktivet bokstavelig, ville det bety ikke bare allmenn, men alminnelig verneplikt, som det også gjentatte ganger senere er tatt til inntekt for. Også i Norge finner vi oppfatninger om at den franske revolusjonen innførte alminnelig verneplikt:

Da var det nationalitetsidéen fant sit flammende gjennombrud i den franske revolusjon 1789. Vi er fri og landet er vort – samfundet for borgernes skyld – var det nye løsen. Med fortærende kraft tilintetgjordes den gamle retsorden, og folkestyre – folkesuverænitet – gjennomførtes efter mange og mørke aarhundreder. Og omkring den nye statsidé reiste borgerhærene seg i vaaben og vakt om sin nyvundne ret. *Dette er den almindelige verneplikts gjenintræden i historien* [uthevet i originalen].⁶¹

Både en alminnelig og en allmenn verneplikt ville imidlertid i effekt være en tvungen utskrivning, og dette ville som sagt tidligere være i konflikt både med revolusjonens idealer og folkets vilje. Det fantes ikke muligheter til å forsyne og bevæpne de masser som eventuelt ville melde seg frivillig eller bli utskrevet. Det var allerede vanskelig nok å forsyne de styrkene man allerede hadde. Det ville også bli et mareritt å skulle kontrollere, administrere og lede slike revolusjonære horder. Og hvordan skulle landet overleve hvis alle arbeidsføre menn ble soldater? Robespierre anså idéen om denne massereisningen som et prosjekt for disorganisering, inspirert av kontrarevolusjonære krefter.⁶² Det ble derfor besluttet at antallet innkalte mannskaper skulle stå i forhold til tilgjengelige forsyninger av mat og våpen, og massereisningen ble således en utskrivning som skulle komme til å omfatte i overkant av 300 000 – omtrent det samme som *levée des 300 000* tidligere på året. Pragmatiske og praktiske vurderinger fikk fortrinn fremfor idealene.

Denne gangen skulle likhetsprinsippet håndheves bedre, det skulle ikke være anledning til å bruke *remplacements*. Det ble imidlertid ikke innført en personlig verneplikt, det var fortsatt

61 Forsvarsdepartementet: *Soldatens bok*, (Kristiania: Grøndahl og søn forlag) 1913, s. 30.

62 Bertaud: *The army of the French Revolution...*, s. 104.

de lokale myndighetene som var ansvarlige for å stille en gitt kvote. Det var viktig for myndighetene at utskrivningen fremstod som populær. Idealet om nasjonen som reiste seg i fellesskap for å forsvare sine friheter og verdier ble vektlagt, i likhet med konseptene om borgerrettighetenes forpliktelser. Forbudet mot *remplacements* var i denne sammenhengen mer enn bare en reversering av en praksis som hadde vært virksom siden 1758. Det var en vektlegging av idealet om likhet i sin mest grunnleggende og politiske form.⁶³ Nok en gang var det en sammenheng mellom det universelle idealer og de pragmatiske politiske vurderinger. *Levée en masse* fremskaffet over 300 000 nye rekrutter til arméen og bidro i stor grad til oppnåelse av målsetningen om en massearmé. En vesentlig grunn til dette var at utvelgelsen denne gang foregikk ved loddtrekning og under kontroll av et kompetent, sentralt kontrollert byråkrati, og ble oppfattet som rettferdig av befolkningen, om enn ikke populært.⁶⁴

Masseutskrivningen ble bifalt av både politikere og generaler, men ble ikke fulgt opp. Faktisk var det slik at arméen som ble skapt av *levée en masse* og tidligere utskrivninger, i kombinasjon med de vervede yrkessoldatene fra *l'ancien regime*, utgjorde det vesentlige av kampstyrken for republikken i den resterende del av revolusjonen. De ble i praksis profesjonelle soldater mer eller mindre mot sin vilje, og en god del av dem var fremdeles i uniform da Napoleon ble beseiret i 1814. Det kan kanskje argumenteres for at denne utskrivningen fikk karakter av allmenn verneplikt, hvor staten kun utskrev de mannskaper den hadde behov for. Lovgivningen og praksis for utskrivningene tilsa imidlertid ikke at det forelå en personlig verneplikt. Det er derfor ikke riktig at *levée en masse* markerte innføringen av allmenn

63 Forrest: *Soldiers of the French Revolution*, s. 79.

64 Brown: *War, revolution and the Bureaucratic State...* Behovet for å administrere utskrivningen til arméene er fremstilt som en av drivkreftene bak utviklingen av et moderne, sentralisert byråkrati i Frankrike.

verneplikt i praksis. Derimot er det utvilsomt at idéen fikk stor oppmerksomhet, og at dette var en klar målsetning for revolusjonens ledere.

I 1798 hadde antallet soldater i arméen sunket til samme nivå som da republikken ble født i 1792, 290 000 mann – ikke medregnet de som var strandet i Egypt.⁶⁵ Det var nå desperat behov for flere soldater. En årlig, allmenn utskrivning ble vedtatt innført – denne gangen en reell allmenn verneplikt, den etterhvert forhatte *conscription*.⁶⁶ Nå var det konkrete behov for soldater for å realisere politiske målsetninger om erobrerkrig som lå til grunn.⁶⁷ Myndighetene hadde ingen intensjoner om å tømme landsbygdene for innbyggere eller sette landbruket i fare. Det militære behovet var forutsatt å variere fra år til år, og arméene hadde intet ønske om å bli belemret med store antall av utrente rekrutter det ikke var behov for. En ny lov definerte unge menn mellom 20 og 25 år som vernepliktige, og de yngste skulle tas først hvert år etter loddtrekning. Det var en forutsetning for loven at relativt få ville bli innkalt hvert år. Jean-Baptiste Jourdan, ansvarlig for loven, så det selv som en prinsipiell styrke i lovforslaget at det skulle skilles mellom allmenn verneplikt som prinsipp og utførelse i praksis.⁶⁸ Dette var viktig i forhold til å etablere allmenn verneplikt som en akseptert ordning, som en normal del av livet for borgerne. Målsetningen med loven var utvilsomt pragmatisk, med sikte på administrativ effektivitet.

Innføringen av allmenn verneplikt etter Jourdans lov i 1798 var imidlertid sjokkartet for befolkningen. For å bedre rekrutteringen ble tidligere metoder akseptert: Først tok man de frivillige, deretter ble det foretatt loddtrekning for å fylle kvotene, og man lukket øynene for praksisen med *remplacement*.⁶⁹ Motstanden ble brutt ned og prinsippet om

65 Ibid., s. 237.

66 Den såkalte *la loi Jourdan* ble vedtatt 5. september 1798.

67 Forrest: *Soldiers of the French Revolution*, s. 83.

68 *Jean-Baptiste Jourdan*: frivillig i 1791 som avanserte til leder for armé og ble valgt inn som representant i nasjonalforsamlingen i 1797. Ansvarlig for legalisering av allmenn verneplikt 5.9.1798 (*The New Encyclopedica Britannica*).

69 Brown: *War, revolution and the Bureaucratic State...*, s. 237.

allmenn verneplikt håndhevet. Allmenn verneplikt lå til grunn for de enorme utskrivningene til *la Grande Armée* i 1810 og 1811 og skaffet til veie over to millioner soldater til Napoleons erobringskriger. Ordningen var riktignok forhatt av en utmattet befolkning og var ødeleggende for landbruk og matforsyning, men den leverte soldater. Etter Napoleons fall ble verneplikten avskaffet igjen i 1815 som et ledd i bekjempelsen av tyranniet.

Oppsummering av utviklingen i Frankrike

Allmenn verneplikt var et sentralt virkemiddel i den franske revolusjonen for å demokratisere arméen; ved å skape likhet for alle statens borgere med hensyn til retten til å bære våpen og plikten til å tjene som soldat. Verneplikten medførte også en nasjonalisering av arméen ved at soldatene skulle være statens borgere fremfor soldater og dermed statens, i motsetning til kongens, representanter. Likeledes ville arméen være et sentralt virkemiddel for nasjonsbygging; ved at borgere fra alle regioner og samfunnsklasser skulle kjempe side om side i forsvaret og utbredelsen av revolusjonen, skulle det utvikles nasjonsfølelse og brorskap. Arméen fikk også en annen viktig funksjon i nasjonsbyggingen, som virkemiddel for opplysning og utdanning av befolkningen via soldatene. Allmenn verneplikt var således ikke bare et mål i seg selv, men i like stor grad et politisk virkemiddel. Det viste seg imidlertid umulig å realisere idealet i praksis.

Idealet var at alle borgere skulle delta i forsvaret av nasjonen, men dette skulle være frivillig og motivert av revolusjonære idealer. En tvungen utskrivning av frie borgere til militærtjeneste var i konflikt med idealet om individets frihet og derfor noe revolusjonen ville unngå. Det var også sterk motvilje og motstand i store deler av befolkningen mot en tvungen utskrivning, og man var redd for kontrarevolusjonære reaksjoner. Konsekvensen av dette var at heller enn å innføre allmenn verneplikt, avskaffet revolusjonen tvertimot verneplikten til militsen i 1789, fordi det ikke var politisk mulig å innføre en allmenn verneplikt i praksis. Dette

er et viktig aspekt som ikke har kommet frem i debatten om allmenn verneplikt, når man henviser til Frankrike som eksempel.

Revolusjonens ledere fikk et dilemma mellom idealer og praktiske behov ved demokratisering og nasjonalisering av arméen. Det ideelle ville vært en revolusjonær armé av frivillige borgere, men dette ville medføre fare for en radikaliserings av revolusjonen og tap av kontroll over arméen. Det var også umiddelbare behov for å videreføre den profesjonelle militære kompetansen i den eksisterende arméen. Kompromissløsninger med den eksisterende strukturen og ledelsesapparatet måtte derfor aksepteres. Det var både politiske, ideologiske og praktiske behov for å integrere alle de frivillige, utskrevne og vervede styrkene i en helhetlig arméstruktur med like betingelser for alle, herunder borgerrettigheter for de vervede soldatene fra kongens armé. Samtidig var det taktiske behov for større forband enn de eksisterende bataljonene. Løsningen ble å formere brigader av frivillige, utskrevne og vervede bataljoner. Høsten 1793 hadde revolusjonen på denne måten etablert en helhetlig, nasjonal og revolusjonær armé under kontroll av nasjonalforsamlingen.

Militærfaglige og forvaltningsmessige hensyn var sentrale i den franske debatten om verneplikt og utskrivning, men man trakk ofte forskjellige konklusjoner fra samme grunnlag. På den ene side ble det hevdet at patriotisme ville gi moralske og taktiske fortrinn. Patriotiske borgere ville melde seg til tjeneste, være lojale og tapre i strid, og ville på grunn av sin motivasjon gi mulighet for nye taktikker som forutsatte initiativ og individualitet. På den annen side ble det hevdet at det i praksis ville bli tvangsutskrevne, umotiverte soldater, og at de nye taktikkene forutsatte et treningsnivå som uansett ikke var mulig å oppnå kun med frivillig entusiasme. Kjernen i problemstillingen er som vi har vært inne på tidligere: krig er en disiplin som krever både trening, øving og erfaring. Dette forutsetter godt utdannede og erfarne soldater for at arméen skal fungere som et effektivt maktmiddel – noe som taler for profesjonelle soldater. Allmenn verneplikt fremskaffer store mengder soldater, men soldater uten utdanning og erfaring.

Nødvendig utdanning og trening er svært kostbart, særlig fordi dette må gjentas for store mengder rekrutter hvert år. Revolusjonens idéer var at patriotiske dyder; moral, mot og offervilje ville kompensere for manglende trening og erfaring. Den patriotiske borger ville være moralsk overlegen i forhold til profesjonelle soldater og således en bedre soldat i fedrelandets tjeneste. De fagmilitære foretrakk profesjonelle, erfarne og trenede soldater. De revolusjonære ville imidlertid ikke innordne seg tradisjonell militær disiplin og taktikk, de ville utnytte patriotisk entusiasme i masseangrep for å overvelde fienden. Dette var de fagmilitære skeptiske til og så store problemer i hvordan de skulle administrere og lede slike horder. Det ble i praksis nødvendig å tilpasse taktikkene til soldatenes motivasjon og øvingsnivå, dette begrenset de taktiske mulighetene.

Revolusjonens ideal om frivillighet og patriotisk entusiasme viste seg lite realistisk i praksis. En del frivillige meldte seg til tjeneste, hovedsakelig i den første fasen av revolusjonen. Det var imidlertid i vesentlig grad behov for tvungen utskrivning av mannskaper. Dette var ikke i tråd med revolusjonens idealer, og det var derfor ikke politisk mulig å innføre allmenn verneplikt som offentlig ordning. Ansvaret for rekruttering ble derfor lagt på lokale myndigheter, som fikk i oppdrag å fylle sine kvoter. Loddtrekning var den foretrukne metoden. I tidlige faser var det tillatt å betale en annen til å stille for seg, men denne praksisen ble ansett som ikke akseptabel i forhold til revolusjonære idealer og etter hvert forbudt.

I perioden 1791–93 ble det gjennomført en rekke utskrivninger av mannskaper. Felles for disse var at det fra sentralt hold ble rekvirert mannskaper fra distriktene i form av kvoter. Det var altså ingen allmenn verneplikt i denne perioden. Den berømte *levée en masse* fra 23. august 1793 representerte ikke innføring av allmenn verneplikt i Frankrike. Den begynte som en ideologisk appell fra det revolusjonære folkedypet om en massereisning for å forsvare nasjonen mot angrep, en kraftanstrengelse hvor folket skulle gå mann av huse for å beseire fienden med overveldende masse. Konteksten var en situasjon med krig og overhengende fare

for nasjonens og revolusjonens overlevelse. Nøkterne hoder i statsadministrasjonen var imidlertid skeptiske til gjennomførbarheten av et slikt drastisk tiltak, og begrenset utskrivningen til et håndterbart omfang. I praksis ble *levée en masse* en rekvisisjon av 300 000 soldater fra distriktene.

Allmenn verneplikt i den betydning at alle skikkede var pliktige til å tjenestegjøre i henhold til statens behov ble ikke innført i Frankrike i 1789 eller -93 på bakgrunn av demokratiske idealer og prinsipper, men i 1798 av praktiske og politiske behov for å rekruttere soldater på en ordnet og effektiv måte til revolusjonens krigføring. Idealene var i konflikt med de praktiske behovene i hele perioden, og det var de praktiske, militære og forvaltningsmessige behovene som viste seg å være styrende.

Kapittel 4

Verneplikt i norsk opplysnings- tid og nasjonalromantikk opp mot 1814

Soldatborgeren

Det var en generell patriotisme-kultur i Europa i andre halvdel av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet, også i Danmark-Norge. Kjernen i denne kulturen var et forsøk på å konstruere et bilde av den gode borger som en patriotisk figur. Klassiske forbilder og forfedrenes bedrifter sto sentralt. "Store og gode handlinger av Danske, Norske og Holstenere, samlede av Ove Malling" fra 1777 var ment til bruk i latinskolene for å innpode borgernes plikter overfor konge og fedreland. Det sentrale budskapet er borgerens plikt til å ofre seg for fedrelandet:

Naar Mod og Standhaftighed forene sig i Strid og Feide, da kiender man den Tappe. Han gaar kiek mod Fienden: han forsvarer sig, sit Land, sin Konge, til det yderste: Sværd, Kugler og Farer forfærde ham ikke: han ønsker kun Seier og Fiendens Fald; og skal det end kjøbes med Liv og Blod, er han færdig at opofre sig; thi hellere vil han døe, for at vinde, end flye, for at Leve.⁷⁰

70 Damsholt: *Fædrelandskærlighed og borgerdyd*, s. 107.

Vi kjenner igjen idéene om den patriotiske borgeren som ofrer alt i forsvaret av fedrelandet. Døden er å foretrekke for vanære, soldaten er fryktløs og lojal. La oss se hvordan disse idéene fikk konkrete uttrykk i Danmark-Norge på slutten av 1700-tallet og opp mot 1814.

Idéen om innfødte fremfor utenlandske, vervede soldater ble heftig debattert, hvor mange mente at de innfødte ville være både billigere og mer pålitelige. Det norske eksempel ble fremhevet som særegent og fikk en særlig plass i den militære debatten i Danmark. Nordmannen ble fremstilt som en lojal og patriotisk borger som oppfyller sine samfunnsplikter frivillig, jf. samfunnskontrakten, i forhold til vervede (leiesoldater) som må kontrolleres med tvang. Det er også signifikant at man med nordmannen mener den norske odelsbonden. Denne nasjonalromantiske idealiseringen av den norske odelsbonden som frihetselskende, standhaftig, hardfør, lojal og i alle henseende en ideell soldat går igjen i debatten både i Norge og Danmark i tiden opp mot 1814. I motsetning til Frankrike var debatten i Danmark-Norge rettet mot å beholde en arméordning i Norge som ble oppfattet som ideell, og å unngå større innslag av vervede. Arméen var allerede i hovedsak nasjonal, og stridsspørsmålene i Norge kom i vesentlig grad til å dreie seg om demokratisering av utskrivningsordningen.

Utviklingen i Preussen påvirket også Danmark-Norge. Nederlaget for Napoleon i slaget ved Jena i 1806 gjorde reformer nødvendige. Det gjorde sterkt inntrykk både i Preussen og andre land at idealistiske, utskrevne franske soldater slo en hær bestående av profesjonelle soldater.⁷¹ Dette underbygget myten om den lojale, patriotiske borger som overlegen i forhold til profesjonelle soldater. Et forslag til ny hærordning i Preussen ble fremlagt i 1807, som innebar at alle menn hadde plikt til å forsvare fedrelandet, men dette lot seg ikke realisere før i 1813. Idéene i lovforslaget ble imidlertid forbilder også for norske offiserer og politikere.⁷²

71 De franske soldatene i 1806 var utskrevne, men det kan diskuteres hvor idealistiske de var ettersom utskrivningen etter *la loi Jourdan* fra 1798 – *le conscription* – var allmenn og svært upopulær.

Den franske revolusjonen vakte stor interesse og sympati i Danmark-Norge, spesielt blant de intellektuelle.⁷³ En av grunnene til dette kan være at man anså at de rettigheter franskmennene slåss for, allerede var innført i Danmark-Norge. Man var på samme tid fornøyd med det danske enevelde og støttet den franske revolusjonen. Etter hvert ble holdningen mer kritisk, spesielt etter at kongefamilien var tatt av dage. Danmark-Norges nøytralitet i et Europa i krig ble fremhevet som idealet for "borgersoldaten, der forsvarer sine rettigheter og sit fædreland, men ikke er parat til angrep på andre brodersamfund".⁷⁴

Det er interessant at en personlig verneplikt ble innført i Danmark allerede i 1788 med bakgrunn i ønsket om en demokratisering av utskrivningen, altså før revolusjonen i Frankrike. Grunnen til at tilsvarende ordning ikke ble innført i Norge før i 1799 synes i hovedsak å være basert på en oppfatning av at den norske ordningen allerede var ideell i henhold til opplysningstidens idealer. Dette indikerer at innføringen av personlig verneplikt på slutten av 1700-tallet i Danmark-Norge var ledd i en generell europeisk utvikling mot hærstyrker basert på utskrevne innfødte, og ikke som følge av en spesifikk påvirkning fra Frankrike.⁷⁵ Det var også en lang tradisjon i Norge for utskrivning av soldater. Begrunnelsen for verneplikten var altså basert både på praktiske behov og på idealer om allmenn verneplikt. I 1814 var idéen om soldatborgeren grunnfestet i Danmark-Norge, som del av den generelle utviklingen i opplysningstidens Europa.

Demokratisering og nasjonalisering

Opplysningstidens idealer førte til demokratisering av militærvesenet i Danmark-Norge på slutten av 1700-tallet. I 1788 ble det innført en arméreform i Danmark som innebar at stavnsbåndet ble oppløst og den danske arméen ble en ren

72 Roald Berg: *1814-1905. Profesjon-union-nasjon*, bd. 2 i *Norsk forsvarshistorie*, (Bergen: Eide forlag) 2001, s. 22ff.

73 Damsholt: *Fædrelandskærlighed og borgerdyd*, s. 96.

74 Ibid., s. 99.

75 Ibid., s. 217.

utskrevet armé.⁷⁶ Begrunnelsen for å oppløse stavnsbåndet var blant annet det demokratiske prinsipp at forsvaret av landet skulle være en plikt for alle landets sønner. Dette reiste selvsagt spørsmålet om hvorfor verneplikten i så fall kun skulle legges på bondestanden og ikke også på håndverkere og andre arbeidere. Dette ble blant annet tatt opp av Generalitetet:⁷⁷ “Skal Soldater-Tienesten være en personlig Pligt, saa er os ingen Grund bekiendt, hvorfor Bondestanden mere end andre Stænder skulde opfylde denne Pligt.”⁷⁸ Ett argument som ble fremført for at bondestanden skulle bære verneplikten alene, var at det dreide seg om en landmilit som skulle forsvare fedrelandet, og da måtte soldatene være bønder.⁷⁹ Allmenn verneplikt for alle menn forble allikevel et viktig politisk krav fra bondestanden i Danmark frem til Grunnloven i 1849. Personlig verneplikt ble innført i 1799, en reform som medførte at odelsrettighetene i forhold til militærtjeneste ble avskaffet, og militærtjeneste ble “en personlig borgerlig plikt etter de patriotiske forskrifter”.⁸⁰

Ordnningen som ble innført i 1799 omfattet alt for mange unntak til å kunne kalles en allmenn verneplikt. Nåvik gir som eksempel at lærdølene helt frem til 1801 hadde vært fritatt for krigstjeneste fordi de var pålagt skysstjeneste over fjellet. *Leerdalske compagnie* ble opprettet 1801, under store protester fra bygdefolket. Men, da disse dempet seg, “bleve de herlige soldater, men voldsomme og ustyrlige.”⁸¹ (Faktisk måtte man sende en straffeekspedisjon på 500 soldater med fire kanoner fra Østlandet for å gjennomføre sesjon 9. juli

76 *stavnsbånd*: en ordning som ble innført i 1733 i forbindelse med en ny landmilitordsning, og som innebar at alle bondesønner var forpliktet til å forbli på det gods de var født fra deres 14. til 36. år så lenge de ikke fikk godseierens tillatelse til å flytte. Godseieren valgte selv ut de som skulle tjene som soldater, og det er ikke overraskende at han som regel ikke prioriterte de beste arbeidskarene til soldattjenesten. (Damsholt: *Fædrelandskærlighed og borgerdyd*, s. 194ff).

77 *Generalitetet*: tidligere betegnelse på Generalstabten, Hærens øverste administrative ledelse.

78 Damsholt: *Fædrelandskærlighed og borgerdyd*, s. 233.

79 Ibid., s. 234

80 Ibid., s. 214.

81 Nåvik: *Vernepliktens historie...*, s 90

1802, etter å ha mislykket to ganger tidligere i 1799 og i januar 1802. Lederen for motstanden ble halshogget i Bergen 1. juni 1803.)⁸²

Militærfaglige idéer i Danmark-Norge i tiden før 1814

Den taktiske utviklingen i siste halvdel av 1700-tallet omfattet innføring av lett infanteri (jegeravdelinger) og vektlegging av "den lille krig" som forutsatte (større grad av) selvstendig initiativ fra den enkelte soldat. De militære idéene som lå til grunn for denne utviklingen kan relateres til idealet om den patriotiske borgeren som sloss selvstendig for eget land. Det særnorske terrenget gjorde at "den lille krig" ble ansett å være av større betydning for den norske arméen enn for den danske. Det var en klar sammenheng mellom utviklingen av lette styrker, nye taktikker og konseptet om vernepliktige, patriotiske borgere. Dette er imidlertid et aspekt jeg ikke har sett spesifikt belyst i norske arbeider om verneplikten.

De gevorbne (vervede) soldatenes situasjon har betydning for forståelsen av debattene om verneplikten. Dette var soldater som vervet seg frivillig for lengre perioder, og som i Norge i fredstid gjorde garnisons- og festningstjeneste. De fleste gevorbne soldater på denne tiden var ikke kontinuerlig inne til tjeneste, men ble gitt langpermisjon for å spare staten for utgifter og måtte derfor ha et sivilt yrke som levevei ved siden av. Tjenestetiden for disse var bare 28 dager i året, ikke vesentlig lengre enn for de utskrevne (nasjonale) troppene. Den vesentlige forskjellen på utskrevne og gevorbne tropper var den tjeneste de ble satt til i fredstid. Noe forenklet kan vi si at de utskrevne skulle ha våpenopplæring rettet mot forsvar av landet i krig, mens de gevorbne gjorde garnisonstjeneste, i praksis som arbeidskraft, ordenspoliti og i fengslene.⁸³

82 Geir Atle Ersland og Terje H. Holm: *Krigsmakt og kongemakt 900-1814*, bd. 1 i *Norsk forsvarshistorie*, (Bergen: Eide forlag) 2000, s. 291.

83 Ersland og Holm: *Krigsmakt og kongemakt...*, s. 262ff og Riksforsamlingens forhandlinger 1814, (Kristiania) 1914 (nytrykk), tillegg nr. 4 til hovedprotokollen.

Soldattjenesten i fredstid ble oppfattet som mindreverdige for ikke å si moralsk fordervende, og ikke relevant i forhold til forsvaret av nasjonen.

Borgerplikt og borgerdyd – utskrivningsordningen i Norge

Det har vært utskrivningsordninger i Norge fra gammel tid, de tidligste faste ordninger vi kjenner til er fra Gulatingsloven på 900-tallet. Det var generelt lovpålagt at alle våpenføre menn pliktet å delta i forsvaret av landet, dersom det ble angrepet. Frem til det 17. århundre bestod den norske verneordningen av to deler: Landvernet eller *Mannhusingen* (mann av huse), som alle våpenføre menn pliktet å delta i; og leidangen, som var utvalgte soldater som ble innkalt for hver gang det var aktuelt å sende ut leidang.⁸⁴ Idéen bak *Mannhusingen* synes å ha vært at alle våpenføre menn pliktet å forsvare sin lokale del av landet mot angrep. Leidangen derimot synes å ha vært benyttet både til forsvar og til offensive operasjoner ute av landet. Dersom kongen ønsket å sende styrker ut av landet, hadde han imidlertid kun rett til å kalle ut halv leidang. I henhold til Nåvik viste leidangstroppene seg som svært lite pålitelige på utenlandstokt.⁸⁵ Ermland setter leidangen i en felles europeisk sammenheng i perioden 500–1000, der det ble utviklet defensive konsepter, hvor idéen var at alle frie menn plikter å gjøre militærtjeneste.⁸⁶ Denne generelle utviklingen kan igjen relateres til en senere utvikling av føydalsystemer, hvor tjenesteplikten knyttes til disposisjonsrett over jordeiendommer.

Etter at Norge ble lagt under Danmark i 1537, oppstod etter hvert behov for å reformere utskrivningsordningene. Leidangen ble kalt ut i forbindelse med Kalmarkrigen i 1611 og 1612, men sviktet på grunn av motstand fra de norske bøndene. Det ble derfor vedtatt en krigsordinans av Christian 4. 18. januar 1628, som regnes som etableringsdato for den

84 Nåvik: *Vernepliktens historie...*, s.13ff.

85 Nåvik: *Vernepliktens historie...*, s. 19.

86 Ermland og Holm: *Krigsmakt og kongemakt...*, s. 45 ff.

norske arméen. Denne innførte den såkalte legdsordningen, der ansvaret for å stille soldater ble lagt på bøndene, ved at et antall gårder skulle gå sammen om å stille en soldat. Arméen ble på denne måten en nasjonal feltarmé med sterk tilknytning til bondesamfunnet – i realiteten en landmilitis som kun ble utkalt ved behov. I prinsipp var dette ikke noen vesentlig idémessig endring; det var en forvaltningsmessig effektivisering og tilpasning av den gamle verneordningen som ble gjennomført. I byene ble det innført en borgervæpning, hvor tjeneste innebar fritak for utskrivning til landmilitsen. I tillegg ble det opprettet kjøpstadskompanier (stående styrker) bestående av vervede soldater som kjøpstedene måtte betale for.⁸⁷

Et utskrivningsvesen ble først innført i 1705. Legdsordningen ble opprettholdt. I 1733 ble det innført stavnsbånd i Danmark-Norge, på grunn av problemer med utskrivningen – de unge guttene rømte fra legdsgårdene. Stavnsbåndet ble opphevet i 1788, i sammenheng med en omorganisering av den danske arméen som medførte at de vervede soldatene ble integrert i de nasjonale regimentene som stående avdelinger. Personlig verneplikt ble innført i Norge i 1799, 11 år etter innføringen i Danmark. Ordningen omfattet imidlertid en rekke unntak og fritak som gjorde at dette var langt fra å være en allmenn verneplikt, og den omfattet kun bondestanden. Dette var gjeldende ordning i 1814 og dannet grunnlaget for riksforsamlingens vurdering av vernepliktspørsmålet.

87 Nåvik: *Vernepliktens historie...*, s. 308ff.

Kapittel 5

Riksforsamlingen på Eidsvoll – en ny grunnlov

Bakgrunn for Grunnloven

Ved fredsslutningen i Kiel 14. januar 1814 ble Norge avstått fra Danmark til Sverige. Kronprins Christian Fredrik, stattholder i Norge, utnevnte seg med nasjonens støtte til prinsregent og innkalte til stenderforsamling – eller riksforsamling – våren 1814. Riksforsamlingen møtte på Eidsvoll 10. april og vedtok en ny grunnlov 16. mai som proklamerte Norge som selvstendig stat. 17. mai ble Christian Fredrik valgt til norsk konge av riksforsamlingen. Sverige så dette som et opprør mot den lovlige konge etter Kieltraktaten, Carl 13., og gikk til krig i slutten av juli. Krigen ble avsluttet til Sveriges fordel ved konvensjonen i Moss 18. august 1814. Grunnloven ble revidert av et overordentlig storting for å tilpasses en union med Sverige, og Carl 13. ble valgt til norsk konge 4. november 1814. De alminnelige politiske idéer grunnloven bygger på er folkesuverenitetsidéen, inspirert av Rousseaus *Samfunnskontrakten*; maktfordelingsprinsippet, påvirket av Montesquieus *Lovenes ånd*; og læren om de ukrenkelige menneskelige rettigheter, inspirert av Lockes

*Essay on civil government.*⁸⁸ Denne fremstillingen er i hovedsak basert på de offisielle referatene fra riksforsamlingen.

Utformingen av Grunnloven

I det første utkastet til ny konstitusjon var et forslag om allmenn verneplikt tatt inn som 11. grunnsetning med følgende ordlyd: "Statens Borgere ere i Almindelighed lige forpligtede til i en vis Tid, at værne om Fædrenelandet, uden Hensyn til Stand, Fødsel eller Formue." Det var to viktige prinsipper som kunne utledes av denne grunnsetningen. Det ene var at alle borgere skulle være likestilt med hensyn til verneplikten, uansett stand. Dette demokratiske likhetsprinsippet utfordret standsamfunnets privilegerte klasser, ved at også embedsmennenes og borgerskapets sønner skulle være pliktige til å tjene som alminnelige soldater på lik linje med almuen. Det andre prinsippet var at alle vernepliktige skulle gjøre soldattjeneste en viss tid, også i fredstid. (Dette siste prinsippet var en diskutabel men mulig tolkning som fremkom i debatten). Begge prinsippene ble omstridt i riksforsamlingen. Utkastet til grunnsetninger ble behandlet 16. april, men grunnsetningen om verneplikten møtte så sterk motstand at spørsmålet ble utsatt. Debatten i riksforsamlingen, denne gangen om forslaget til paragraf i grunnloven, ble tatt opp igjen 11. mai, og det ble lest opp 12 innlegg. Allmenn verneplikt ble vedtatt som foreslått i Grunnlovens § 109 med 99 mot 9 stemmer i følgende form:

Enhver Statens Borger er i Almindelighed lige forpligtet til, i en vis Tid, at værne om sit Fædreneland, uden hensyn til Stand, Fødsel eller Formue. Denne Grundsætnings Anvendelse, og de Indskrænkninger, den bør undergaae, overlades til næste ordentlige Storthings Afgjørelse, etfterat alle Opplysninger ere erhvervede ved en Committe, som vælges inden denne Rigs-Forsamlings Slutning, Imidlertid vedblive de nu gjældende Bestemmelser.⁸⁹

88 Johs. Andenæs: *Statsforfatningen i Norge*, 8. utgave, (Oslo: Tano Aschehoug) 1998, s 40 ff.

Riksforsamlingen vedtok altså et prinsipp, hvor den konkrete praksis skulle bestemmes ved lov gitt av Stortinget. Inntil videre gjaldt den gamle ordningen. Dette var et kompromiss diktert av den utenrikspolitiske situasjonen.

På det overordentlige Stortinget i oktober 1814 ble paragrafen om allmenn verneplikt omskrevet etter forslag av konstitusjonskomitéen, det ble tilføyd at det skulle vurderes om verneplikten burde opphøre ved 25 års alder. Dette skulle gjøres i forbindelse med forslaget til vernepliktslov som skulle fremlegges på det første ordentlige storting. I tillegg ble vernepliktskomitéen som skulle utarbeide lovforslaget utvidet med to medlemmer.

Soldatborgeren

I riksforsamlingen var det sterk motstand mot allmenn verneplikt, og det rådet uenighet om forståelse av borgerpliktene. Et av kjernespørsmålene var om borgerpliktene krevde en form for personlig tjeneste av den enkelte borger, eller om man kunne kjøpe seg fri ved skatt eller andre ytelser. Et annet var om borgerpliktene krevde at alle skulle gjøre militærtjeneste også i fredstid, eller om man kunne tjene staten på andre måter. Motstanderne av allmenn verneplikt mente plikten til militærtjeneste bare var én av flere alternative måter å avtjene sin borgerplikt på. De fleste var imidlertid enige i allmenn verneplikt til forsvar av landet i krig. Dette kommer ikke klart frem i andre arbeider om verneplikten.

Severin Løvenskiold anerkjente samfunnskontrakten og borgerpliktene, men vektla den frie borgerens rett til selv å disponere over sitt eget vesen.⁹⁰ Verneplikten ble av Løvenskiold oppfattet som en tvang mot individet, som ville være uakseptabel så sant det fantes andre muligheter. Dette er de samme tanker som hadde gjort seg gjeldende i Frankrike og som vanskeliggjorde innføringen av en reell allmenn verneplikt

89 Den norske Rigsforsamlings forhandlinger paa Eidsvoll i aaret 1814, bind 2, s. 29-85.

90 Riksforsamlingens forhandlinger 1814, bilag nr 52 til hovedprotokollen, s. 227.

under revolusjonen. Det er åpenbart at Løvenskiold var kjent med og påvirket av de franske erfaringene i så måte.

Kjernes spørsmålet for Løvenskiold ble derfor om det var mulig å løse arméens rekruttering på andre måter enn ved personlig verneplikt.

Nicolai Wergeland hevdet også at det var enhver borgers uomtvistelige plikt å bidra til statens oppgaver, men ikke med personlig tjeneste. Borgerplikten kunne og burde etter hans syn oppfylles på andre måter.⁹¹ Han argumenterte for å opprettholde den eksisterende ordningen med verneplikt pålagt bondestanden. De andre kategoriene i samfunnet tjente staten best ved de funksjoner de hadde i kraft av sin embedstjeneste, ved handel og sine håndverk, i tillegg hadde de fleste allerede oppgaver i statens tjeneste.⁹²

Oberst Diderich Hegermann sto for noe bortimot den rake motsetning til Løvenskiolds synspunkter på flere områder. Hans synspunkter var sterkt preget av militærfaglige idéer om den allmenne vernepliktens fortrinn både for forsvaret og for samfunnet. Hegermann mente det var en borgerplikt å gjøre en form for personlig tjeneste, og var nesten ekstrem i sin idealisering av den patriotiske borgeren og soldaten. I motsetning til Løvenskiold ville han derfor ha en personlig verneplikt, han så dette ikke bare som et middel til å rekruttere soldater, men som en nødvendighet for å gjenreise og bygge nasjonen. Hegermann var også eksplisitt på at Norges væpnede styrker kun skulle organiseres for forsvarskrig og ikke skulle kunne sendes ut av landet. Patriotismen og plikten til å gjøre militærtjeneste var med andre ord tett knyttet til tanken om forsvar av fedrelandet.

Hegermann la imidlertid en vesentlig forutsetning til grunn for praktiseringen av verneplikten; nemlig at grunnlaget for verneplikten måtte dannes gjennom en nasjonal oppdragelse fra ung alder, hvor guttene gjennom fysisk fostring og våpenøvelser skulle forberede seg for soldattjenesten.⁹³ Det Hegermann talte for var i realiteten en omfattende

91 Riksforsamlingens forhandlinger 1814, bilag nr. 63 til hovedprotokollen.

92 Ibid.

militarisering av samfunnet og en innretning av skolevesenet mot Forsvarets behov, hvor det vesentlige av den soldatopplæring vi i dag forbinder med førstegangstjenesten faktisk skulle gjennomføres som et ledd i oppdragelsen før guttene ble vernepliktige. Verneplikten ville således etter Hegermanns forslag kun være en plikt til å forsvare landet i krigstid, og ikke medføre soldattjeneste i fredstid:

Det maa blive en Glæde og Opmuntring for enhver Undersaat, tidlig at kunde dannes til Fædrelandets Forsvar, for i den rette kraftfulde Alder, bevæpnet og dannet, roligen i Fredens Lye, som Mand og Huusfader at kunde fremme Landets indre Velstand igjennem Agerdyrkningens og Industriens uforstyrrede Anvendelse. Naar da en forvoven Fiende krænker Norges Frihed – da iler roligen enhver vaabendygtig Mand til sine Banner...⁹⁴

Her igjen ser vi en viktig nyansering i debatten om allmenn verneplikt som ikke er fremhevet tidligere. Hegermann la vekt på at verneplikten ikke skulle innvirke på borgernes virke i fredstid, verdiskapningen i samfunnet måtte prioriteres.

Representantene for “den militære underklasse” som uttalte seg om borgerplikt og patriotisme, gjorde dette kortfattet, men fyndig, til fordel for allmenn verneplikt, men de ville også akseptere en rekke fritak for verneplikt i fredstid. De øvrige tilhengerne av verneplikten skilte mellom forsvar av landet i krig og soldattjenesten i fred. Det å tjenestegjøre som soldat i fredstid var etter enkeltes mening i seg selv skadelig for både dannelse og moral og burde derfor ikke påtvinges borgerne. De øvrige innleggene i debatten som berørte dette temaet var hovedsakelig enige om at borgerplikten krevde en allmenn verneplikt, og vektla patriotisme og soldatenes uegnethet.

93 Riksforsamlingens forhandlinger 1814, bilag nr. 13 til hovedprotokollen: *Forslag Til nogle Paragrapher i Constitutionen for Kongeriget Norge*. Dateret 3. mai, levert skriftlig til konstitusjonskomitéen.

94 *Riksforsamlingens forhandlinger 1814*, bilag nr. 53 til hovedprotokollen.

Demokratisering og nasjonalisering

Motstanderne av verneplikten vektla den borgerlige frihet og anså den som et uakseptabelt inngrep i den enkeltes demokratiske rettigheter. Løvenskiold argumenterte for unntak for en rekke yrker som han ikke så forenlige med verneplikt, og var således talsmann for å opprettholde standsprivilegier som ikke var i samsvar med de demokratiske idealene om likhet for alle. Hans syn var implisitt at likhetsprinsippet ble ivaretatt ved at alle gjorde en borgerplikt i forhold til sin stand og stilling. Han tilla også individets frihet mer vekt enn likhet for alle med hensyn til verneplikt. Det fremkommer klart at han mente rettferdighetsprinsippet tilsa at den borgerlige frihet ikke måtte innskrenkes ved en personlig verneplikt. Det var en klar konflikt mellom de uttalte demokratiske idealene og den foreslåtte praksis, sett i forhold til vår tids oppfatninger. Wergeland hevdet likhet med hensyn til privilegier; hvorfor skal borgere og embedsmenn fratas sine privilegier når det ellers har vært et prinsipp å la alle borgere beholde sine gamle rettigheter og fordeler?

I prinsippet støttet bøndene forslaget om alminnelig verneplikt, men de ville også ha både stillingsrett⁹⁵ og fritak for akademikere. Det var ikke likhet for alle som var i fokus for dem, men oppfatningen av at verneplikt var den billigste utskrivningsmetoden for staten. Sivert Paulsen Bratsberg kritiserte Løvenskiolds forslag (om en vervet hær av frivillige), ikke ut fra demokratiske prinsipper, men på basis av at det ville bli for kostbart og dermed ikke gjennomførbart i praksis. Praktiske forhold, økonomi og besparelser var disse bøndene mest opptatt av.⁹⁶ Tilhengerne vektla likhet og rettferdighet. Premierløytnant Fredrik Hartvig Johan Heidmann var en typisk fagmilitær tilhenger av allmenn verneplikt. Han

95 *stillingsretten*: ordning hvor den som ble utskrevet kunne stille en annen i sitt sted. Slike ordninger fantes før 1814, og ble videreført for enkelte kategorier også etter 1814. I 1854 ble stillingsretten innført for alle vernepliktige, dette ble sett i sammenheng med innføringen av allmenn verneplikt. Stillingsretten var et hovedstridsspørsmål i perioden 1854-1876, da den ble endelig avskaffet.

96 Riksforsamlingens forhandlinger 1814, bilag nr. 58 til hovedprotokollen.

betegnet forslaget om utskrivning ved loddtrekning som urettferdig. Rettferdighetsoppfatningen var både rettet mot selve utskrivningsmetoden og mot utvalget; det at det kun var bøndene som var pålagt verneplikt. Det er allikevel ingen tvil om at Heidmann var tilhenger av allmenn verneplikt både av idealistiske og praktiske hensyn.

Alexander Christian Møller henviste til at likhet med hensyn til forpliktelser ville hindre misnøye og føre til forening mellom stendene, og tillå dette spesiell vekt i forhold til landets kritiske situasjon. Et annet argument var at allmenn verneplikt ville redusere den sosiale avstanden mellom de militære (yrkesoffiserer) og befolkningen forøvrig, med andre ord et fokus på forankring av Forsvaret i befolkningen ved en demokratisering av utskrivningen.

Militærfaglige idéer

I debatten om allmenn verneplikt i riksforsamlingen, og i de tilsvarende debattene i Frankrike, spilte de militærfaglige og forvaltningsmessige aspektene en viktig rolle. Forskjellene i kontekst gjorde allikevel at det var vesentlige forskjeller.

Løvenskiold argumenterte mot "conscriptionen" med at tvang ville gi umotiverte soldater, mens vervede innfødte ville se soldattjenesten som en hovedsyssel og ikke som en bisak.

En vervet armé kunne holdes fulltallig hele året uavhengig av landbrukets sesonger. Løvenskiold hevdet at det ikke ville være mulig å gi de vernepliktige tilstrekkelig tjenestetid til at de kunne utdannes som fullgode soldater. Det lå implisitt i Løvenskiolds argumentasjon at profesjonelle soldater ville være både bedre motivert og faglig bedre skikket enn utskrevne mannskaper. Han ble støttet av Wergeland i disse synspunktene.⁹⁷

Jørgen Aall var den som kanskje i størst grad fokuserte på militærfaglige idéer i sitt innlegg mot allmenn verneplikt. Han hevdet at en nasjonal milits ikke kunne gis tilstrekkelig opplæring og derfor ville være utilstrekkelig for forsvar av

97 Riksforsamlingens forhandlinger 1814, bilag nr. 63 til hovedprotokollen.

landet. Det var derfor behov for en stående armé som utnyttet landets særegne topografi og den norske soldatens fortrinn. Aall var den eneste debattanten som eksplisitt henviste til de nye taktikkene med lette, mobile styrker bevæpnet med rifler for rettet ild – jegeravdelinger – som velegnet for det norske terrenget. Topografien, taktikken og nordmannens fysiske fortrinn som soldat skulle kunne oppveie tallmessig overlegenhet hos fienden, men forutsetningene for dette var en tilstrekkelig soldatutdanning som det var umulig å oppnå med utskrevne styrker. Ved angrep på landet skulle det mobiliseres utskrevne soldater, støttet av den vervede arméen ville disse ha den nødvendige patriotiske moral og offervilje til å gjøre sin tjeneste. Vektleggingen av å beherske natur og klima var særegent for Norge, vi finner ikke tilsvarende i Frankrike.

Tilhengerne av verneplikten trakk i stor grad motsatt konklusjoner av de samme argumentene. Hegermann var også her en motpart til Løvenskiold. Han så allmenn verneplikt som en nødvendig forutsetning for å utnytte nasjonens fulle kraft i Forsvaret av landet og for å styrke nasjonen.

Argumentene var at arméen i nasjonens interesse måtte få disponere de beste skikkede mannskaper til å tjene som soldat, og den patriotiske borgeren ville være den beste soldaten. Personligheten var for Hegermann den første betingelse for verneplikten, "...leiede Svende faae ingen varme, redelige og duelige Anførere – Maalet forfeiler aldeles i en frie selvstændig Stat".⁹⁸

Heidmann argumenterte for en allmenn verneplikt som måtte omfatte soldatopplæring i fredstid og angrep oppfatninger om at de vernepliktige kun skulle kalles inn når krig truet.⁹⁹ Forutsetningen for at en mobiliseringshær skulle ha noen verdi, var altså at soldatene hadde fått den nødvendige opplæring i fredstid. Heidmann så heller ikke noen mulighet for at vervede kunne ha samme fedrelandsånd, moral, lojalitet og patriotisme som vernepliktige. På den annen side måtte denne fredstjenesten for våpenopplæring av

98 Riksforsamlingens forhandlinger 1814, bilag nr. 53 til hovedprotokollen.

99 Ibid., bilag nr. 56 til hovedprotokollen.

de vernepliktige ikke forveksles med den stående arméen; denne så Heidmann i hovedsak som en ordensmakt som burde verves av frivillige og holdes på et minimum av økonomiske årsaker. Den stående arméen skulle løse de oppgaver politiet og fengselsvesenet har i dagens samfunn, og ikke ha noen sentral rolle i forsvaret av landet.

Kjøpmann Gabriel Lund fra Lister amt hevdet at hensynet til den innen- og utenrikspolitiske situasjonen også måtte tillegges stor vekt. Han mente innføring av alminnelig verneplikt kunne føre til en farlig misnøye i en situasjon hvor styrke gjennom enighet var påkrevet i den nye staten. Vernepliktsaken burde etter Lunds mening utsettes til første storting og en komité for dette formålet utnevnes av riksforsamlingen.

Borgerplikt og borgerdyd

Det var i første rekke en strid om hvorvidt verneplikten skulle være personlig eller ikke og hvorvidt stillingsrett skulle tillates eller ikke. Løvenskiold fremstilles ofte som den fremste motstanderen av allmenn verneplikt. Dette synet bør nyanseres. Det var først og fremst en personlig verneplikt han talte imot, og han var villig til å akseptere også dette om nødvendig. Dersom en personlig verneplikt skulle bli innført, ville Løvenskiold ha fritak for akademiske borgere, fabrikkarbeidere og andre hvis virksomhet han anså uforenlig med militærtjeneste. Løvenskiold ville ha fjernet den personlige verneplikten som hadde vært gjeldende siden 1799, og gjeninnføre legdsystemet hvor legdene hadde ansvar for å stille en frivillig, innfødt våpendyktig mann. Kun dersom det var tvingende nødvendig, kunne en personlig verneplikt aksepteres.¹⁰⁰

Jørgen Aall ville ha en stående hær på 8–10 000 mann, som kunne bemannes ved utskrivning etter loddtrekning eller ved verving for "håndpenger". Han kan synes inkonsekvent i sin argumentasjon, og det kan til tider synes usikkert om han var

100 Riksforsamlingens forhandlinger 1814, bilag nr. 52 til hovedprotokollen.

for eller imot allmenn verneplikt. En stående hær av vervede ville både prinsipielt og i praksis være noe helt annet enn en stående hær av utskrevne etter loddtrekning; det ville være enten/eller i forhold til allmenn verneplikt. Han ville også ha en rekke fritak for utskrivning til den stående arméen (med andre ord innskrenkning av allmenn verneplikt). Byborgere, jernverksarbeidere, sagbruksarbeidere og andre "offentlige innretninger" skulle være unntatt.¹⁰¹ De borgere som ikke ble utskrevet til den stående arméen, skulle allikevel øves i våpen til de ble 40 år, slik at de kunne mobiliseres ved angrep på landet. Det kan synes som at Aall skilte mellom årlige eller periodiske våpenøvinger på den ene side og soldattjeneste i garnison og på festningene i fredstid på den annen side. Dette indikerer en oppfatning om at verneplikten skulle være rettet mot forsvar av landet. Soldattjenesten i fredstid ble oppfattet som ordensmakt, og soldater som fangevoktere, med andre ord en tjeneste som ikke hjemlet verneplikt. Det er også mulig at han, i likhet med Hegermann, så for seg at soldatopp-læringen skulle være en del av oppdragelsen og således ikke inngå i verneplikten.¹⁰²

Prost Peter Ulrik Magnus Hount ville også ha en stående "Garnisons- og Politiarne", men mente det klarte seg med 4–5000 mann til håndhevelse av orden og punktforsvar. Disse skulle verves av frivillige. Når fare truet skulle imidlertid alle i prinsipp være vernepliktige, og han delte befolkningen inn i fem kategorier etter forskjellige grader av utskrivningsplikt. Den femte kategorien skulle kun kalles inn når landet stod i den ytterste fare, og innebar i praksis fritak for verneplikt i fredstid. Dette omfattet "akademiske Borgere, hvis Dannelse for Staten er saa kostbar og for dens Vel saa viktige at den ikke utidig maa ødsle med deres Kraft", fabrikanter og håndverkere, sivile embedsmenns betjenter, skolelærere og gårdbrukere. I praksis ville man også ved dette alternativet stå igjen med verneplikt for bøndene, og allmenn verneplikt kunne det ikke kalles. Verneplikten ble sett som ett av flere

101 Riksforsamlingens forhandlinger 1814, Bilag nr. 55 til hovedprotokollen.

102 Ibid., tillegg nr. 6 til hovedprotokollen.

alternativ innenfor rammene av en generell borgerplikt. I likhet med Hegermann var også Hount tilhenger av våpenopplæring for ungdommen, han ville begynne allerede ved 12 årsalderen.

Wergeland forsvarte Løvenskiolds forslag om vervede styrker mot argumenter om leiesoldater, ved å sammenlikne de vervede med andre kategorier som ble lønnet av staten. Han betraktet altså soldatene som statstjenestemenn på lik linje med alle andre, men det er usikkert om han forutsatte at de skulle være statsborgere. Han så imidlertid en del praktiske problemer med å gjennomføre radikale reformer i landets nåværende situasjon. På den annen side mente han at allmenn verneplikt (som han benevnte *conscription*, en klar henvisning til Frankrike, med negativt fortegn) ville "gjøre Constitution, Regjering, ja Fædrenelandet selv forhadet". En konsekvens av verneplikt ville bli at rike borgere forlot landet. Begrunnelsen var de misbruk verneplikten uunngåelig ville medføre: "Conscription eller ubetinget Værnepligt, maatte skade Moraliteten, maatte give Anledning til Svig, Bestikkelse, Udsuelse og utallige Misbrug ...".¹⁰³ Her var det spesielt stillingsretten Wergeland rettet skytset mot. Gitt at han ikke så at den kunne forbys, mente han at den ville føre til nettopp den ulikhet og urettferdighet man ved allmenn verneplikt skulle unngå. Han argumenterte også med praktiske vurderinger av behovet for soldater og hva som faktisk kunne utskrives fra borgerskap og embedsstanden, gitt at den overveiende del av befolkningen var bønder.

Wergeland talte standssamfunnets sak, hvor alle skulle tjene staten i henhold til sin stand og plass i samfunnet. Utskrivningen av soldater burde derfor pålegges den stand som naturlig tilkom slike oppgaver. Embedsstand og borgerskap skulle stille offiserer, og bondestanden soldatene. Wergeland kom med nye argumenter for at bondestanden skulle bære byrdene ved verneplikten; det faktum at bøndene utgjorde den overveiende majoritet i befolkningen og at de i hovedsak ville forsvare sin egen jord. Wergeland skilte

103 Riksforsamlingens forhandlinger 1814.

imidlertid også mellom soldattjeneste i fred og verneplikt i krig. Også her ser vi en klar kobling mellom verneplikten og forsvarskrig.

Jacob Aall var jernverkseier og bror av Jørgen. Aall advarte mot å innføre *Konskriptionen* (sic), med henvisning til den misnøye og elendighet slike ordninger hadde medført i andre land.¹⁰⁴ Argumentene var ikke bare at borgerskapets og embedsstandens sønner gjorde samfunnsnyttig tjeneste ved sin utdanning og sitt virke, men også at de ikke var oppdratt til å tåle strabasene soldatlivet ville påføre dem. Hovedproblemet slik Jacob Aall så det, var at soldatene hadde blitt for dårlig lønnet. Han så også for seg at *Konskriptionen* (sic) ville føre til misbruk, ved at de pengesterke kjøpte seg fri eller rømte landet. Implisitt var han altså motstander av stillingsretten. Han var også motstander av våpenopplæring for ungdommen, og faktisk den eneste som talte i mot disse forslagene. Det var flere årsaker til dette, både at *krigerske sysler* ikke var bra for studier og at den *kultiverede ungdom* var for viktige for staten til å risikeres i krigen.

Tilhengerne av en personlig verneplikt hadde varierende og nyanserte synspunkter. En nyanse som ikke kommer klart frem i de fleste andre arbeider om riksforsamlingen og allmenn verneplikt, er at Hegermanns forslag til organisering av arméen og utskrivningsvesenet spesifiserte at det var befolkningen på "Landet" – dvs. bøndene – som skulle ha verneplikt til tjeneste i arméen.¹⁰⁵ Riktignok skulle den bevæpnede makt etter Hegermanns forslag bestå av alle våpenføre menn i riket mellom 20 og 45 år. Dette prinsippet ble imidlertid underlagt en rekke kvalifiseringer og unntak som gjorde forslaget til noe helt annet enn en allmenn verneplikt. Embedsmenn, akademiske borgere, mens de studerte, og fabrikkbestyrere skulle være unntatt fra å tjene som soldat, men embedsmennene skulle være "anførere for denne værnepligtige klasse". Hegermann, her på linje med Wergeland, så det som naturlig at embedsstanden stilte

104 Riksforsamlingens forhandlinger 1814, tillegg nr. 10 til hovedprotokollen.

105 Ibid., bilag nr. 53 til hovedprotokollen.

offiserene, mens bøndene stilte soldatene. Slike tanker var stikk i strid med de demokratiske prinsippene som ble lagt til grunn i Frankrike, hvor man tvert imot rensket ut offiserer med adelig bakgrunn. Bybefolkningen (borgerskapet) skulle organiseres i borgervæpninger. Disse skulle ha ansvaret for byenes forsvar – i praksis hovedsakelig ordenstjeneste – men skulle også i vår- og høstona inngå i garnisonstjeneste slik at soldatene (utskrevne bondesønner) kunne permitteres til å delta i landbruket. Vervede soldater (gevorbne) skulle bare kunne utskrives og verves fra de mannskaper som ikke var gårdbrukere – det var med andre ord ikke tillatt å verve selveiende bønder som profesjonelle soldater. Begge disse tiltakene hadde som hensikt å sikre landbruket; tydeligvis en viktigere ivaretagelse av statens interesser enn at alle skulle stilles likt med hensyn til pliktig militærtjeneste. Den eneste reelle forskjellen fra gjeldende utskrivningsordning

Hegermann ville innføre var således at verneplikten skulle være personlig. Det idealet han søkte var ikke en allmenn verneplikt og reell likhet for alle innbyggere i dagens forstand, men en personlig verneplikt for bondestanden som motsetning til en vervet armé av frivillige eller et legdsystem med rett til å kjøpe seg fri. Dette er en vesentlig nyansering som ikke fremkommer i tidligere arbeider. Hegermann la altså patriotiske idealer til grunn på den ene side, og praktiske hensyn til det sivile samfunnslivet til grunn på den annen side.

Heidmann var en klar tilhenger av allmenn og personlig verneplikt, og la praktiske vurderinger til grunn da han kritiserte Løvenskiolds forslag.¹⁰⁶ Han hevdet at en legdsordning ville være en stor byrde på legdene. I tillegg mente han at mange legder ville ha store problemer med å verve frivillige soldater. Heidmann så allmenn verneplikt som den eneste gjennomførbare ordning for å bemanne arméen, hans tilnærming var praktisk mer enn idealistisk. Heidmann kritiserte Jørgen Aall for at hans forslag ville gi økte

106 Det første utkastet til konstitusjon med 11. grunnsetninger ble behandlet 16. april, og behandlingen av den 11. grunnsetningen, som foreslo alminnelig verneplikt, ble utsatt etter sterk motstand fra Løvenskiold.

kostnader, og så det ikke som gjennomførbart å rekruttere en stående armé annet enn ved verving av frivillige. Utskrivning ville være “et utilladeligt Ingreb i Borgerrettighederne”.¹⁰⁷

Sivert Paulsen Bratsberg (støttet av Theis Jacob Thorkildsen Lundegaard) var i prinsipp for allmenn verneplikt, men argumenterte samtidig for stillingsretten. De kritiserte Løvenskiolds forslag til vervede med at “lejede Karle” ville bli for kostbare eller ikke tilgjengelige, implisitt at tvungen utskrivning ville bli nødvendig, og at bøndene derfor måtte ha anledning til å stille andre i sitt sted. Akademikere skulle være fritatt for utskrivning. De foreslo også at det ble gitt fortrinnsrett for ansettelse i fabrikker, som håndverkere og i offentlige stillinger på lavere nivå til de som hadde gjort sin verneplikt. Hensikten med disse tiltakene var åpenbart at viktige funksjoner for samfunnet på denne måten ble beskyttet mot belastningene ved allmenn verneplikt. Praktiske og pragmatiske vurderinger av statens interesse og behov samt hensyn til økonomi ser ut til å ha vært det styrende for disse bøndene fremfor idealer.

Møller var som vist ovenfor forkjemper for demokratiske idealer og allmenn verneplikt. Allikevel var også han tilhenger av vervede frivillige til garnisons- og ordenstjeneste, med den begrunnelse at “Thi det vedholdende Soldaterliv er ikke af det slags, at man maatte ønske, at mange av Landsforsvarerne skulde have Lyst hertil ... ”¹⁰⁸ Han støttet Hounts syn i å differensiere mellom soldattjenesten i fredstid og forsvaret av landet i krig, basert på en oppfatning at fredstjenesten var moralsk fordervende for soldatene. Møller var også motstander av stillingsretten, som han så som et overgrep mot demokratiske idealer.¹⁰⁹

Lund var som flertallet tilhenger av prinsippet om allmenn verneplikt, men mente at praktiseringen av verneplikten måtte vurderes nøye ut fra landets beliggenhet og forfatning. Han

107 Riksforsamlingens forhandlinger 1814, tillegg nr. 4 til hovedprotokollen, datert 11. mai 1814.

108 Ibid., bilag nr. 59 til hovedprotokollen.

109 Ibid.

ville således ha fritak for en rekke kategorier. På den annen side var han den som gikk lengst med tanke på våpenopp- læring av ungdommen, han foreslo:

at ingen Mandsperson kunde antages til Confirmation, forinden han bevidste med Attest fra Kystværnets Divisions Chef, at han forstod at lade og affyre et Gevær, og i det mindste at gjøre de simpleste Jæger Maneuvrer ...¹¹⁰

Dette forslaget ville, som Hegermanns, innebære en militarisering av samfunnet og våpenopplæring før vernepliktig alder.

Oppsummering av debatten i riksforsamlingen

Riksforsamlingen hadde i prinsipp det samme dilemmaet som lederne av den franske revolusjonen; idealet tilsa innføring av allmenn verneplikt, men det var ikke politisk mulig å gjennomføre dette i praksis. Det var generell enighet om at alle borgere pliktet å tjene staten, men ikke om at dette skulle innebære pliktig militærtjeneste for alle. Motstanderne av allmenn verneplikt, som i hovedsak var borgerskapets og embedsverkets representanter, hevdet at borgerne måtte kunne tjene staten på den måte som var mest tjenlig for staten og den enkelte. De kjempet i stor grad for standsmessige privilegier, selv om mange av dem prinsipielt var tilhengere av allmenn verneplikt.

Det var imidlertid noen meget viktige nyanser i denne debatten som jeg ikke har funnet beskrevet i andre arbeider, og som gir en ny og bedre forståelse av problematikken. Langt de fleste representantene i riksforsamlingen var enige i en allmenn verneplikt til forsvar av landet i krig, også flere av dem som er fremstilt som motstandere. Den formen for verneplikt de var tilhengere av, var imidlertid en videreføring av den tidligere legdsordningen. De var motstandere av en personlig verneplikt for alle borgere, og at verneplikten skulle hjemle utskrivning til soldattjeneste i fredstid. På den annen

110 Riksforsamlingens forhandlinger 1814, bilag nr. 60 til hovedprotokollen.

side var flere av dem som er fremstilt som tilhengere av allmenn verneplikt i dagens forstand, i realiteten tilhengere av en personlig verneplikt, men også motstandere av utskrivning til soldattjeneste i fredstid. Hegermann er det fremste eksempelet på dette. Han var også talsmann for en omfattende militarisering av samfunnet, hvor skolevesenet i praksis ville få i oppgave å forberede unge gutter på soldattjeneste i krigstid. Verneplikt i dagens forstand så han derimot kun som aktuell i krigstid. Det lå implisitt i de fleste innleggene at verneplikten kun ble oppfattet som hjemlet for forsvar av fedrelandet når det måtte bli angrepet.

Demokratisk kontroll over arméen var det overhengende problem for lederne av den franske revolusjon. Dette var også et tema for riksforsamlingen, som på et vis kunne anses å lede den norske revolusjonen, men ikke i forhold til vernepliktspørsmålet. Arméen var allerede nasjonal og bestod i all hovedsak av utskrevne norske bønder. Det aktuelle spørsmålet på Eidsvoll var knyttet til kongens formelle disposisjonsrett over arméen, denne ble betydelig innskrenket i 17. mai-Grunnloven.

Det sentrale temaet for riksforsamlingen i vernepliktspørsmålet var, som i Frankrike, konflikten mellom de demokratiske idealene og praktisk gjennomføring. Konteksten var imidlertid vesentlig forskjellig mellom de to landene, Norge hadde allerede en nasjonal hær – i realiteten en landmilitis – mens Frankrike hadde en betydelig utfordring i å nasjonalisere arméene. I riksforsamlingen dreide debatten seg i stor grad om likhet og rettferdighet i forhold til frihet og standsmessige privilegier. På den ene side tilsa prinsippene om likhet og rettferdighet at alle borgere burde stå likt i forhold til å tjene staten. På den annen side sto tvungen utskrivning – som allmenn verneplikt i realiteten ville innebære – i konflikt med prinsippet om frihet og med etablerte standsmessige privilegier. I Norge var det borgerskapet og embedsverket som var mot allmenn verneplikt for å holde på privilegiene, mens bøndene ønsket en rettferdig fordeling av byrdene. I Frankrike var det i stor grad motsatt: Borgerskapet så allmenn verneplikt som en garanti for en nasjonal armé, mens folket – i praksis

bøndene – var mot en allmenn verneplikt som de oppfattet som en byrde. Norge var heller ikke i den situasjon våren 1814 at det var aktuelt å skrive ut flere soldater, slik situasjonen var i Frankrike fra 1791.

Den vesentlige motstanden mot allmenn verneplikt i riksforsamlingen var en motstand mot personlig verneplikt. Man ville ha verneplikt på distrikter slik det hadde vært før 1799 og slik det innledningsvis fungerte i Frankrike. Både tilhengere og motstandere var imidlertid for en rekke fritak fra verneplikten som ville gjort den alt annet enn allmenn i vår betydning av begrepet. Kun et fåtall ville ha en vervet armé av frivillige. Erfaringene fra Frankrike ble holdt frem som eksempel på de misbruk en allmenn verneplikt kunne føre til. Påstander om at allmenn verneplikt ville gjøre staten og regjeringen forhatt, ble understøttet av den franske situasjonen i 1814. Det var vesentlige forskjeller mellom Norge og Frankrike når det gjaldt stillingsretten. I Norge ble stillingsretten tatt som en selvfølge av de fleste, mens den ble forbudt som demokratisk uakseptabel i Frankrike. Allmenn verneplikt ble innført i praksis i Frankrike på grunn av militære behov på tross av idealene, mens den i Norge ble innført i prinsipp på bakgrunn av idealer, men ikke realisert fordi det ikke var militære behov for det. De militærfaglige vurderingene var i prinsippet like i de to landene, og begge steder ble det også trukket motsatte konklusjoner av de samme argumentene. Tilhengerne hevdet oppfatninger om at verneplikten ga tilgang på det beste soldatmaterialet; at utskrevne innfødte soldater i kraft av patriotisme ville ha høyere moral og være mer lojale enn vervede og leiesoldater. I Norge ble det hevdet særnorske argumenter om at innfødte ville være bedre egnet som soldater på grunn av deres kjennskap til det norske terrenget og hardførhet i forhold til norsk klima. Jeg har også funnet et interessant aspekt som ikke er belyst i andre norske arbeider om verneplikten, nemlig en kobling mellom patriotiske borgere og nye taktikker som forutsatte individualitet og initiativ. Dette er et viktig aspekt for en bredere forståelse av vernepliktspørsmålet. Motstandere

av allmenn verneplikt hevdet på sin side at tvangsutskrevne soldater ville være lite motiverte og ikke ville kunne trenes til samme ferdighetsnivå som profesjonelle soldater.

Kapittel 6

Vernepliktsloven av 5. juli 1816

Det var en lang prosess fra riksforsamlingen frem mot den første vernepliktsloven, som ble vedtatt 5. juli 1816. Gjerpe har behandlet debatten grundig i et historisk perspektiv og argumenterer utdypende for at endringer i den utenrikspolitiske situasjonen fra 1814 til 1815–16 var avgjørende for at konservative krefter fikk gjennomslag i verneplikts spørsmålet. Nasjonens overlevelse var ikke lenger et tema, og det var derfor ikke behov for å tekkes bøndene. Prinsippet om allmenn verneplikt ble derfor fraveket og den eksisterende ordningen i praksis videreført. Jeg vil fokusere på hvilke oppfatninger som lå til grunn for de enkelte aktørenes stilling i verneplikts spørsmålet. Først vil jeg gi en kort redegjørelse for den faktiske behandlingen av verneplikts spørsmålet, som et bakteppe for analysen av debattene.

Jeg har i hovedsak basert meg på de offisielle referatene fra det første ordentlige storting 1815–16, samt enkelte dokumenter fra tiden mellom riksforsamlingen og Stortinget.

Verneplikts sakens gang fra riksforsamlingen til Stortinget 1815–16

Riksforsamlingen nedsatte en vernepliktskomité for å utarbeide et forslag til vernepliktslov. Komitéen fikk en utpreget konservativ sammensetning med overvekt av militære og tilhengere av allmenn verneplikt. Grunnet krigen med

Sverige kom ikke arbeidet i gang før etter det overordentlige stortinget. I perioden mellom riksforsamlingen og det første stortinget ble det utarbeidet en del dokumenter om vernepliktspørsmålet og arméens organisering etter anmodning fra komitéen.¹¹¹ Vernepliktskomitéen og senere Stortinget fikk således innspill fra eksterne aktører, historikeren Roald Berg hevder delvis etter bestilling, i perioden 1814–16. De viktigste bidragene kom fra oberst *à la suite* (uten fast stilling og lønn) Nikolai Tidemand og forretningsmann og kaptein *à la suite* Ludvig Mariboe.¹¹² Berg hevder at både Tidemand og Mariboe fungerte som talsmenn for svenske interesser i denne sammenhengen, der de hevdet at alminnelig verneplikt var uforenlig med statens interesser og at arméen burde reduseres til 12 000 mann.¹¹³ Bakgrunnen for dette skulle være at Sverige ikke så seg tjent med en sterk norsk armé. Berg hevder også at de svenske interessene for så vidt var sammenfallende med det lokale norske borgerskaps- og embedsmannsregimets interesser. Det var etter unionen med Sverige ikke ansett å være en sikkerhetspolitisk trussel mot Norge som hjemlet kostnadene med en stor forsvarsmakt, og den unge staten hadde drastiske behov for å redusere sine kostnader.

Vernepliktskomitéen avga sin innstilling til Stortinget 14. juli 1815.¹¹⁴ Komitéen ga en innledning til innstillingen, hvor den redegjorde for de premisser som ble lagt til grunn for lovforslaget.¹¹⁵ Her fremkommer det en del interessante aspekter som ikke vises i debatten forøvrig. Tre viktige forhold ble lagt til grunn for vurderingen av vernepliktens

111 Riksforsamlingens forhandlinger 1814, bilag nr. 60 til hovedprotokollen, s. 15ff.

112 Ludvig Mariboe: *Nogle ord om almindelig Værnepligt, og et Forslag til, paa den mindst bekostelige og minst byrdefulde Maade at underholde et Land- og Søværn i Norge*, (Christiania) 1815, og Nikolai Tidemand: *Et Par Ord i Anledning af den nye forventede Conscriptiionslov*, (Christiania) 1816.

113 Berg: *1814-1905. Profesjon-union-nasjon*, s. 42 ff.

114 *Værnepligtst-Comitéens Forslag til en noiere Udvikling af de Bestemmelser, som Grundlovens 109de § indeholder*. Trykket i *Storthingsforhandlinger for 1815 og 1816*.

praktisering: 1) Fedrelandets vern mot fiender: et effektivt militært forsvar; 2) Statens innvortes borgerlige forhold og 3) Vernepliktsbyrdens like fordeling på alle klasser i staten.

Vernepliktkomiteéns forhandlinger ble oversendt *Committeen for militaire Gjenstande*, som jeg heretter vil bennevne militærkomitéen, 28. juli. Flere andre stortingskomitéer behandlet saken i løpet av høsten og ga sine betenkninger. 13. januar 1816 ble vernepliktsaken behandlet i Odelstinget, men det var ikke et lovforslag som ble fremlagt. Det ble tvertimot protestert mot vernepliktskomitéens tolkning av Grunnlovens § 109 og forslaget om å gjøre verneplikten personlig. Motstanderne fremsatte krav om å oppnevne en ny komité sammensatt av representanter for det storting som skulle behandle saken, en "af flere klasser kombinert Committee". Det var tydelig at vernepliktkomitéens sammensetning ikke ble ansett som representativ og akseptabel. Sorenskriver Lauritz Weidemann var den fremste talsmann for en ny komité, og han fremla et alternativt forslag til ny lov. Odelstinget vedtok å oppnevne en ny komité bestående av tre bønder, tre kjøpstadborgere og tre embedsmenn. Denne *kombinerte komitéen* fikk i oppdrag å vurdere om Weidemanns eller andre forslag skulle legges til grunn for et utkast til vernepliktslov, og utarbeide nytt forslag. Saken ble dermed utsatt.

Den kombinerte komitéen avga sin innstilling 20. januar, men sluttet seg ikke til Weidemanns forslag. Flertallet i komitéen mente tvertimot at verneplikten skulle være personlig, og ga en todelt innstilling der Odelstinget ble anbefalt å:

1. Vurdere Weidemanns forslag, og velge om dette eller tidligere komitéforslag skulle legges til grunn. (Dette ville i realiteten være et valg mellom personlig verneplikt eller ikke).

115 "Redegjørelse fra Værnepligtskomitéen af 1814-15". Trykket i Aftenbladet 1879 279B (finnes på mikrofilm i Nasjonalbiblioteket). Innledningen ble trolig fremført muntlig ved overlevering av innstillingen 14. juli 1815. Den ble ikke trykket i stortingsforhandlingene 1815-16.

2. Stortingets kombinerte vernepliktskomité gis i oppdrag å utarbeide et nytt forslag basert på Odelstingets vedtak.

Innstillingen ble debattert 27. januar, og endte med at Odelstinget la til grunn at: "Værneplikten og Soldatertjenesten i Almindelighed bør være en reen personel Byrde".¹¹⁶ Det vedtok også at lovkomitéens forslag skulle legges til grunn for nytt lovforslag.¹¹⁷ Komitéen differensierte mellom verneplikt på den ene side og soldattjeneste (i fredstid) på den andre, og innstilte at begge skulle være en personlig byrde. Dette er signifikant i forhold til tidligere debatter hvor mange gikk inn for verneplikt i krig, men ikke aksepterte dette for soldattjeneste i fred.

Det ble besluttet at 2. komité (lovkomitéen) forslag skulle legges til grunn for utarbeidelsen av et lovforslag, utført av den kombinerte komitéen. Et slikt forslag ble fremlagt 13. februar, og ble behandlet i Odelstinget 19. februar. Dette var den første realitetsbehandlingen av vernepliktsproblemet. Odelstinget vedtok at "Værneplikten og Soldatertjenesten i Almindelighed bør være en reen personel Byrde", og la lovkomitéens forslag til grunn for utarbeidelsen av et lovforslag.¹¹⁸ Et lovforslag basert på prinsippet om personlig verneplikt ble vedtatt av Odelstinget 23. februar og oversendt Lagtinget. Lagtinget behandlet saken 5. mars, nektet å godta prinsippet om personlig verneplikt og returnerte saken til Odelstinget. Odelstinget på sin side nektet å godta Lagtingets avslag i sin behandling 13. mars og sendte saken frem igjen. Lagtinget nektet for andre gang å godta forslaget 25. mars, og saken kom dermed opp i Stortingets plenum 1. april under heftig debatt.¹¹⁹ Det var ikke mulig å få gjennomslag for et fullstendig lovforslag, og 2. april ble det nedsatt en ny komité

116 Kongeriget Norges første ordentlige Storthings Forhandlinger i Aarene 1815 og 1816, (Christiania) 1819. Heretter omtalt som "St.forh. 1815-16" samt nummer og datering.

117 Ibid.

118 Ibid., s. 263.

119 Andenæs, Tønnes: *Grunnloven vår*, (Oslo: Universitetsforlaget) 1966. Jf. Grunnloven i 1815 etter unionen med Sverige § 76; etter at et lovforslag hadde vært forkastet to ganger av Lagtinget skulle det forelegges Stortinget i plenum for avgjørelse med to tredjedelers flertall.

som skulle foreslå nye grunnsetninger for verneplikten. Den nye komitéen avga innstilling 22. april, men fant seg ikke i stand til å fremsette en ny detaljert vernepliktslov. Begrunnelsen var at det var kommet nye forslag som krevde grundige utredninger, spesifikt var dette forslag om en reell verneplikt etter mønster fra Sverige. Komitéen foreslo derfor en foreløpig lov, hvor det var formulert et oppdrag til den faste lovkomité om å fremlegge et nytt lovforslag for neste Storting. Inntil videre skulle de gjeldende ordninger for utskrivning og sesjon bestå. I Stortinget var det ikke mulig å få to tredjedels flertall for prinsippet om personlig verneplikt.¹²⁰ Saken var imidlertid av en slik viktighet at den måtte få en avgjørelse, og det ble derfor – igjen etter heftig debatt – vedtatt at beslutningene skulle fattes etter simpelt flertall. En slik fremgangsmåte var i strid med Grunnloven. Begrunnelsen som ble gitt for at dette allikevel ble gjort, var at det var viktig for nasjonen å få vedtatt en vernepliktslov på dette Stortinget, uansett hvor provisorisk den enn måtte være. Nå som nasjonen ikke var i overhengende fare som i 1814, var det ikke så nøye med å tviholde på Grunnlovens bokstav, mente flertallet. Deretter ble det debattert og stemt over hver enkelt paragraf i lovforslaget. Et redigert lovforslag ble fremlagt for Stortinget 30. april og deretter oversendt kongen for sanksjon.

3. juli fremmet kongen en proposisjon der han ba om avklaring på begrensningene med hensyn til bruken av norske tropper utenfor rikets grenser. Stortinget vedtok 4. juli, med 73 mot fire stemmer, å gi kongen medhold i at norske tropper kunne brukes utenfor de samlede rikenes grenser. Loven ble gitt sanksjon 5. juli, og var i realiteten en ren videreføring av den eksisterende utskrivningsordningen. Den fravek også Grunnlovens prinsipp om allmenn verneplikt. Det eneste reelt nye i loven var at den innebar en betydelig nedskjæring av arméen. Vernepliktsloven av 5. juli 1816 var således i hovedsak en dimensjoneringslov.¹²¹ Det som var ment som en provisorisk forordning i 1816, og som skulle avløses av en

120 St.forh. 1815–1816, nr. 10 for april måned 1816, s. 1ff.

endelig lov på neste Storting (1818), ble i praksis gjeldende lov helt frem til 1854, da allmenn verneplikt ble vedtatt i en ny vernepliktslov.

Debatten om vernepliktsloven av 5. juli 1816

Konteksten for behandlingen av vernepliktsspørsmålet var på mange måter endret siden 1814. Den utenrikspolitiske situasjonen var en helt annen, og det var nå behov for å lovfeste en praksis for utskrivningsordningen på basis av de prinsippene riksforsamlingen hadde lagt til grunn. Den nye konteksten gjorde at motstanderne nå stod sterkere, fordi de ikke lenger var avhengige av støtte fra bøndene.

Det vil bli altfor springende å gjengi hele debatten kronologisk. Jeg har derfor tatt for meg de viktigste stridsspørsmålene og vist argumentene for og i mot. Der det faller naturlig, gjengis argumentene i kronologisk rekkefølge.

Patriotisme/soldatborgeren/borgerplikter

Mariboe var ikke enig i at allmenn verneplikt hadde patriotisk kraft, slik mange hadde hevdet i riksforsamlingen:

Almindelig Værnepligt antager jeg ikke ... at være Midlet til at opflamme og opretholde sand Fædrenelandskjærlighed; jeg troer ikke, at den fremavles på Ekserserpladsen, men derimod, at rigtig Undervisning, Gudsfrygt, og en Grundlov, bygget paa Menneskets første Rettigheder, en Grundlov, der hjemler sand borgerlig Frihed, samt nøie Kjendskab til samme, give Fædrelandskjærligheden Tilværelse og Kraft til at kunne vise sig i dens hele Fylde.¹²²

121 Den norske arméen bestod i 1814 av 33 000 mann; 22 000 i linjen og 9000 i landvernet. Forslaget på 12 000 mann ville altså innebære en drastisk reduksjon (Berg: 1814-1905. *Profesjon-union-nasjon*).

122 Mariboe: *Nogle ord om almindelig Værnepligt...*, s. 4.

Dette var en vesentlig kritikk mot den allmenne verneplikten som garanti for motiverte soldater. Mariboe argumenterte ikke mot verdien og betydningen av patriotisme, men hevdet at denne måtte etableres og utvikles gjennom borgerlige rettigheter og frihet, ikke gjennom tvungen militærtjeneste.

Vernepliktskomitéens premisser henviste derimot til en ærerik historie som det norske folket ikke måtte glemme. Bakgrunnen var at det var ønskelig å redusere arméen, og det ville da være ekstra viktig å opprettholde nasjonalfølelsen og patriotismen i befolkningen slik at Forsvaret fremstod som troverdig overfor andre nasjoner.¹²³

Et vesentlig poeng fra motstanderne av allmenn verneplikt var at borgerpliktene måtte forstås dithen at alle skulle tjene etter evne og anlegg, på den måte som var mest gavnlig for staten og den enkelte. Mariboe viste klart at han var av det syn at enhver burde tjene staten, slik han best hadde forutsetninger: "Om ikke Alle kunne gavne Fædrenelandet ved at gribe til Vaaben, saa kan Mangen gavne med sin Pen, med sin Formue og med de Talenter, han besidder, den Konst, det Haandværk han har lært."¹²⁴ Det var altså mange måter å tjene fedrelandet på, hvor verneplikten bare var ett alternativ. Det sentrale prinsipp var at alle hadde plikt til å bidra til landets forsvar på en eller annen måte. Her var han på linje med Severin Løvenskiold og Nicolai Wergeland i riksforsamlingen.

Vernepliktskomitéens premisser helte også i denne retningen, men av praktiske hensyn. De innvortes borgerlige forhold ble tillagt stor vekt. Krigene de siste årene hadde ført til tilbakegang for kultur, sedelighet og arbeidsmoral, og oppblomstring av en skadelig handelskultur: "Den har seet Fabriksvindskipeligheden aftage, Handelens veje mere slibrige og de arbeidende Klassers Forædling forvandlet."¹²⁵ Dette var ansett som et minst like viktig problem for staten som vernepliktsaken og landets forsvar. Komitéen hadde derfor

123 Redegjørelse fra Værnepligtskomitéen af 1814-1815.

124 Mariboe: *Nogle ord om almindelig Værnepligt...*, s. 26.

125 Redegjørelse fra Værnepligtskomitéen af 1814-1815.

sett seg nødt til å ta hensyn til dette i lovforslaget, ved at noen kategorier borgere måtte fritas for verneplikt for å konsentrere seg om nasjonens vel.¹²⁶

Lovkomitéen hadde identifisert kjernespørsmålet som å være hvorvidt verneplikten skulle være personlig, reell eller blandet.¹²⁷ Vernepliktens betydning i Eidsvollgrunnloven ble relatert til den utenrikspolitiske situasjonen i 1814, med basis i at verneplikten var den fremste av alle borgerplikter. Etter unionen med Sverige var det imidlertid ikke ansett å være behov for å belaste befolkningen med en slik byrde.¹²⁸ Det var klare oppfatninger om at bondestanden var best skikket til å gjøre militærtjeneste, og at de øvrige borgerklasser best tjente samfunnet på andre måter.

Det kanskje mest sentrale spørsmålet i debatten innenfor dette temaet var om allmenn verneplikt skulle være hjemlet for soldattjeneste i fred, eller om den kun skulle gjelde i krig.

Implisitt i lovkomitéens innstilling var en oppfatning at en personlig verneplikt kun var hjemlet når nasjonens sikkerhet var truet. Lovkomitéen fant allikevel at Grunnlovens § 109 måtte tolkes i favør av allmenn verneplikt,¹²⁹ og flere av representantene støttet dette synet. Tolkningen forårsaket heftig debatt da vernepliktsaken kom opp tidlig på nyåret 1816. Weidemann kom med voldsomme angrep på allmenn verneplikt og verneplikt til soldattjeneste i fred. Han anså at verneplikten kun var hjemlet i krig, og at soldattjeneste i fred ville være direkte lovstridig.¹³⁰ Weidemann argumenterte også for en nasjonaloppdragelse som forberedelse for, men separat fra, verneplikten.¹³¹

126 Ibid.

127 Personlig verneplikt innebar at verneplikten var lagt på den enkelte person. Reell verneplikt innebar at verneplikten var lagt på eiendom, hvor den enkelte eiendomsbesitteren måtte verve frivillige soldater, mens blandet verneplikt tilsvarte legdsordningen, hvor et distrikt kunne verve eller utskrive soldater. (St.forh. 1815–16, nr. 8 for februar måned 1816, s. 211–262).

128 St.forh. 1815–16, nr. 8 for februar måned 1816, s. 213.

129 Ibid., s. 220.

130 Ibid., s. 202ff.

131 St.forh. 1815–16, nr. 7 for januar måned 1816, s. 206.

Pastor Jens Christian Samsing var også motstander av verneplikten, men kritiserte tankene om en nasjonaloppdragelse for alle uansett klasse rettet mot en soldattjeneste i krig. Hans syn var at det ville være like vanskelig for bøndene å gi sine barn en vitenskapelig dannelse, som det ville bli for de dannede klasser å gi sine barn den samme hardførhet som bøndene.

Den kombinerte komitéen som ble nedsatt etter forslag fra Weidemann støttet ikke Weidemanns forslag til vernepliktslov, og fulgte lovkomitéens tolkning av Grunnloven.¹³²

Komitéen begrunnet verneplikt for soldattjeneste i fred i Grunnlovens § 99, som omhandlet anvendelse av militærmakt mot egen befolkning i fredstid.¹³³ Tankegangen var trolig at når Grunnloven hadde bestemmelser om bruk av militærmakt i fredstid, måtte dette implisitt innebære at staten skulle kunne utskrive soldater til tjeneste også i fred. Komitéen argumenterte også med at det var nødvendig med opplæring i fred for å kunne tjene i krig.

Komitéens innstilling ble heftig angrepet av Jacob Aall og Weidemann i debatten 27. januar. Aall aksepterte ikke at personlig verneplikt var nedfelt i Grunnloven, og mente Grunnlovens intensjon var at vernepliktens byrder skulle fordeles likt på befolkningen. Det måtte bli opp til Stortinget å bestemme hvordan en slik fordeling skulle skje, ut fra en vurdering av hva som tjente staten best.¹³⁴ Weidemann protesterte igjen mot tolkningene av Grunnlovens § 109, og stilte seg uforstående til bruken av § 99 som begrunnelse. Denne paragrafen kunne etter hans mening kun bevise at

132 St.forh. 1815–16, nr. 7 for januar måned 1816, s. 235.

133 Tønnes Andenæs: *Grunnloven vår*. Grunnloven i 1814 etter unionen med Sverige, § 99 annet ledd: "Regjeringen er ikke berettiget til militair Magts anvendelse mod Statens medlemmer, uden efter de i Lovgivningen bestemte Former, medmindre nogen Forsamling maatte forstyrre den offentlige Rolighed og den ikke øieblikkelig adskilles, efterat de Artikler i Landsloven, som angaae Oprør, ere den tredje Gange lydelig forelæste af den civile Øvrighed".

134 St.forh. 1815–16, nr. 7 for januar måned 1816, s. 244.

militærtjeneste i fred kunne finne sted. At dette innebar verneplikt hadde den kombinerte komitéen selv ikke forutsatt, når den foreslo at garnisonstroppene skulle være vervede.

I debatten i Stortingets plenum senere den våren pekte Jacob Aall på at Stortinget nå hadde behandlet saken i ni måneder, uten å komme videre med hovedspørsmålet: skulle verneplikten være personlig, blandet eller reell? Allmenn verneplikt var etter Aalls mening et så stort inngrep i borgernes rettigheter, og medførte så mange uheldige konsekvenser, at den bare kunne forsvares når landet var under angrep. Han hevdet at selv om riksforsamlingen hadde tatt sine beslutninger i en kritisk situasjon for nasjonen og staten Norge våren 1814, hvor behovet for utskrivning av soldater kanskje hadde vært stort, hadde forsamlingen allikevel avstått fra å innføre *conscriptio* og utsatt saken for nøyere vurdering. Når det ikke var funnet nødvendig å gå til så drastiske tiltak som å innføre allmenn verneplikt i 1814, var det ihvertfall ikke hjemlet i 1816 etter unionen med Sverige og den endrede politiske situasjon.¹³⁵

En rekke av debattantene hadde henvist til Sverige som eksempel på hvordan en reell verneplikt kunne fungere.¹³⁶ Den mest markante talsmannen for dette synet var kaptein Hans Jørgen Reutz Synnestvedt. Han var ikke enig i at erfaringene fra Sverige var entydig gode, og hevdet at forholdene var vesentlig annerledes der enn i Norge. Verneplikt på eiendom ville i Norge bli en beskatning i hovedsak på bøndene, hvor bonden som eide sin egen gård måtte bekoste en soldat og hans utrustning. Et annet forhold var at i Sverige ble soldaten underholdt så lenge han tjente som soldat, men når han ikke kunne eller ville fortsette tjenesten måtte han gi fra seg gården og forsørge seg selv. I Norge ville man etter Synnestvedts syn ikke få mange til å verve seg på slike vilkår. For å sikre rekruttering måtte derfor

135 St.forh. 1815–16, nr. 10 for april måned 1816, s. 2ff.

136 *reell verneplikt*: et begrep som ble benyttet i debattene på denne tiden med referanse til den svenske vernepliktsordningen. Soldater kunne ikke utskrives, men måtte verves fra frivillige på bekostning av eiendomsbesittere.

soldaten og hans familie forsørges livet ut. På denne måten ville legdet til enhver tid ha forsørgeransvar for flere soldater og deres familier, og kostnadene ved ordningen ville bli en betydelig belastning på bøndene. Konklusjonen var at en personlig verneplikt eller en reell verneplikt uansett ville bli en belastning på bøndene – og hva ville egentlig være problemet med en personlig verneplikt i denne sammenhengen? De utskrevne ville måtte eksersere 14 dager årlig i fem år, og alle var jo stort sett enige i allmenn verneplikt i krig? En reell verneplikt ville bli kostbar og byrdene ville bli ulike på grunn av de store variasjonene i eiendommenes størrelse.¹³⁷

Demokratisering og nasjonalisering

Nasjonalisering av arméen var ikke i fokus for debatten om verneplikten i denne sammenhengen. Innstillingen fra vernepliktskomitéen var at arméen skulle være inndelt i nasjonale (vernepliktige) og gevorbne (vervede) mannskaper, hvor de gevorbne i antall ikke skulle overstige en sjettedel av arméens totale størrelse. Forslaget innebar implisitt at alle soldater burde være norske statsborgere, men dette ble ikke vektlagt i argumentasjonen.

Spørsmålet om demokratisk kontroll over arméen ble først tatt opp av kongen i forbindelse med sanksjonen av loven 4. juli 1816. Lovforslaget hadde en formulering i § 1 om at linjetroppene kunne brukes utenfor *rikets grenser*. Dette kunne etter kongens mening tolkes som å bety *Norges grenser* og innebære en begrensning på hans råderett over den norske arméen. Han ville derfor ha presisert at det skulle oppfattes som *de forenede rikenes grenser*. Kongen fremmet derfor en resolusjon 4. juli:

at finde den Rettighed at bruge de i bemeldte § nævnte Tropper overalt, hvor det Norske Folks Ære og Interesse kræver det ... Hans Majestet ønsker derfor Stortingets Yttring ... Om ... *udenfor Rigets Grændser* ikke ere at forstaae saaledes, at de under dette Litra (sic) benævnte Tropper kunne bruges *udenfor de forende Rigers Grændser*.¹³⁸

137 St.forh. 1815–16, nr. 10 for april måned 1816, s. 10ff.

Stortinget svarte dagen etter og ga kongen medhold med stort flertall. Dermed fikk kongen rett til å sende linjetroppene hvor som helst utenlands hvor statens interesse skulle forsvares. Den demokratiske kontrollen med arméen via Stortinget ble derved begrenset til landvernet, som i praksis ble nedlagt med denne loven.

I debatten om verneplikten var det de liberale prinsippene om den borgerlige frihet som i særlig grad ble fremhevet av motstanderne. Mariboe vektla den borgerlige frihet på samme vis som Løvenskiold i riksforsamlingen, og mente at allmenn verneplikt ville være svært skadelig. Han sammenliknet allmenn verneplikt med *conscriptionen* i Frankrike, og mente å kunne vise at den uunngåelig ville føre til militær despotisme og ufrihet. Tilgangen på soldater ville føre til erobringstog og aggresjon.¹³⁹ De utskrevne soldatene ville også bli underlagt militær disiplin og således bli lydige redskaper for kongen dersom han skulle ønske å gjøre statskupp.¹⁴⁰ Henvisningen til Frankrike var klar: Napoleon gjorde statskupp i 1799 og overtok som hersker med støtte av en hær utskrevet ved allmenn verneplikt, en hær bestående av revolusjonære, patriotiske borgere som burde kunne forutsettes å ville forsvare revolusjonen og grunnloven. I stedet støttet de Napoleon i hans overtakelse av makten og tilsidesettelse av konstitusjonen, og i hans erobringstog i Europa. Mariboe årsaksforklarer dette med at soldatene lystret den militære disiplin og således var lydige redskaper for den militære herskeren i opprør mot den lovlige regjeringen. Det ville altså være i den borgerlige frihets interesse å begrense kongens mulighet til å skrive ut soldater. På den annen side kan det påpekes at den kongelige arméen – som bestod av profesjonelle soldater med troskap sverget til kongen – i 1789–91 støttet revolusjonen og bidro til å styrte kongen. Eksempelet er ikke entydig.

138 St.forh. 1815–16, nr. 12 for juni og juli måneder 1816, s. 458ff.

139 Mariboe: *Nogle ord om almindelig Værnepligt...*, s. 9.

140 Ibid., s. 18.

I Odelstingets debatter på nyåret 1816 forsvarte Weidemann borgernes frihet mot militær tvang, slik han så det. Han fulgte Mariboers eksempel, innføring av verneplikt ville etter hans mening innebære en militarisering av samfunnet som ville få uheldige konsekvenser.¹⁴¹ Han fikk støtte av biskop Peter Olivarius Bugge fra Trondheim. Bugge vedla skriftlig votum der han fastslo at *conscription* i fred var undertrykkelse, og at vedtaket ville være den norske frihetens grav.¹⁴²

Statsråd Carsten Tank holdt også et lidenskapelig innlegg i Lagtinget senere den våren, der han forsvarte den borgerlige frihet mot den forhatte *conscription*. Han henviste til eksempler fra Frankrike som belegg for at verneplikten ville føre til råhetstilstander og en degenerering av *forstandskulturen*, og siterte Wergeland: "den som kjenner Conscriptionen af erfaring, avskyr den av hjertet."¹⁴³ Forslaget om personlig verneplikt var etter hans mening en hevn mot borgerskap og embedsstand, og ved å anvende verneplikten i fredstid ville staten frata borgerne deres rettmessige frihet ved å bringe dem under militær disiplin.

Likhet og rettferdighet var det andre hovedstridspørsmålet innenfor dette temaet. Vernepliktskomitéens premisser la i prinsipp likhet og rettferdighet til grunn.¹⁴⁴ Dette var idealene, men praksis var ikke fullt så enkel. Selv om det var ønskelig å fordele vernepliktsbyrdene likt, ville det ikke være praktisk mulig eller tilrådelig å gjennomføre dette i praksis på det nåværende tidspunkt.¹⁴⁵ Det var også ansett å være slik at de arbeidende klasser hadde bedre fysiske forutsetninger for å gjøre militærtjeneste enn borgerskapets og embedsmennenes sønner. Komitéen understreket at denne ulikheten i byrder var en konsekvens av den rådende situasjonen, og at det skulle være en langsiktig målsetning å utjevne dette.

141 St.forh. 1815-16, nr. 7 for januar måned 1816, s. 195.

142 Ibid., s. 264.

143 St.forh. 1815-16, nr. 9 for mars måned 1816, s. 256.

144 *Redegjørelse fra Værnepligtskomitéen af 1814-15.*

145 Ibid.

Vernepliktskomitéens innstilling opprettholdt i hovedsak ulikhetene i den eksisterende ordningen og reflekterte således ikke demokratiske prinsipper om likhet og rettferdighet etter vår tids oppfatninger. Militærkomitéen derimot fastslo i sin betenkning at verneplikten skulle være personlig og uten unntak i forhold til fødsel og formue. Lovkomitéen berørte ikke demokratiske aspekter i sin betenkning. Eventuelle innskrenkninger i verneplikten skulle etter militærkomitéens innstilling kun være i statens interesse, med fritak for viktig virksomhet for staten, og alle som hittil hadde vært fritatt skulle innrulleres. Det ville imidlertid ikke være behov for å kalle inn alle til tjeneste, og det skulle vektlegges at verneplikten ble så lite byrdefull og med så liten innskrenkning på den enkeltes frihet som mulig. Militærkomitéen gikk imot vernepliktskomitéens forslag om fritak for hele klasser, med begrunnelse i at dette ville være i strid med Grunnloven. Lovforslaget omfattet allikevel en rekke fritak for spesifikke kategorier. Det ble vektlagt at alle vernepliktige skulle ha rett til å avtjene verneplikt der de bodde.

Weidemann henviste til den franske revolusjonen som et skrekkeeksempel på hvordan det kan gå når likhetsprinsippet blir misbrukt.¹⁴⁶ Han protesterte også mot påstander om at bondestanden skulle være mer utsatt enn de "cultiverede Stænder" for militærlivets farer, med at offiseren – som kom fra de kultiverte klasser – var like utsatt for fare som soldatene.¹⁴⁷

Embeds- og borgerklassene stilte offiserer i et forholdsmessig minst like stort antall som almuen stilte soldater, og forøvrig kunne jo alle som ville avansere opp til de høyere klasser. Dermed var likhet og rettferdighet ivaretatt etter Weidemanns mening.

Den kombinerte komitéen var også opptatt av likhet og rettferdighet i sin innstilling 20. januar. Det var forutsatt at kun et fåtall i praksis ville bli pålagt verneplikt, og det var derfor en betingelse at denne byrden måtte fordeles likt på alle. Likhet og rettferdighet var prinsippene, men det ble åpnet

146 St.forh. 1815–16, nr. 7 for januar måned 1816, s. 199.

147 Ibid., s. 204.

for unntak i statens interesse.¹⁴⁸ Det var imidlertid noe uklart om verneplikten skulle gjelde både krig og fred, men ordlyden i innstillingen kan tolkes som at det kun var i krig at alle pliktet å møte. Den kombinerte komitéens lovforslag søkte å ivareta rettferdighetsprinsippet ved at utskrivning skulle foregå ved loddtrekning. En rekke fritak og unntak fra verneplikten for forskjellige kategorier personell gjorde allikevel at forslaget ikke kunne sies å reflektere prinsippet om allmenn verneplikt, ei heller demokratiske prinsipper.

Etter at innstillingen fra den kombinerte komitéen var avgitt, var Weidemann igjen fremme i debatten med et langt innlegg om likhetsprinsippet. Han hevdet at når alle hadde muligheter for å oppnå de samme fordelene, var likhet og rettferdighet ivaretatt. Det var imidlertid å gå for langt å kreve at alle statens borgere skulle delta i alle de oppgaver staten skulle løse.¹⁴⁹ Her syntes det å ligge oppfatninger til grunn om den enkeltes stand og plass i samfunnet, og en fordeling av plikter og oppgaver etter dette. Likhet var etter dette synet at alle bidrog etter evne og formue, alle forsvarte landet i krig og alle bidrog i fred til å opprettholde de væpnede styrker ved skatt, personlig tjeneste eller på andre måter. Weidemann hevdet også at personlig verneplikt (*conscription*) var uforenlig med en fri forfatning.¹⁵⁰

I en senere debatt den vinteren reiste kjøpmann Wollert Konow spørsmål om likhet og rettferdighet, og det gjaldt spesifikt spørsmålet om kjøbstadsborgernes plikter i borgervæpningene. Han fant det for det første urettferdig at byborgerne skulle ha et større ansvar for "den offentlige Roligheds Vedligeholdelse" enn bøndene.¹⁵¹ Gitt at de skulle ha en lik byrde, protesterte han mot at byborgerne skulle tjenestegjøre i landvernet i åtte år mot bøndenes fem år, i tillegg til at byborgerne måtte tjenestegjøre i borgervæpningene i både krig og fred.

148 St.forh. 1815-16, nr. 7 for januar måned 1816, s. 239ff.

149 St.forh. 1815-16, nr. 7 for januar måned 1816, s. 256.

150 Ibid., s. 261.

151 St.forh. 1815-16, nr. 8 for februar måned 1816, s. 287.

Under Stortingets behandling 1. april var det lite fokus på likhet og rettferdighet i selve debatten. Alle stortingskomitéene hadde stort sett vært enige om at en personlig verneplikt ikke kunne gjennomføres med matematisk likhet for alle, og de fleste søkte å ivareta rettferdighetsprinsippet ved at utskrivningen skulle være etter loddtrekning.

Militærfaglige idéer

Våren 1816 var trusselen fra Sverige borte, og det var nå behov for å gjenoppbygge nasjonen etter lange tider med krig. Utgiftene til militærmakten måtte derfor reduseres mest mulig. De viktigste spørsmålene var den endrede utenrikspolitiske situasjonen, økonomi, hvilke borgere som egnet seg best som soldater og sist men ikke minst spørsmålet om soldatopplæring i fredstid.

Ett hovedargument var at allmenn verneplikt ikke var hjemlet i den nye utenrikspolitiske situasjonen, hvor unionen med Sverige hadde sikret østgrensen. Mariboe hevdet at det ikke lenger var et sikkerhetspolitisk behov for en stor armé. Russland og England var de nærmeste naboene, og det var lite sannsynlig at disse ville angripe. Sverige-Norge kunne forholde seg nøytralt. Han fremhevet også at verneplikt ga krigsmakt som kunne brukes offensivt. Dette kunne føre til mistillit hos andre nasjoner, eller at Norge ble dratt inn i stormaktenes spill – igjen ser vi at eksempelet fra Frankrike gjør seg gjeldende.

Mariboe fikk støtte av Tidemand som også vektla militærfaglige og forvaltningsmessige aspekter i forhold til unionen i sine argumenter mot allmenn verneplikt. Det var etter Tidemands mening naturlig at den sydlige del av den skandinaviske halvøyen ville stå sentralt i forsvaret av unionen, implisitt at de norske styrkene måtte ha dette som hovedinnsatsområde. Mer ville ikke Tidemand si om trusselvurderinger; det var ikke forsvarlig å redegjøre offentlig

for statens militære planer.¹⁵² Behovet for å delta i forsvaret av Sverige gjorde at han ikke anså det forsvarlig å redusere arméen til 12 000 mann.

Vernepliktkomiteéns premisser vektla militærfaglige argumenter som begrunnelse for at det ikke var mulig å realisere likhetsprinsippet i praksis. Den endrede utenrikspolitiske situasjonen var én viktig årsak som ble lagt til grunn.¹⁵³ Unionen med Sverige, og Norges natur, gjorde en stor armé eller en armé overhodet overflødig, stående arméer var uansett et onde og en byrde. Det vesentlige for effektive styrker var ikke antallet, men motivasjonen og moralen. Her ble det indikert oppfatninger om at motiverte soldater som kjenner og behersker naturen vil vinne over en tallmessig overlegen angriper. Det ble også implisert at det ikke er behov for soldatopplæring i fred, kun et mindre antall gevorbne til ordenstjeneste.

Det nye lovforslaget som ble fremlagt 23. april var i praksis en dimensjoneringslov. Til forskjell fra det tidligere forslaget var det ikke basert på prinsippet om personlig verneplikt, men videreførte den eksisterende utskrivningsordningen. Det ble debatt om § 2 i forslaget, som omhandlet armeens størrelse. Jakob Aall hevdet at en årsak til oppløsningen av unionen med Danmark lå i opprettholdelsen av et større militærvesen enn landene hadde økonomi til å bære, og at Danmark-Norge hadde vært en av datidens mest militariserte nasjoner. Dette ble fremholdt som en advarsel mot å dimensjonere arméen etter dens tidligere størrelse.

Hvilke borgere som hadde de beste forutsetninger for å tjene som soldat var også et hett tema i debatten. Vernepliktskomiteéns premisser hevdet at de klasser som tradisjonelt hadde hatt utskrivningsbyrden fremdeles var best skikket til å tjene som soldater.¹⁵⁴ Dette ble brukt som begrunnelse for at man ikke kunne utskrive alle på lik linje til militærtjeneste; de bedrestilte klassene ville rett og slett ikke duge som soldater. På den annen side ble det også vektlagt at

152 Tidemand: *Et Par Ord...*, s. 6.

153 Redegjørelse fra Værnepliktskomiteén af 1814–15.

154 Ibid.

det burde innføres en nasjonaloppdragelse nettopp for å øve opp ungdommen i fysisk kraft og hardførhet, slik at det i fremtiden ville bli mulig å praktisere en større grad av likhet med hensyn til verneplikten.¹⁵⁵

Tidemand på sin side argumenterte med at den største del av arméen bestod av "nasjonale" (det vil si utskrevne, ikke lønnede) soldater, som ikke kostet staten så mye, og derfor kunne man opprettholde en stor armé. Dette forutsatte en form for utskrivning basert på verneplikt hvor soldatene fikk lite lønn for strevet. Man kan vanskelig se for seg at dette ville være populært, og dette forslaget var således ikke i samsvar med hans forutsetninger i andre sammenhenger om at det ville være enkelt å verve rekrutter. Han ville utskrive soldatene fra bondestanden; borgerskapet og bybeboerne hadde han ingen tiltro til som soldater:

saa er dog Kjøbstædernes Ungdom ikke den Rekruttering, som man hidtil har ønsket og bør ønske for Land-Etaten. Middelklassen er altfor kjelent opdragen til at udholde den gemene Soldats Strabadser, og den ærede Kjøbstadspøbel sædvanlig alt for irregulair til at blive en ordentlig og god Feldt-Soldat. Derfor have gamle forsøgte Officerer stedse været af den Mening: at kjøbstæds-Rekrutteringen snarere er tjenlig til at fylde vore Feldthospitaler og Arrester, end være Legioner mot Fienden ... Forfatteren har selv kjendt et Regiment, hvis gevorbne Stamme bley aldeles fordærvet ved Kjøbstadspøbels hverving¹⁵⁶

Vernepliktskomitéens innstilling hadde ingen eksplisitte militærfaglige momenter, men det lå implisitt i forslaget til ny lov at var ansett som nødvendig med opplæring i fred for tjeneste i krig. Det faktum at utskrivning til feltarmeen var begrenset til bøndene, kunne like gjerne vært begrunnet i fagmilitære vurderinger om at denne samfunnsklassen var best skikket som soldater som av hensyn til standsmessige privilegier. Tilsvarende kunne vektleggingen på å verve tropper innenriks være begrunnet i at nasjonens egne borgere ville være de mest patriotiske og dermed motiverte og lojale

155 Redegjørelse fra Værnepligtskomitéen af 1814-15.

156 Nikolai Tidemand: *Et Par Ord...*, s. 13.

soldater. På den annen side var de fagmilitære sannsynligvis lite begeistret for vedtaket om å utskrive løsgjengere, disse ville vanskelig kunne regnes som godt soldatmateriale. Dette blir imidlertid spekulasjoner, og jeg skal ikke trekke det lenger enn det er belegg for.

Militærkomitéen hadde vurdert forslaget om at verneplikten skulle opphøre ved 25 års alder, men fant ikke dette tjenlig for staten. Det ble ansett at mannskapene ikke ville oppnå sin fulle styrke til å utholde landkrigens strabaser før de var 22 år, samtidig som tjenestetiden måtte være minst fem år for at soldatene skulle få den nødvendige øvelse. Komitéen godtok heller ikke argumentet fra vernepliktskomitéens innledning om at soldatene måtte utskrives fra de arbeidende klasser.¹⁵⁷ Sønner av embedsmenn bosatt utenfor byene (prester, sorenskrivere, offiserer) ville etter lovforslaget bli vernepliktige på lik linje med bøndene, mens en rekke kjøbstadsborgere ble foreslått fritatt fordi de ikke hadde fått den nødvendige hardførhet gjennom oppdragelsen. Motstanden mot å begrense utskrivningen til de arbeidende klasser var i realiteten en motstand mot at byborgerne fikk fritak, mens personer med tilsvarende standsmessig status bosatt på landet ble pålagt verneplikt. Argumentasjonen gikk på at embedsmannssønnene på landet var like så "kjelent" oppdradd som kjøbstadsborgerne, og kunne den ene gjøre verneplikt så kunne også den andre.

Lovkomitéen mente også at verneplikten helst burde vært pålagt de samfunnsklasser som hadde de beste forutsetninger for å bære byrdene: "at Værnepligten forblev, som hidtil, hos den Borgerklasse, hvis øvrige Sysler bestandig øver og forstærker deres legemlige Kræfter..."¹⁵⁸ Juridiske vurderinger av Grunnloven gjorde allikevel at lovkomitéen gikk for allmenn verneplikt.

157 St.forh. 1815-16, nr. 8 for februar måned 1816, s. 147-148.

158 Ibid., s. 213.

Konow argumenterte for at verneplikten fortsatt burde ligge på bøndene, men med noen tilleggs momenter.¹⁵⁹ I tillegg til de fysiske forutsetningene fremhevet han hensynet til eiendom og forpliktelser, hvor bøndene bedre kunne unnværes fra gården i ung alder enn byborgeren fra sitt virke.

I en senere debatt hevdet Synnestvedt at reell verneplikt (som i praksis ville bety verving av profesjonelle soldater i regi av eiendomsbesitterne) ville ha uheldige konsekvenser i form av dårlig kvalitet på soldatene.¹⁶⁰ Her ser vi igjen oppfatningene av at vervede soldater vil være moralsk mindreverdige og lite lojale, implisitt at det kun er de patriotiske, utskrevne borgerne som vil være gode og lojale soldater. Dette ble støttet av biskop Christian Sørensen, som hevdet at soldatlivet var fordervende for de dannede klasser.¹⁶¹

For å ivareta likhetsprinsippet anså militærkomitéen at alle burde tjene like lenge i feltarmeen før de ble overført til landvernet, og ingen burde bli fritatt for landvernstjeneste og almuevæpning. Den anså også at borgervæpningen burde anses som tilsvarende landvernet, og ingen burde fritas for tjeneste i feltarmeen fordi han tok bosted i en kjøbstad. Med andre ord burde kjøbstadsborgerne tjene fem år i feltarmeen før de fikk anledning til å gå inn i borgervæpningen, mens bøndene skulle gå inn i landvernet.

5. komité (kjøbstedenes økonomi, handel og sjøfart) talte naturlig nok kjøstedenes sak og var ikke enig i at borgervæpningen kunne sammenliknes med landvernet, ei heller at det skulle være mindre belastende å tjene i borgervæpningen enn i feltarmeen. Tjeneste i borgervæpningen var etter komitéens mening å regne som garnisonstjeneste i fred (ordensoppgaver i byene) og felttjeneste i krig (forsvar av byene mot angrep).

Vi så hvordan spørsmålet om soldattjeneste i fredstid var et sentralt tema i riksforsamlingen. Det var fortsatt et stridens eple under det første stortinget. Mariboel la vekt på at allmenn

159 St.forh. 1815–16, nr. 10 for april måned 1816, s. 14.

160 Ibid., s. 285.

161 Ibid., s. 18.

verneplikt ville forutsette at alle borgere måtte kunne bruke våpen, hvilket ville innebære at alle måtte ha våpenopplæring. Konsekvensen ville bli at hele nasjonen ville være tjenestepliktig, og hvordan skulle det da gå med resten av samfunnet? Det ville også være umulig å bevæpne og utstyre så mange, og da ville det ikke være noe poeng med allmenn verneplikt.¹⁶² Argumentasjonen hadde et preg av krisemaksimering.

Lovkomitéen mente også at det var en forutsetning at mannskapene fikk soldatopplæring i fred for å kunne forsvare landet i krig, og anså at det ikke var forsvarlig at verneplikten skulle opphøre ved 25 års alder. Det var også uenighet om militærkomitéens forslag til begrensning på ett år i utskrivning til garnisonstjeneste. Lovkomitéen foreslo loddtrekning, hvor noen ville gå fri mens andre ville få fem års garnisonstjeneste.

Weidemann argumenterte også mot nødvendigheten av soldattjeneste i fred som forberedelse til krig:

Er det da saa vanskeligt, at kunde dræbe etter ordre? Naturen har fra Fødselen forlenet de fleste Mennesker med Helbred og Lemmer, Soldatens Hovedtilbehør. Skydegeværets Brug er eget for Fjeldboen – gaee, staae og skyde efter Befaling, om just ikke i saa stive og snorrette Linier, som paa en Parade, kan dog vel ikke behøve en 5aarig Øvelse, siden Frankerne have bevist det Modsatte. [...] Nationens Folketal, sammenholdt med den foreslaaede Feldtarmees Folketal, viser tydelig, at dog ikkun en liden Deel av Nationen vil komme til at gaee i den anpriste Soldaterkjole.¹⁶³

Weidemann stilte ikke høye krav til soldatene, eller kanskje hadde han ikke høye tanker om dem. En oppfatning som kommer klart frem i sitatet, er at nordmannen som utskrevet soldat (fjeldboen) var forutsatt å være våpenvant fra før og ha de fysiske forutsetninger for tjenesten. Det skulle derfor ikke mye trening til for å tilfredsstillte krigens krav, og soldatopplæring i fred var derfor ikke nødvendig. Weidemanns fremstilling indikerer også at han så for seg de utskrevne soldatene benyttet i enkle formasjoner og bundet

162 Mariboe: *Nogle ord om almindelig Værnepligt...*, s. 15.

163 St.forh. 1815–16, nr. 7 for januar måned 1816, s. 198.

taktikk, hvor de skulle bevege seg og skyte på kommando. Jegeravdelinger med selvstendige soldater, utnyttelse av terrenget og rettet ild, som på dette tidspunktet var etablert i den norske arméen, passer ikke inn i dette bildet. Det er mulig at Weidemann ikke så behovet for jegeravdelinger, eller at han forutsatte de mer krevende oppgavene løst av gevorbnne tropper, men dette blir spekulasjon. Han henviste til Frankrike som sannhetsbevis for at soldater ikke trengte lang utdanning. Diskusjonen om Frankrike viser imidlertid at mangelen på trening og erfaring hos de utskrevne og frivillige franske soldatene i virkeligheten begrenset de taktiske mulighetene for avdelingene.

Statsråd Tank var den eneste i dette stortinget som var inne på betraktninger om taktikk og jegerforband:

at i et Land som Norge var det meest tjenligt, at mange af dets Forsvarere udenfor den staaende Armé bleve organiserede som duelige Jægere (da de derved sandsynligen vilde gjøre langt mere Nytte, end om de bleve opstillede udi Geledder som Skydeblinke), og for at gjøre dem duelige hertil, formoder jeg ikke at overmaate lang Tid ville udfordres, under Veiledning af Armeens duelige Officerer.

Disse uttalelsene stod i kontrast til Weidemanns vurderinger om behovet for soldatopplæring i fred vist ovenfor, der han nettopp forutsatte den slags taktikk som Tank kritiserte. Det kan ligge implisitt i siste setning at det ville være behov for våpenøvelser i fredstid. På den annen side kan sitatet tolkes dithen at det var tid til å øve opp troppene ved mobilisering, gitt at de ikke trengte mye trening.¹⁶⁴ Ergo ville det ikke være behov for soldatopplæring i fredstid.

Vurderinger av økonomi og kostnader var i praksis det sentrale spørsmålet for Stortinget, uansett hvilke idealer som skulle tilstrebes. I odelstingsdebatten 13. januar 1816 vektla Weidemann at økonomiske forhold burde være styrende for armeens størrelse: "Garnisonstroppene og Landarmeens Størrelse maa ei overstige det Tal, Finanskomiteen finder

164 St.forth. 1815–16, nr. 9 for mars måned 1816, s. 254.

Staten har Formue til at væbne og underholde forsvarlig.”¹⁶⁵ Dette var en mer eksplisitt fremstilling enn de andre innleggene, men var nok representativ for manges holdning.

Den kombinerte komitéens innstilling senere den vinteren var i praksis hovedsakelig en dimensjoneringslov rettet mot en planmessig reduksjon av arméen fra 22 000 til 12 000 linjetropper. Forslaget inneholdt detaljerte bestemmelser for utfasing av overtallige mannskaper, hvor de eldste skulle tas ut først. Våpenøvelser skulle holdes i fredstid for utskrevne soldater, men de utskrevne skulle ikke kunne pålegges soldattjeneste (garnisonstjeneste) i fredstid.

Jacob Aall henviste til at enkelte mente en armé på 8–10 000 mann ville være “mindre enn Nasjonens Værdighed tillater”, noe han avviste:

Det er ikke under Norges Værdighed at holde en staaende Armeé, efter den Maalestok, som af andre Nationer er valgt for Størrelsen af dette Slags Forsvar. Det vilde være under dens Værdighed, hvis Underholdning oversteg dens Kræfters Maal.¹⁶⁶

En stor armé var heller ingen garanti for selvstendigheten: “Neppe var en stor Armé nogensinde Selvstændighedens Beskytter. Oftere var den et Middel i Regentens Haand til at angribe Nationens Frihed.”¹⁶⁷ Dette var de samme tanker vi så hos Mariboe, begrunnet i eksempelet fra Frankrike.

Borgerplikt og borgerdyd – utskrivning i teori og praksis

Prinsipielt ble de samme problemstillingene som på Eidsvoll ble debattert, men nå i mer konkret kontekst, gitt at det skulle utarbeides en lov for utskrivningsordningen. Ved siden av fritaksordninger og soldattjeneste i fred, var det viktigste stridsspørsmålet om verneplikten skulle være allmenn, eller om ansvaret for utskrivningene skulle legges på distriktene.

165 Ibid., nr. 7 for januar måned 1816, s. 205.

166 St.förh. 1815–16, nr. 10 for april måned 1816, s. 181.

167 Ibid., s. 182.

Mariboe ville ikke ha allmenn verneplikt, men foreslo istedet at byene og landdistriktene skulle bidra med soldater i forhold til folkemengden, og også stå ansvarlig for utrustningen av soldatene. Verneplikten skulle altså være en plikt eller skattlegging på distriktene og byene, ikke på den enkelte person. Det skulle være opp til distriktene å verve soldater.¹⁶⁸ Loddtrekning skulle om nødvendig brukes til å avgjøre hvilke gårder eller hvilken mann fra en utvalgt gård som skulle gjøre soldattjeneste. Mannskapene skulle øves en gang årlig, og hvert femte år kunne alle utskrevne samles til mønstring. Arméen skulle også reduseres i antall for å redusere kostnadene. Den totale styrken skulle være på 12 000 mann, hvorav 1000–1200 gevorbne, som til enhver tid skulle ligge i garnison. I tillegg til militære oppgaver skulle de gevorbne troppene kunne brukes til arbeide på offentlige anlegg, og på denne måten spare Staten for utgifter til et eget "Veicorps". Den overordnede målsetningen for Mariboe synes å ha vært å spare staten for utgifter.

Tidemand ville ikke ha en reduksjon av arméen, og heller ikke allmenn verneplikt. Dersom finansene allikevel krevde en reduksjon av fredsorganisasjonen til 12 000 soldater, var det behov for en "Conscriptionslov" som ved behov kunne øke mobiliseringsarmeen til det dobbelte eller tredobbelte.¹⁶⁹ Av de 12 000 soldatene skulle en femtedel til en sjettedel være gevorbne, disse skulle verves eller om nødvendig utskrives. Soldater til arméen skulle rekrutteres utelukkende fra "Land-Almuen".¹⁷⁰ Forøvrig fokuserte han i vesentlig grad på militærfaglige og forvaltningsmessige aspekter.

Vernepliktskomitéens forslag var konservativt og inneholdt lite nytt i forhold til eksisterende ordning. Utskrivning til arméen skulle fortsatt legges på dem bosatt på landet, mens byene skulle ha borgervæpninger (i teorien skulle dette være likeverdig tjeneste, men borgervæpningen var av en slik karakter at denne tjenesten i realiteten ikke kunne regnes som

168 Mariboe, *Nogle ord om almindelig Værnepligt...*, s. 30.

169 Nikolai Tidemand: *Et Par Ord...*

170 Nikolai Tidemand: *Nogle Grund-Ideer i Henseende til Norges fremtidige Landmagt* (Christiania) 1816.

en verneplikt på linje med utskrivning til arméen. Dette var det mye strid om). Den foreslåtte ordningen kan allikevel sees som et forsøk på å fordele byrdene på de forskjellige klassene etter likhetsprinsippet. Spørsmålet blir hva som ble regnet som likhet i plikter og byrder. Innkallinger skulle foregå ved loddtrekning for å ivareta rettferdighet. Opp til en sjettedel av styrken skulle være gevorbne, disse skulle kunne utskrives ved tvang dersom det ikke var nok frivillige. Dette ville i praksis innebære tvangsutskrivning til flere års soldattjeneste i fredstid, og synes som et drastisk forslag sett i forhold til den betydelige motstanden i riksforsamlingen mot personlig verneplikt. Tilsvarende motstand måtte kunne forventes også i Stortinget.

I Lagtinget 5. mars foreslo statsråd Tank det svenske systemet, hvor verneplikten ble lagt på eiendommer. Begrunnelsen var at det var eiendommene som skulle forsvares i en eventuell krig, og de som hadde eiendom å forsvare burde også bekoste soldatene. Tilsvarende skulle byborgerne ha ansvaret for å forsvare byene ved tjeneste i borgervæpningene. En stående armé skulle verves, samt at eiendommene og byene skulle anskaffe soldater, også etter verving og ikke utskrivning.

Jacob Aall kom med en interessant ny vinkling i en senere stortingsdebatt. Han argumenterte at dersom verneplikten ble lagt på eiendom, altså ikke lenger personlig på bondestanden (som innført fra 1799), ville flertallet av de mannskaper som nå ble utskrevet bli fritatt fordi de ikke var eiendomsbesittere. Dette ville kunne føre til problemer med utskrivningen, og forslaget om verneplikt på eiendom (reell verneplikt) måtte derfor utredes nærmere. Han vektla at i den rådende situasjon var det soldatens tjenestetid og arméens reduksjon som var de vesentlige spørsmål; fokus burde være på økonomi og utenrikspolitikk. De øvrige spørsmål trengte mer utredning og både kunne og burde utsettes til neste Storting. Videre argumenterte han at en ny forfatning trengte ikke lover for alt, og mente at lovforslaget var så detaljert at det tøyde grensene mellom den utøvende og lovgivende makt. Sakens videre gang kan tyde på at Aall i stor grad fikk gehør for dette synet.

Vernepliktkomiteéns innstilling var at bøndene skulle ha rett til å stille for seg, mens det ikke skulle være tillatt å kjøpe seg fri fra borgervæpningene. Dette forslaget kan sees som en favorisering av bøndene, men i praksis ville kun de velstående ha mulighet til å benytte seg av stillingsretten. Forslaget omfattet også fritak for en rekke kategorier av borgere, herunder alle embedsmenn. Verneplikten ville altså bli alt annet enn allmenn i dagens forstand. Det vesentlige ved det nye forslaget var at det innebar en betydelig reduksjon av arméen i størrelse og av tjenestetidens lengde. Legdsordningen ble foreslått beholdt. Alt i alt ville dette bety at verneplikten i praksis fortsatt ville ligge på bøndene, men den ville bli en betraktelig mindre byrde enn før.

Militærkomitéens betenkning gikk mot vernepliktkomiteéns forslag om fritak for hele borgerklasser, med den begrunnelse at dette stred mot Grunnlovens § 109. Her var det likhetsprinsippet som ble lagt til grunn. Det ble allikevel foreslått en rekke fritak for flere kategorier av borgere som ble ansett som så viktige for staten at de burde forbli i sine borgerlige funksjoner. Komiteén for kjøbstedenes økonomi, handel og sjøfart (5. komité) foreslo i sin betenkning eksempelvis at alle med artium skulle fritas for verneplikt. Likhet og rettferdighet ble altså veiet mot statens interesser og standsmessige privilegier. Militærkomitéen ville ha innkalling etter behov, og utvalget skulle foretas ved loddtrekning. Tvungen utskrivning til gevorben tjeneste burde unngås, eventuelt begrenses til ett år. Igjen ble statens interesser veiet mot rettferdighetsprinsippet.

5. komité var ikke enig i militærkomitéens tolkning av Grunnloven. Den mente at hvis statens interesser kunne gi fritak for verneplikt, måtte det være anledning til å fritta hele borgerklasser. Begrunnelsen var at "den Cultiverede er Staten et mer dyrebart Medlem enn den Ucultiverede".¹⁷¹

Lovforslaget som ble fremlagt 13. februar omfattet en rekke fritak fra verneplikten, og utskrivning skulle være ved loddtrekning. Det skulle verves mannskaper til garnisons-

171 St.forh. 1815–16, nr. 8 for februar måned 1816, s. 184ff.

tjeneste i et antall på opptil en sjettedel av armeens størrelse. Byborgerne skulle tjenestegjøre i borgervæpninger. Stillingsretten var fortsatt med, og alle vernepliktige skulle ha rett til å tjenestegjøre der de bodde.

Lovforslaget som ble fremlagt og vedtatt 23. april videreførte i praksis eksisterende utskrivningsordning, men hadde noen spesielle bestemmelser. Gevorbne skulle verves innenriks for statskassens regning, som foreslått av flere tidligere. De nasjonale tropper (feltarméen) skulle skrives ut av landlegdene. Gårdbrukere, gifte og bosatte skulle ha stillingsrett, og sivile ombud (postbud, betjenter for embedsmenn, fergemenn etc.) ble fritatt for verneplikt ved å tjene i syv år. Det litt spesielle var at det nå ble vedtatt at løsgjengere skulle utskrives først:

Findes der i Districtet, hvor Udskrivningen foregaaer, løse og ledige, paa Landet omstreifende Handelskarle, der ikke til at drive Handel ere berettigede, eller og Løsgjængere d. e. Løse og ledige Karle, der ei have fast Tjeneste, og ei heller have Tilladelse at ernære dem ved et eller andet Haandværk, da skulle de fortrinligen og fremfor nogen andre utskrives ...¹⁷²

I det opprinnelige forslaget var det foreslått at løsgjengere også skulle kunne utskrives til gevorbne tjeneste, og at dette skulle skje før man vervet frivillige eller foretok utskrivning. Det var kanskje ikke så rart at de gevorbne soldatene hadde et dårlig rykte.

Lovkomitéen gikk meget grundig til verks, og behandlet konkret spørsmålet om verneplikt kontra soldattjeneste i fred. Komitéen kom til at Grunnlovens § 109 dekket både utskrivning til soldatopplæring i fredstid og tjeneste i den stående delen av arméen. Stillingsretten skulle opprettholdes, og det var mange fritakskategorier. Lovkomitéen baserte seg altså på en streng fortolkning av Grunnloven i retning av personlig verneplikt, men de mange fritakene og stillingsretten gjorde verneplikten alt annet enn allmenn.

172 St.forh. 1815-16, nr. 10 for april måned 1816, s. 278ff.

Den kombinerte komitéen bifalt i sin innstilling Weidemanns forslag om at garnisonstroppene skulle lønnes av statskassen. Implisitt i dette forslaget lå forutsetninger om at de utskrevne mannskapene ikke skulle gjøre garnisonstjeneste i fred, men kun utdannes for forsvar av landet i krig. Dette var ment å imøtekomme motstanderne mot personlig verneplikt.¹⁷³

Forslaget fra den kombinerte komitéen var heller ikke konsekvent i forhold til det erklærte grunnprinsippet om personlig verneplikt: garnisonstroppene skulle være vervede, og forslaget om at kjøbstadsborgernes barn skulle tjenestegjøre i spesielle korps ville være hensynstagen til fødsel og formue.

Konklusjon

De prinsipielle synspunktene i vernepliktspørsmålet hadde ikke endret seg siden 1814, men omstendighetene var endret i betydelig grad. Dette gjorde at spørsmålet om allmenn verneplikt fikk en annen betydning. Tilhengerne av allmenn verneplikt ønsket å realisere Grunnlovens intensjon om likhet og rettferdighet, mens motstanderne ønsket å holde på standsmessige privilegier. De viktigste argumentene for allmenn verneplikt var tolkninger av Grunnloven og vektlegging av demokratiske prinsipper. Militærfaglige argumenter om de nasjonale borgeres fortrinn ble også benyttet. For motstanderne var henvisninger til den borgerlige frihet, og skrekkeksemplene fra Frankrike, viktige argumenter. De mest tungtveiende argumentene mot allmenn verneplikt var allikevel de sikkerhetspolitiske og forvaltningsmessige vurderingene av behovet for en stor vernepliktsarmé etter unionen med Sverige. For de aller fleste både tilhengere og motstandere var det vesentligste å begrense kostnadene ved å redusere arméens størrelse. Det viste seg umulig å oppnå enighet etter de prosedyrer Grunnloven fastla, og det ble til slutt vedtatt å videreføre gjeldende utskrivningsordning som et kompromiss. Både beslutningsprosessen og den vedtatte loven

173 St.forh. 1815–16, nr. 7 for januar måned 1816, s. 239.

var i strid med Grunnlovens bestemmelser og prinsipper. Det var i siste instans praktiske og økonomiske vurderinger som fikk forrang fremfor idealene, på samme vis som i Frankrike.

Kapittel 7

Utviklingen etter 1816

Jeg skal kort skissere de viktigste utviklingstrekkene i vernepliktspørsmålet fra 1816 og frem til i dag. Jeg avgrenser meg snevert til forhold som har hatt betydning for verneplikten som konsept og praktiseringen av den. En viktig utvikling som jeg ikke berører er militærnekteproblematikken.

Kampen om stillingsretten

Vernepliktspørsmålet kom til å være en sentral politisk sak det meste av 1800-tallet. Den midlertidige ordningen fra 1816 ble videreført med diverse justeringer, og det ene lovforslaget etter det andre som forsøkte å innføre allmenn verneplikt, ble nektet sanksjon. Til sist i 1854 ble det endelig vedtatt en ny vernepliktslov hvor prinsippet om likhet ble lagt til grunn. Nå ble imidlertid stillingsretten, som tidligere hadde vært begrenset til gifte og selveiende bønder, utvidet til å gjelde alle vernepliktige. Dette var begrunnet i rettferdighetsprinsippet, gitt at kun en begrenset del av de tjenestedyktige ville bli utskrevet, burde de ha lik rett til å "stille for seg". I perioden 1854–1876 var det kampen om stillingsretten som dominerte vernepliktsaken. Det ble oppfattet som dypt urettferdig og i strid med Grunnloven at de bedrestilte skulle kunne kjøpe seg fri fra verneplikten. Dette har Langholm behandlet i dybde, og jeg skal kort referere hans konklusjoner her:

verken likhetshensynet eller det motsatte hensyn til privilegiet fikk noe særlig å si for stortingenes endelige standpunkt til stillingsparagrafen i 1854 og 1876. I 1854 ble stillingsretten enstemmig akseptert som uunngåelig ledd i et begrenset vernepliktssystem, på tross av at en stor del, kanskje flertallet, av tingets medlemmer prinsipielt var imot den. I 1876 ble den like enstemmig opphevet fordi militære hensyn gjorde dette nødvendig – uten at en røst reiste seg til forsvar for privilegiet.¹⁷⁴

Det vesentlige poenget er at begrunnelsen både for å innføre og oppheve stillingsretten var fagmilitære og forvaltningsmessige hensyn, hvor en endret kontekst var det avgjørende.

Verneplikten før første verdenskrig

Stillingsretten ble opphevet i 1876, men Nord-Norge var fortsatt unntatt fra utskrivning til arméen. Stillingsretten ble opphevet etter påtrykk fra militært hold, hvor det ble argumentert med at Forsvaret hadde behov for tilgang på det beste av norsk ungdom. Berg hevder at den vesentlige årsak som lå bak vernepliktsloven av 1876 var eksempelet fra Preussen og den fransk-tyske krigen i 1870. Det var altså militære behov og vurderinger som lå til grunn også denne gangen. Allmenn verneplikt ble imidlertid ikke gjennomført i praksis før ved vernepliktsloven av 1885, som kom to år før innføringen av ny hærordning i 1887. Denne loven skulle også innføre et prinsipp om *alminnelig verneplikt* for første gang, ved at alle tjenestedyktige i Sør-Norge skulle skrives ut til tjeneste. Regjeringen hadde i 1880 for siste gang på lenge forsøkt å begrense utskrivningen til linjen av økonomiske årsaker, men dette ble forkastet av et enstemmig Odelsting.

Etter sameopprøret i Kautokeino i 1854 ble det vurdert å benytte verneplikt som virkemiddel for integrering av lokalbefolkningen og utvikling av nasjonsfølelse. Også militærfaglige vurderinger lå bak. Det var behov for å

174 Sivert Langholm: *Stillingsretten i norsk vernepliktsdebatt og vernepliktslovgivning 1848–1876*, (Oslo: Universitetsforlaget) 1966, s. 128.

forsterke forsvaret av Nord-Norge og dette kunne best gjøres ved å skrive ut og øve soldater i landsdelen.¹⁷⁵ Lovforslaget ble fremmet flere år på rad før det til slutt ble vedtatt i 1897 og allmenn verneplikt endelig kunne sies å være innført i hele Norge.¹⁷⁶ Det ble også lagt til grunn at alle skikkede skulle gis soldatutdanning.¹⁷⁷ Rettferdighetsprinsippet ble kombinert med nasjonsbyggende og integrerende tanker.¹⁷⁸ Det ble også poengtert i innstillingen at det prinsipp som her ble lagt til grunn for verneplikten i hovedsak var en idealpolitisk og ikke en militærfaglig sak. Dette var første gangen siden 1814 at idealet fikk fortrinn framfor praktiske hensyn, i hvert fall i intensjonen.

En ny hærordning ble iverksatt 1. januar 1911 med basis i lov av 19. juli 1910. Hele den rulleførte styrken ble nå forutsatt øvet, med andre ord en reell alminnelig verneplikt. Soldatutdanningens lengde ble redusert for å gi økonomisk mulighet for å innkalle alle skikkede, og den manglende øvelsen skulle kompenseres med at man skulle få motiverte og godt skikkede mannskaper gjennom en demokratisk vernepliktsordning. Militære behov under den første verdenskrigen førte til at øvingstiden ble øket igjen og at det i praksis var behov for alle skikkede.

Forsvarskommisjonen av 1920

Etter første verdenskrig ville man vurdere hele Forsvarets eksistens på nytt, på grunnlag av Norges internasjonale forpliktelser og særegne forhold. Det ble nedsatt en forsvarskommisjon, FK 1920, som fikk det mest vidtrekkende mandat både før og siden.¹⁷⁹ Avrustning ble nevnt som et mulig alternativ i mandatet. Det vesentlige behov som lå bak

175 Oth.prp. nr. 1 (1896): *Angaaende Udfærdigelse af en Lov om Vernepligtens Udvidelse til Rigets nordlige Landsdele.*

176 Lovforslag som var i stor grad likelydende ble fremmet i Ot.prp. nr. 31 (1892), nr. 28 (1893), nr. 35 (1894), nr. 10 (1895), nr. 1 (1896) og nr. 16 (1897). Flere år på rad ble behandling utsatt fordi militærkomitéen ikke hadde kapasitet til å utarbeide en innstilling til Stortinget.

177 Innst. O. nr. 13 (1897), jf. Ot.prp. nr. 16 (1897).

178 Ibid.

var å redusere militærutgiftene etter den omfattende virksomheten under verdenskrigen. Målsetningen om å kalle inn alle skikkede til soldatutdanning måtte revurderes. Ett alternativ som spesifikt skulle vurderes, var å beholde utskrivning og verneplikt, men igjen å begrense innkallingen til det høyst nødvendige. En sivil arbeidsplikt skulle også vurderes som et alternativ til den militære verneplikten. Bakgrunnen for dette var den vekt som ble lagt på vernepliktens betydning for ungdommens fysiske og moralske utvikling. Militærtjenesten ga kroppslig trening, oppdragelse i hårdførhet og nøysomhet, mot og snarrådighet, renslighet, personlig hygiene, disiplin og kameratslig samfølelse. Dette var kvaliteter som nasjonen hadde behov for i befolkningen. En avrustning ville derfor kunne få negative konsekvenser for nasjonens utvikling.

FK 1920 vektla at Versaillestraktaten skulle legge grunnlaget for en kontrollert fred. Traktaten inneholdt mandatet for Folkenes forbund, hvor medlemmene garanterte hverandres selvstendighet og territorielle integritet. Traktaten etablerte også den internasjonale domstolen og den internasjonale arbeiderorganisasjonen.¹⁸⁰ Alt dette skulle hindre krig mellom nasjonene, og spørsmålet var da om det var behov for militære styrker. Kommisjonen delte seg i dette spørsmålet, flertallet mente at det ikke var forsvarlig å gå til avrustning mens mindretallet krevde avrustning. Blant annet argumenterte tilhengerne av avrustning med garantiene som lå i arbeiderklassens pasifisme. Flertallet støttet seg også på vurderinger av Norges internasjonale forpliktelser. Regjeringen ga sine vurderinger i forbindelse med Norges tilslutning til Folkenes forbund i St.prp. nr. 33 (1920) *Om Norges tilslutning til Folkenes Forbund*. Man fant at det ikke

179 Mandatet til Forsvarskommisjonen av 1920 ble gitt i St.prp. nr. 162 (1919): "Efterat Stortinget den 4. mars 1920 hadde besluttet Norges tiltreden til det i Versaillestraktaten av 18. juni 1919 opprettede *Folkenes Forbund* blev der i henhold til Stortingets beslutning av 15. juli 1919 nedsatt en kgl. Kommisjon til behandling av forsvarsvesenets fremtidige ordning under hensynstagen til Norges internasjonale forpliktelser og landets særegne forhold".

180 *The New Encyclopedia Britannica* bind 12 s. 331.

forelå noen traktatfestet plikt til å holde et visst rustningsnivå, men også at traktaten forutsatte en viss militær styrke og en forutsetning om å kunne verge seg mot angrep. Nasjonens ytre og indre sikkerhet ble også vurdert, samt nasjonens forsvarsevne. Det ble, med basis i de positive erfaringene fra nøytralitetsvakten under verdenskrigen, vurdert at Forsvaret ikke hadde vært og ikke ville være nyttesløst, selv overfor stormaktenes overlegne styrke. Kommisjonens flertall konkluderte med at det ikke var mulig å gå til avrustning, men sa også at rustningsnivået burde holdes på lavest mulig nivå.

Kommisjonen vurderte også spørsmålet om en vervet kontra en vernepliktig hær. Flertallet ønsket fortsatt allmenn verneplikt, og begrunnet dette hovedsakelig i militærfaglige argumenter. De henviste til at Versaillestraktaten hadde forbudt de tapende stater å ha en vernepliktig hær nettopp for å hindre dem i å bygge opp store hærstyrker. Tyskland var begrenset til 100 000 vervede soldater som skulle tjene i 12 år. De seirende statene derimot hadde med få unntak opprettholdt verneplikten og ville således kunne mobilisere store hærstyrker.

Avrustning ville også innebære opphevelse av den alminnelige verneplikten. Mindretallet var derfor ikke opptatt av de kostnadmessige aspektene i favør av verneplikt eller verving. En vervet hær var ikke tiltalende, men argumentene mot en vervet hær kunne etter mindretallets oppfatning like gjerne rettes mot vernepliktshæren. Motstanderne av allmenn verneplikt hadde argumentert med at verneplikten ga staten mulighet for å holde store hærstyrker som kunne friste til misbruk. Kommisjonens tilhengere av verneplikt fant at Norges hærstyrker var av for liten størrelse til å utgjøre noen offensiv fare. Kommisjonens forkjempere for avrustning kontret med at tilstedeværelsen av en militærmakt alltid ville være en krigsfare, uansett om militærmakten var ubetydelig eller ikke.

Et annet argument var at verneplikten holdt store antall unge menn ute av produktivt arbeide, noe som var skadelig for forretningslivet og for den enkelte borgers økonomi, samtidig som verneplikten i seg selv kostet staten store

summer. Tilhengerne av verneplikt fremla her regnestykker som viste at det var betydelig mer kostbart med vervede soldater – riktignok var beregningene basert på 48 dagers førstegangstjeneste for vernepliktige samt en rekke andre forutsetninger. De utvilsomt betydelige kostnadene for en vernepliktshær ble allikevel regnet som akseptable.¹⁸¹ Det ble også hevdet at det var farlig og skadelig å lære opp store deler av befolkningen til våpenbruk, dette ville opprettholde krig som et akseptabelt alternativ. Disse argumentene ble kontret med den betydning våpenøvelsene hadde for ”ungdommens kroppslige utvikling og som spore til selvtrening”. Verneplikten var ansett å føre til orden, disiplin og renslighet; andre verdier av stor betydning for det sivile liv.

Kommisjonens flertall pekte også på den generelle negative oppfatningen av militærtjeneste som rådde i samfunnet, som begrunnelse for at det ville være svært vanskelig å rekruttere profesjonelle soldater av akseptabel kvalitet. Det var også fare for at en vervet hær kunne bli et redskap for

de samfundsklasser som betalte mest eller lovet mest, eller som den hadde mest sympati for. Hæren kunde da i stedet for at være samfunnets tjener oppkaste sig til dets herre, som etter forgodtbefinnende kunde diktere det sin vilje.¹⁸²

Demokratiske hensyn talte derfor for en vernepliktshær.

Kommisjonens mindretall var skeptiske til de påståtte fordelene og demokratiske garantiene ved en vernepliktshær. De henviste til at “Den almindelige verneplikts idé er den ved

181 Kommisjonen beregnet tapte arbeidsdager for det sivile liv på årsbasis for å sammenlikne. En vervet styrke på 20 000 mann i stadig tjeneste ville koste 6 000 000 dager forutsatt 300 arbeidsdager i året. Rekruttstyrken med alminnelig verneplikt var beregnet til ca. 15 000 mann, og med en øvelsestid på 48 dager for disse samt 24 dagers regimentsamlinger for 45 000 mann årlig (repetisjonsøvelser av tre årsklasser) ble dette 1 800 000 dager – under en tredjedel. Dersom vi regner om til dagens ordning med 12 mnd. førstegangstjeneste og ingen repetisjonstjeneste blir det 4 500 000 dager, altså fortsatt betydelig mindre. Beregningene av økonomiske kostnader viste årlige utgifter på 6 862 000 for vernepliktige og 76 650 000 for vervede. (Forsvarskommisjonen av 1920: *Delinnstilling 1*, s. 18f.).

182 Forsvarskommisjonen av 1920: *Delinnstilling 1*, s. 20.

et almindelig oppbud av borgerne å skape et apparat til forsvar for hjemstedet.”¹⁸³ Det eksempelet som var grunnlaget for alle europeiske verneplikthærer med unntak av Sveits var den prøyssiske Hæren, som var ment å skulle være

... en hær av landvernstropper som bare skulde kunne anvendes innenfor vedkommende lands egne grenser. Det tok Prøisen 100 år å skape sin hær. Men i løpet av denne tid var også den opprinnelige idé forlatt, og det man hadde skapt, var ikke en hær av landverns- og landstormstropper, men en hær som skulle være mest mulig angrepsdyktig [...] Utviklingen har over alt gått bort fra den opprinnelige forsvarsidé [...] Den almindelige verneplikt, således som den er utformet i våre dagers militærvesen Europa rundt, betegner simpelt hen en forfalskning av den almindelige verneplikts idé, og vårt eget lands forholdsvis lille hær danner i denne henseende ingen undtagelse.¹⁸⁴

Mindretallet satte altså spørsmålstegn ved vernepliktens legitimitet slik den ble praktisert i Europa. Verneplikt var kun hjemlet for forsvarskrig. Med hensyn til argumentene om verneplikten som demokratisk garanti viste mindretallet også til eksempelet fra Tyskland, hvor hæren hadde vært en stat i staten som førte sin egen politikk. Også i Norge var det derfor etter mindretallets syn en reell fare for at de militære kunne sette demokratiet ut av kraft og overta makten.¹⁸⁵

Anbefalingene fra FK 1920 ble formalisert i vernepliktsloven av 21. juni 1929, som innførte begrenset innkalling med fritrekking av mange vernepliktige. Tiltak for å begrense rekruttstyrken ble imidlertid innført allerede i 1922, hvor legebedømmelsen ble innskjerpet. Fritrekking av en tredjedel av de stridende mannskapene ble innført i 1926 og praktisert frem til 1935.¹⁸⁶ En rekke fritaksordninger hadde som den primære målsetningen å redusere innkallingsstyrken for å spare kostnader.

183 Forsvarskommisjonen av 1920: *Delinnstilling 1*, s. 31.

184 Ibid.

185 Ibid. s. 40.

186 Nåvik: *Vernepliktens historie...*, s. 233ff..

Forsvarskommisjonen av 1946

Etter andre verdenskrig var det behov for å vurdere gjenoppbyggingen av både nasjonen og Forsvaret på helt nye premisser. Forsvarskommisjonen av 1946 ble nedsatt med Trygve Bratteli som formann. Kommisjonen avla sin innstilling i 1949, men blant annet på grunn av Norges tilslutning til NATO samme år ble ikke Forsvarskommisjonens anbefalinger realitetsbehandlet av Stortinget før i 1953.

Verneplikten er ikke nevnt med et ord i mandatet, og synes å ha vært tatt for gitt.¹⁸⁷ Kommisjonen vurderte da heller ikke verneplikten som konsept, men kom med forslag til endring i eksisterende vernepliktslov. For det første fokuserte kommisjonen på inndelingen i oppbud, linje og landvern, hvor man ønsket å kunne utnytte vernepliktsmassen bedre. I henhold til gjeldende vernepliktslov (av 1929) var linjen de 13 yngste årsklassene, mens landvernet var de 12 eldste. Landvernet kunne bare brukes utenfor rikets grenser med Stortingets samtykke, og dette ble ansett som lite hensiktsmessig.¹⁸⁸ Den anbefalte løsningen var å definere linjen til å bestå av 25 årsklasser, mens landvernet i praksis ville bestå av det man tidligere hadde benevnt krigsforsterkingen. Dette forslaget ville innebære at hele Hærens oppsetning ble disponibel for operasjoner utenfor rikets grenser uten at det var nødvendig å innhente Stortingets samtykke. Trolig var det hensynet til allianseforpliktelser som lå bak forslaget. Den gjensidige forsvarsavtalen som var kjernen i Atlanterhavspakten forutsatte at Norge ville sette inn styrker for forsvar av sine alliansepartnere også utenfor rikets grenser. Begrensninger på disposisjonsretten over de vernepliktige var derfor ikke hensiktsmessig. Forslaget fikk ikke gjennomslag, og i henhold til vernepliktsloven av 17. juli 1953, som fortsatt er gjeldende lov, består landvernet av de 10 eldste årsklassene.¹⁸⁹

187 St.prp. nr. 1, tillegg nr 29/1945-46.

188 Innstilling fra Forsvarskommisjonen av 1946: *Del 2: Rekruttering av personell til landets samlede forsvar*, s.6.

189 Lov om verneplikt 17. juli 1953 nr. 29, § 2.

I mange tilfeller fant kommisjonen, hvilket ikke kunne kalles overraskende, at fritaksbestemmelsene hadde hatt som formål å redusere innkallingsstyrken mest mulig for å spare kostnader. Denne målsetningen var ikke lenger relevant, nå var det behov for å utdanne flest mulig av de vernepliktige til det nye mobiliseringsforsvaret.

Det ble også vurdert at det ikke lenger burde gis fritak for tjenesteplikt i fred (i praksis betydde dette førstegangstjeneste) for personell i funksjoner som var viktige for staten. Dette var et brudd med en meget langvarig praksis. Bakgrunnen var igjen militærfaglige vurderinger basert på erfaringene fra krigen.¹⁹⁰ Forslaget var derfor at alle skulle utdannes gjennom førstegangstjenesten, men vernepliktig personell ansatt i viktige stillinger for staten, eksempelvis i jerbanen eller telegrafverket, skulle være fritatt for mobilisering. Alternativt burde de i krig pålegges tjeneste i Heimevernet eller Sivildforsvaret. Begrunnelsen var i hovedsak militærfaglig og forvaltningsmessig knyttet til Forsvarets og statens behov, men vi ser også en viss vektlegging av likhet og rettferdighet.

Kommisjonen vurderte også en alminnelig arbeidsplikt for både menn og kvinner. Det som lå til grunn var idéen om den eksistensielle forsvarskrigen hvor det var nødvendig å trekke på hele nasjonens samlede ressurser.¹⁹¹

Totalforsvaret slik det eksisterer i dag var et konsept som ble grunnlagt i denne kommisjonen. Det er forøvrig påfallende at spørsmålet om fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner ikke er nevnt med et ord i innstillingen. Vernepliktsloven av 17. juli 1953 er fortsatt gjeldende, det er kun foretatt endringer i førstegangstjenestens lengde og i organiseringen av utskrivningsordningene.

190 Innstilling fra Forsvarskommisjonen av 1946: Del 2: *Rekruttering av personell til landets samlede forsvar*, s.13.

191 *Ibid.*, s. 17.

Forsvarskommisjonen av 1974

Forsvarskommisjonen av 1974 (FK 74) ble nedsatt etter kgl.res. av 31. mai 1974, og rapporten ble avgitt i mars 1978 som NOU 1978:9. Mandatet var blant annet å "vurdere Forsvarets plass og utforming som ledd i norsk sikkerhetspolitikk." Herunder skulle det legges til grunn ulike forutsetninger om vernepliktsordninger.¹⁹² FK 74 vurderte et vernepliktig kontra et yrkesforsvar, men fant at demokratiske prinsipper og legitimitet måtte legges til grunn. Militærfaglige og forvaltningsmessige vurderinger ble også tillagt vekt.¹⁹³

Kommisjonen poengterte også betydningen av verneplikten som samfunnsplikt: "Tjeneste i Forsvaret må fortsatt betraktes som en samfunnsplikt og ikke som et arbeidsforhold som skal være gjenstand for regulær avlønning."¹⁹⁴ Vesentlige momenter å merke seg i innstillingen fra FK 74 er poengteringen av verneplikten som både en rett og en plikt.¹⁹⁵ Videre at demokratiske prinsipper ble lagt til grunn for synet på verneplikten; likhet, rettferdighet og behovet for å legitimere Forsvaret i befolkningen. Disse idealene understøttet de militære forvaltningsmessige behovene for å disponere hele nasjonens vernekraft i form av tjenestedyktige unge menn.

Forsvarskommisjonen av 1990¹⁹⁶

Allmenn verneplikt ble tatt som forutsetning i mandatet: "Prinsippet om allmenn verneplikt er nedfelt i Grunnloven, og forsvaret av landet er i utgangspunktet en grunnleggende rett og plikt for enhver mannlig norsk statsborger."¹⁹⁷

192 NOU 1978:9: *Forsvarskommisjonen av 1974* Kapittel 1.2 Mandat. Militærfaglige innspill ble gitt av Forsvarssjefen etter anmodning fra FK 90 gjennom Forsvarsstudien 1991 (FS 91).

193 Ibid., s. 86.

194 Ibid.

195 Gjeldende praksis er at det er Forsvarets behov som er styrende for hvem som kalles inn til tjeneste. Den enkelte vernepliktige kan søke om å bli innkalt, men har ikke krav på å gjøre førstegangstjeneste.

196 Nedsatt etter kgl. res. 26. januar 1990. Rapport avgitt som NOU 1992:12, 16. mars 1992. Fagmilitære innspill ble gitt i Forsvarsstudien 91 (FS 91).

197 NOU 1992:12: *Forsvarskommisjonen av 1990*, s. 22.

Verneplikten ble begrunnet i behovet for en bred kontaktflate med befolkningen, med andre ord var det forankring og legitimitet som ble vektlagt. Det ble også poengtert at allmenn verneplikt var begrunnet ut fra militære behov: Et mobiliseringsforsvar var nødvendig på grunn av lav befolknings- tetthet, og muliggjorde en betydelig større mannskapsstyrke enn et vervet forsvar. Den fagmilitære vurderingen var imidlertid at det ikke kunne garanteres en full utnyttelse av vernepliktsmassen. Dette skyldtes tre forhold: 1) Ressurs- knapphet som ikke tillot utdanning av flere enn det Forsvaret hadde behov for, 2) nødvendigheten av å fokusere på kvalitet fremfor kvantitet i soldatutdanningen og 3) det faktum at førstegangstjenesten var en betydelig kostnadsdrivende faktor i Forsvarets drift. Den fagmilitære anbefalingen gjennom Forsvarsstudien 1991 var derfor at et antall på ca. 5500 tjenestedyktige ble gitt fritak for førstegangstjeneste i hvert årskull.¹⁹⁸

Kommisjonen tok den fagmilitære vurderingen til etterretning, og vektla følgende forhold:

- 1) Fremtidens stridsmiljø ville stille høyere krav, og færre tjenestedyktige ville derfor være skikket som soldat
- 2) gjeldende ordning med innkalling av alle tjenestedyktige til førstegangstjeneste ville føre til overproduksjon av soldater i forhold til behovet i krigsoppsetningene og
- 3) de betydelige kostnadene forbundet med soldatutdanningen.

Kommisjonen vektla allikevel at alle skikkede i utgangspunktet skulle gjøre førstegangstjeneste, implisitt ble likhet og rettferdighet lagt til grunn. Det ble forutsatt at overproduksjon kunne unngås. Bakgrunnen for dette var at det etter kommisjonens syn ble innkalt mange som viste seg å ikke holde mål, og frafallet under førstegangstjenesten var derfor stort. Det antallet vernepliktige mannskaper som faktisk viste seg skikket til tjeneste, var etter kommisjonens mening tilnærmet likt behovet. Løsningen ville derfor være en bedre sesjon, slik at kun skikkede ble innkalt.¹⁹⁹ Dette kan

198 NOU 1992:12: *Forsvarskommisjonen av 1990*, s. 160ff.

199 *Ibid.*, s. 207ff.

kalles å forutsette seg ut av problemet, og minner om tiltakene i etterkant av første verdenskrig og FK 1920, hvor kravene ble skjerpet for å redusere innkallingsstyrken av praktiske og økonomiske hensyn.

Forsvarets behov skal være styrende

Forsvarspolitisk utvalg 2000 (FPU) ble nedsatt av regjeringen i 1999 og skulle vurdere hvordan det eksisterende forsvarskonseptet, basert blant annet på allmenn verneplikt, kunne praktiseres bedre for å møte fremtidige krav. FPU foreslo videreføring av allmenn verneplikt – som jo var et premiss i mandatet – men anbefalte at det ble foretatt betydelige endringer i den praktiske gjennomføringen. Utvalget pekte på tre motstridende hensyn som måtte gis avgjørende vekt:

For det første må Forsvarets behov legges til grunn for praktiseringen av verneplikten. For det andre ser utvalget det som avgjørende at tjenesten oppfattes som meningsfull. For det tredje må verneplikten bygge på prinsippet om bred forankring og bred fordeling av byrdene.²⁰⁰

Anbefalingen var at omfanget av førstegangstjenesten ble videreført som et minimum på samme nivå, for å sikre en bred forankring av verneplikten og bred fordeling av byrdene.²⁰¹ Det var fortsatt likhet og rettferdighet som ble lagt til grunn for antallet som skulle kalles inn, men for å motvirke en dokumentert overproduksjon av vernepliktige i forhold til behovet, ville FPU ha en forkortet førstegangstjeneste på fire måneder for mannskaper til Heimevernet. Utvalget pekte også på muligheten for et synkende behov for militære mannskaper i fremtiden, og foreslo at det ble utredet en tredje kategori tjeneste i tillegg til militærtjenesten og siviltjenesten. Dette kan sees som en gjenopplivning av konseptet om arbeidstjeneste fra Forsvarskommisjonen av 1946, men bakgrunnen var

200 NOU 2000:20: *Et nytt forsvar*, s. 41.

201 *Ibid.*, s. 66.

denne gangen prinsippet om likhet og rettferdighet, ikke behov for arbeidskraft. Spørsmålet om kvinnelig verneplikt ble også tatt opp, men ble ikke anbefalt.

Vektleggingen av meningsfylt tjeneste hadde sin bakgrunn i krav fra de vernepliktiges tillitsmannsorganisasjon om en militært relevant førstegangstjeneste. Dette er prinsipielt den samme problemstillingen som lå til grunn for motstanden mot utskrivning til soldattjeneste i fred i 1814–16, hvor prinsippet var at verneplikten kun anses hjemlet for væpnet forsvar av nasjonen.

Regjeringens politiske oppfølging av FPU kom i langtidsplanen for perioden 2002–2005, som la grunnlaget for den største omleggingen ikke bare av Forsvaret men av offentlig sektor i nyere tid. Det ble nå uttrykkelig lagt til grunn at Forsvarets behov skulle være styrende for hvor mange vernepliktige som ble kalt inn til førstegangstjeneste. Det var med dette slutt på prinsippet om at alle tjenestedyktige skulle innkalles til førstegangstjeneste, som hadde vært tilfelle etter annen verdenskrig. Rettferdighetsbetraktninger kunne ikke vektlegges på samme måte som tidligere, men burde søkes ivaretatt så langt som mulig.²⁰² Dette forslaget ble heftig debattert.

Forsvarskomiteens flertall (Arbeiderpartiet og Fremskrittspartiet) var av det syn at Forsvarets behov måtte være styrende, og at ingen vernepliktige skulle ha krav på å gjøre (førstegangs)tjeneste. Gjeldende praksis reflekterer dette synet, som er i tråd med gjeldende politikk det meste av tiden etter 1814. Et mindretall fra Høyre, Kristelig folkeparti (KrF) og Senterpartiet (Sp) uttalte i Innst. S. nr. 342 (2000–2001) at Regjeringens forslag ville innebære at Norge forlot prinsippet om verneplikt, og de mente at vernepliktige skulle ha krav på å kunne tjenestegjøre. KrF og Sp ønsket at minst halvparten av de mannlige årsklassene skulle fullføre førstegangstjenesten for å beholde Forsvarets folkelige forankring: “Reell allmenn verneplikt innebærer at at en stor del av den mannlige befolkning får en grunnleggende militær opplæring og

202 St.prp. nr. 45 (2000–2001): *Omleggingen av Forsvaret i perioden 2002–2005*, jf. Innstilling S. nr. 342 (2000–2001).

erfaring.”²⁰³ Dette synet syntes basert på idealer om likhet og rettferdighet heller enn praktiske militære behov for å disponere et stort antall soldater, og var i så måte i tråd med lovforslaget fra 1897. Forslaget om en tredje kategori verneplikt ble utredet, men ikke anbefalt ut fra praktiske vurderinger av gjennomførbarhet og kostnader.

Regjeringen Bondevik II (Høyre, KrF og Venstre) la her til grunn at Forsvarets operative behov måtte være styrende for antall vernepliktige som kalles inn til førstegangstjeneste, og det ble indikert et behov for utdanning av 9500 soldater årlig.²⁰⁴ Endringen i Høyre og KrFs syn skyldes trolig overtakelse av regjeringsansvaret sett i sammenheng med de betydelige merkostnadene i forhold til Forsvarets behov for å kalle inn 50 prosent av årskullet.²⁰⁵ Praktiske og økonomiske hensyn synes å ha fått prioritet fremfor idealene nok en gang.

I Forsvarsbudsjettet for 2004 ble det satt som målsetning at minst 50 prosent av årskullet skulle gjennomføre førstegangstjenesten, mens Stortinget tidligere hadde gitt sin tilslutning til at gjennomføringsprosenten kunne være lavere enn dette i omstillingsperioden 2002–05.²⁰⁶ For å ivareta prinsippet om rettferdighet ble det foreslått at de som ble kalt inn skulle kompenseres med øket dimisjonsgodtgjørelse og andre statushevende tiltak, mens Venstre la til grunn at flest

203 Innst. S. nr. 342 (2000–2001), jf. St.prp. nr. 45 (2000–2001).

204 Merkostnadene for å kalle inn 50 prosent av årskullet ville være fra 600 millioner kroner i 2004 til 975 millioner i 2010. Tilsvarende ville kostnadene for å kalle inn alle skikkede være fra 1,4 til 1,9 milliarder kroner. Kostnadsestimatet er basert på beregning av merkostnad mellom et stipulert behov på 9500 soldater årlig og 50 prosent av årskullene av 19-årige gutter på hhv 27 000 i 2004 økende til 32 000 i 2010. Gjennomsnittskostnadene for å ha en vernepliktig i tjeneste i 12 mnd. er i denne sammenhengen estimert til ca. 150 000 kr, dette tallet er beheftet med en rekke forutsetninger og må brukes med forsiktighet. Erfaringsmessig vil ca. 70 prosent av årskullet være skikket til å påbegynne militær førstegangstjeneste.

205 St.prp. nr. 42 (2003–2004): pkt 6.3 *Verneplikten: Soldatenes karriereløp*. Årskullet av vernepliktige 19-årige menn er ca. 25 000 i 2004, totalt er årskullet av 19-åringer ca. 27 000. Det vil si at en tredjedel av årskullet kalles inn.

206 St.prp. nr. 1 (2003–2004): *For budsjetterminen 2004* (Forsvarsbudsjettet) Kap 4.7: *Styrkeproduksjon*, s. 35.

mulig skulle tjenestegjøre for at dette skulle bli rettferdig. De fleste politiske partier var enige om at verneplikten skulle være et fundament for Forsvarets virksomhet, men at tjenesten måtte differensieres og at det måtte aksepteres en grad av profesjonalisering.

Kapittel 8

Oppsummering og konklusjon

Idéen om allmenn verneplikt hadde sitt opphav i opplysningstiden og romantikken. Fokus på borgerlig frihet og prosesser for utvikling av rettigheter og plikter i forhold til en samfunnskontrakt foregikk i stor grad parallelt i hele Europa på denne tiden. Utviklingen i Danmark-Norge gikk på mange vis fortere enn i Frankrike, og det var en oppfatning i København etter 1789 om at de rettigheter franskmennene gjorde revolusjon for, allerede var oppnådd her nord. En personlig verneplikt ble innført i Danmark i 1788, året før prinsippet ble uttalt i Paris – og det ble faktisk ikke implementert i Frankrike før i 1798, året før det ble innført i Norge.

Revolusjonene som danner bakteppet for innføringen av allmenn verneplikt hadde også en svært forskjellig kontekst, innhold og utvikling i Norge og Frankrike. I Frankrike gjorde folket opprør mot en eneveldig konge og innførte en radikalt ny republikk basert på demokratiske prinsipper. Revolusjonen var i utgangspunktet et indre fransk anliggende, men ble oppfattet som en trussel mot de omkringliggende statene og førte til en langvarig krig. I begynnelsen kjempet franskmennene for revolusjonens og republikkens overlevelse, etter hvert gikk de over på offensiven for å eksportere revolusjonen og endte med militært despoti og vidtrekkende erobringstokter, før det hele kollapset. Krigene førte til et presserende behov for å rekruttere soldater samt behov for demokratisk kontroll over arméen. Det var de militære

behovene som var hovedgrunnen for innføringen av allmenn verneplikt. Napoleons vekst og fall, og spesielt innføringen og praktiseringen av allmenn verneplikt fra 1798, fikk stor oppmerksomhet i Norge og påvirket debatten om allmenn verneplikt i betydelig grad.

I Norge hadde revolusjonen en helt annen karakter. Det var ikke folket som gjorde opprør mot kongen, men nasjonen som gjorde opprør mot å bli overgitt som krigsbytte til en annen konge i en ny union. Opprøret ble ikke ledet av folket, men av prinsregenten og landets fremste menn. Demokratiet var i stor grad allerede innført som statstyrte reformer.

Soldatborgeren

Idealet om den patriotiske borger og soldatborgeren kan føres tilbake til den vestlige verdens tidligste historie og våre klassiske forbilder i Hellas og Roma, og ligger til grunn for vårt nåværende vernepliktskonsept. De samme idéene om patriotisme og borgerplikter var fremme i debatten både i Frankrike og Danmark-Norge på slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet. I Frankrike fremhevet man den patriotiske borger, i Norge den selvstendige odelsbonden med røtter tilbake til vikingtiden. Forskjellen var at man i Frankrike strebet mot et ideal, mens man i Danmark-Norge mente at idealet allerede var en realitet. Der franskmennene arbeidet for en nasjonal armé av patriotiske borgere, mente man i Danmark-Norge at den norske hærordningen var ideell i så måte. Fokus i Norge var derfor på å beholde den gjeldende arméordningen fremfor en økning av antall vervede tropper. Felles for Norge og Frankrike var at en allmenn verneplikt først og fremst ble ansett som aktuell i tilfelle angrep på landet, men ikke hjemlet, ønskelig eller gjennomførbar i fredstid. Den patriotiske oppfatningen var at alle borgere ville strømme til for å forsvare fedrelandet ved behov, men dette var langt fra det samme som at alle borgere skulle tjenestegjøre som soldater i fredstid. Situasjonen i Frankrike med kontinuerlige kriger gjorde at problemstillingen i forhold til soldat-tjeneste i fred ikke var så sentral som i Norge.

I tiden etter 1814 har patriotisme og borgerplikter vært et grunnleggende og udiskutabelt premiss for vernepliktsordningene. En vesentlig forskjell på de to landene var konteksten for motstand mot allmenn verneplikt. I Frankrike var det bøndene som kjempet mot en verneplikt de anså som en uakseptabel byrde, mens borgerskapet så en nasjonal armé som en garanti for demokratiet. Bøndene i Norge kjempet for en allmenn verneplikt som ville gi en rettferdig fordeling av byrdene, mens borgerskapet kjempet mot verneplikten for å holde på sine privilegier. Det var en utbredt oppfatning i Frankrike om at tvungen utskrivning var uforenlig med de revolusjonære idealene, mens det i Norge i stor grad var prinsipiell enighet om allmenn verneplikt som ideal. Dette kan skyldes at det allerede i lang tid hadde eksistert utskrivningsordninger i Norge, og problemstillingen var i hovedsak demokratisering av utskrivningsordningen.

Demokratisering og nasjonalisering

De demokratiske idealene om likhet og rettferdighet og den borgerlige frihet ble utviklet i opplysningstiden etter klassiske idealer, og har vært de mest sentrale prinsippene i forhold til spørsmålet om allmenn verneplikt. Diskusjonen om den borgerlige frihet, og om verneplikt som et overgrep mot de borgerlige rettigheter, var i stor grad lik i Frankrike og Danmark-Norge på slutten av 1700-tallet, og sto svært sentralt med stor tyngde i dette spørsmålet. I Frankrike ble ikke verneplikten innført før den militære og sikkerhetspolitiske situasjonen gjorde at alle idealer ble satt til side i 1798, mens Norge aldri kom til det stadium i denne perioden at det ble behov for å implementere det prinsippet om allmenn verneplikt som faktisk ble vedtatt i 1814. Debatten om likhet og rettferdighet hadde imidlertid forskjellig fokus i de to landene. I Frankrike ønsket statsledelsen fra 1789 prinsipielt å innføre allmenn verneplikt, men anså det som ugjennomførbart i forhold til folkeviljen. Folket hadde gjort revolusjon for å oppnå rettigheter som frie borgere, og oppfattet allmenn verneplikt som uforenlig med de demokratiske prinsippene. I Norge var det folket (hvor

bøndene var den overveiende majoriteten) som ønsket likhet i byrdene med hensyn til utskrivningsordningen, mens statsledelsen ikke ønsket å endre på etablerte privilegier for embedsmanns- og borgerskapsklassene. Ett av hovedargumentene for motstanderne mot allmenn verneplikt i Norge var at verneplikten var et overgrep mot den borgerlige frihet.

Frankrike hadde fra 1789 et presserende behov for å etablere demokratisk kontroll over en stående armé bestående av vervede soldater, hvor allmenn verneplikt ville være et viktig virkemiddel for å oppnå dette. Tilsvarende ville verneplikten være et virkemiddel for integrering av de forskjellige samfunnsklassene i én armé, hvor arméen på denne måten ville bli et redskap for nasjonalisering og nasjonsbygging. Norge hadde en armé (i realiteten en landmilit) som i hovedsak bestod av utskrevne soldater fra bondestanden, med et mindre antall vervede soldater i garnisonstjeneste. Demokratisk kontroll over arméen var derfor ikke avhengig av utskrivningsordningen. Oppfatninger om verneplikten som virkemiddel for nasjonsbygging og nasjonalisering var tema i den norske debatten om verneplikten 1814–16, men synes ikke å hatt avgjørende betydning.

Etter 1816 har de demokratiske idealene blitt fremhevet og vektlagt i den politiske diskursen om verneplikten, men har som regel måttet vike for praktiske og økonomiske prioriteringer. Unntaket er perioden 1911–14, hvor man gikk inn for å kalle inn alle skikkede på idealistisk grunnlag. Dette hadde vært den politiske målsetningen siden 1897, men ble først realisert i praksis i 1911 etter lov fra 1910. Det var nødvendig å gå ned på utdanningstiden for å få råd til å kalle inn alle. Under første verdenskrig ble tjenestetiden forlenget igjen på grunn av militære behov. I mellomkrigstiden ble tjenestetiden redusert igjen, og innkallingene begrenset for å kutte kostnader. I perioden 1945–2000 var intensjonen å kalle inn alle, og dette ble blant annet begrunnet i demokratiske idealer. I realiteten ble ikke alle kalt inn, og de styrende faktorer var de militære behovene. Langtidsplanen for Forsvarets virksomhet i perioden 2002–05 var et vendepunkt,

hvor idealene eksplisitt ble satt til side av praktiske og militære hensyn. Gjeldende praksis i skrivende stund høsten 2004 er igjen at Forsvarets behov er styrende for antall vernepliktige som kalles inn.

Militærfaglige idéer

Oppfatningen om den patriotiske borgeren som en bedre soldat enn leiesoldater kan vi føre helt tilbake til antikken, og det var et svært sentralt spørsmål i opplysningstiden og under revolusjonene i Frankrike og Norge. Disse oppfatningene er av betydning også i dagens debatt. Utviklingen av de nye taktikkene som forutsatte individualisme og initiativ skjedde i opplysningstiden, og også disse momentene er aktuelle i dag. De forvaltningsmessige vurderingene med hensyn til utrustning, trening og forsyning av styrkene var i prinsipp de samme i begge land på slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet, men igjen var Frankrike i en helt annen situasjon. I Frankrike var det et presserende behov for soldater på grunn av at landet var i krig, følgelig ble allmenn verneplikt etablert først som ideal og etter hvert som realitet. For de revolusjonære franskmennene var rekruttering i minst like stor grad et politisk som et fagmilitært anliggende; selve revolusjonens identitet forutsatte en allmenn verneplikt der enhver borger lojalt meldte seg til tjeneste for fedrelandet. Napoleons erobringstokter krevde mange soldater, og tvungen utskrivning var en effektiv måte å rekruttere dem.

Den kritiske situasjonen i Norge i 1814 gjorde det nødvendig å inngå kompromisser for å få på plass en grunnlov, og de fleste kunne enes om allmenn verneplikt i prinsipp. Den praktiske gjennomføringen fikk vente til senere. Konteksten for utformingen av vernepliktsloven av 5. juli 1816 var en helt annen enn våren 1814. Unionen med Sverige førte til bortfall av den vesentlige trusselen fra landsiden, og det var ikke lenger behov for en stor armé i Norge. Det ble derfor fokusert på å redusere arméen for å spare kostnader. I Norge argumenterte man i 1816 med at det ikke var et sikkerhetspolitisk behov verken for å holde en stor armé eller gå til det drastiske skritt å innføre allmenn verneplikt. Følgelig

ble vernepliktsloven av 5. juli 1816 i praksis en dimensjoneringslov. Verneplikten var også i Norge et politisk anliggende like mye som fagmilitært, men her var det konflikten med standsmessige privilegier som lå til grunn.

Teoriene om “den lille krig”, jegerforband og individuelle kampformer hadde oppmerksomhet i begge land, men det er diskutabelt hvor stor innflytelse disse teoriene hadde på selve vernepliktspørsmålet. I Norge var disse aspektene i liten grad fremme i debatten 1814–16 og synes ikke å ha hatt noen betydningsfull rolle for selve lovgivningen, men de hadde stor betydning for arméens organisering. I Frankrike synes det som diskusjonene rundt taktikk relatert til utskrevne soldater hadde en større plass i debattene, men det er uvisst hvor stor vekt dette ble tillagt. Dette er imidlertid aspekter som gir en bredere og bedre forståelse av vernepliktspørsmålet, og som jeg ikke har sett belyst i tidligere norske arbeider om verneplikten.

Etter 1816 ble militærfaglige vurderinger lagt til grunn for innføring av stillingsretten i 1854, såvel som for avskaffelse igjen i 1876, og de fleste vesentlige endringer i utskrivningsordningene frem til i dag. Unntaket er som nevnt ovenfor perioden 1897–1920, hvor idealene om likhet og rettferdighet ble lagt til grunn.

Borgerdyd og borgerplikter

Historien viser at det har vært en konflikt mellom borgerdyd og borgerplikt siden konseptet om borgerplikter ble lansert. Denne konflikten mellom idealer og praksis har vært og er sentral i forståelsen av vernepliktspørsmålet. Det er vanskelig å sammenlikne Frankrike og Norge i perioden 1789–1816 med hensyn til faktiske utskrivningsordninger, gitt at den norske ordningen ikke ble satt på en tilsvarende prøve som den franske i denne perioden. Tidligere dansk-norsk historie indikerer at også Norge kunne fått en god del utfordringer med hensyn til rekruttering og utskrivning av soldater både generelt og for angrepskrig spesielt.²⁰⁷

207 Ermland og Holm: *Krigsmakt og kongemakt...*

Diskusjonene om fritak for verneplikt og alternative måter å avtjene sin borgerplikt var i prinsipp tilsvarende i begge land, men de faktiske behovene for utskrivning av store mengder soldater gjorde av naturlige årsaker situasjonen i Frankrike både mer konkret og mer drastisk enn i Norge. Det var derfor en del vesentlige forskjeller. Stillingsretten ble nærmest tatt som en selvfølge i Norge og videreført i vernepliktsloven helt frem til 1876. I Frankrike ble den forbudt i 1793 som både prinsipielt uakseptabel og forvaltningsmessig uhensiktsmessig, men fortsatte allikevel til en viss grad å bli praktisert i distriktene. Napoleons sentralisering og kontroll av utskrivningsvesenet satte en stopper for ordningen.

Norge videreførte en kombinasjon av vervede og utskrevne soldater, mens Frankrike i prinsippet ikke skulle ha vervede soldater i den revolusjonære arméen. I praksis ble en god del leiesoldater allikevel beholdt, og de utskrevne soldatene fikk etter hvert så lang tjenestetid at skillet mellom utskrevne og vervede ble mer teoretisk enn praktisk.

Det var to tiltak i Frankrike som fikk stor innflytelse på utviklingen av allmenn verneplikt og oppfatninger rundt dette. Det ene var *levée en masse* i 1793, hvor alle franskmenn ble pålagt å forsvare nasjonen. I realiteten ble dette en utskrivning på lik linje med tidligere og senere utskrivninger, og idéen bak tiltaket var en kortvarig massereising av alle nasjonens borgere, en spontan kraftanstrengelse for å beseire en invaderende fiende med overveldende masse. Dette var altså noe helt annet enn det vi forstår med allmenn verneplikt. Signaleffekten var imidlertid formidabel, og den dag i dag refereres *levée en masse* av mange som innføringen av allmenn verneplikt. Det andre tiltaket var den faktiske innføringen av allmenn verneplikt ved *la loi Jourdan* i 1798, som førte til den forhatte og beryktede *conscription*, Napoleons masseutskrivninger. Det var disse masseutskrivningene til erobrerkrig som gjorde at mange i Norge var svært skeptiske til allmenn verneplikt og så dette tiltaket som et virkemiddel for militær despotisme heller enn en garanti for demokratiet.

Etter 1816 har konflikten mellom ideal og praksis i Norge vist seg i at de militære og forvaltningsmessige vurderinger har vært og er styrende for praktiseringen av vernepliktsordningen.

Kapittel 9

Nye perspektiver i vernepliktspørsmålet

Eksemplet fra Frankrike og innflytelsen på utviklingen i Norge

Det synes å eksistere en generell oppfatning om at allmenn verneplikt ble innført i Frankrike i forbindelse med revolusjonen. Spesielt fremheves *levée en masse* som belegg for at verneplikten ble vedtatt 23. august 1793, og at dette var en stor suksess. Realiteten var at det var stor motstand i folket mot verneplikt, basert på erfaringene fra militsen. En tvungen utskrivning var ikke i samsvar med de revolusjonære idealene om borgerlig frihet, og revolusjonens ledere fikk derfor en alvorlig konflikt mellom idealer og praksis. Verneplikten til militsen ble avskaffet i 1789, og rekruttering til arméene ble i prinsipp basert på frivillighet. I praksis ble ansvaret for rekruttering lagt på distriktene som måtte ty til tvangsutskrivning for å oppfylle kvotene fra sentralt hold. Det ble imidlertid ikke praktisert en allmenn verneplikt som medførte en personlig plikt på den enkelte borger. *Levée en masse* var i utgangspunktet en revolusjonær appell fra folket om en kortvarig massereisning, men ble i praksis en rekvisisjon pålagt distriktene på 300 000 soldater, som ble rekruttert delvis fra frivillige og delvis ved utskrivning på samme vis som tidligere og senere rekvisisjoner. Allmenn verneplikt ble først innført i Frankrike ved *la loi Jourdan* 18.

juni 1798, og den forhatte *conscription* ble effektivert i 1799. Bakgrunnen var ikke idealer, men pragmatiske vurderinger og militære behov for flere soldater. Det ble foretatt masseutskrivninger av soldater i perioden 1799–1814, og utskrivningsordningen fungerte etter hensikten i den forstand at den skaffet til veie soldater. De negative effektene av dette på det franske samfunnet ble fremholdt som skrekk-eksempler i den norske debatten om allmenn verneplikt.

Det synes også å være en generell oppfatning at innføringen av allmenn verneplikt i Norge var et direkte resultat av eksempelet fra den franske revolusjonen. Jeg har vist at idéen om en allmenn verneplikt hadde mange aspekter som alle hadde sitt utspring i en felleseuropeisk utvikling i opplysningstiden. Det eksempelet fra den franske revolusjonen som hadde påvirkning på den norske debatten i 1814, var tvertimot de negative erfaringene med Napoleons tvangsutskrivninger, som gjorde at verneplikten ble sett som et virkemiddel for militarisering av samfunnet og erobningslyst overfor andre nasjoner. Dette var stikk i strid med idealene for den allmenne verneplikten.

Soldattjeneste i fred

De fleste arbeider som har behandlet det norske vernepliktspørsmålet har forenklet problemstillingene i betydelig grad. Det fremstilles gjerne som om det var klare linjer mellom tilhengere og motstandere av allmenn verneplikt. Gjerpe har som den eneste identifisert kjernespørsmålet som å være soldattjeneste i fred, men nyanserer og begrunner ikke problemstillingen. De fleste representantene både i riksforsamlingen og på Stortinget 1815–16 var faktisk tilhengere av en allmenn verneplikt, men kun til forsvar av landet i krigstid. Hvis landet ble angrepet, var det generell enighet om at det var enhver borgers plikt å bære våpen til fedrelandets forsvar. Det er imidlertid åpenbart at mange som uttalte seg for en slik verneplikt anså det mer som et teoretisk prinsipp enn som en praktisk realitet. De fleste motstanderne var også mot en personlig verneplikt, de ville ha en verneplikt på distrikter eller legder som tidligere. Innenfor rammene av

en slik legdsordning var mange for en allmenn verneplikt hvor alle i prinsipp skulle stå likt, riktignok med en rekke fritak for forskjellige kategorier.

Ett kjernespørsmål var hvorvidt det var hjemmel for å skrive ut mennskaper for soldattjeneste i fredstid eller ikke. Nyansen er ikke åpenbar i dag, for oss er soldattjeneste i fred ensbetydende med en førstegangstjeneste som inntil nylig i hovedsak omfattet utdanning for mobiliseringsoppsetninger. I det siste er også beredskapsoppgaver blitt aktuelle. Poenget er at tjenesten skal oppfattes som relevant for forsvaret av landet. Situasjonen i 1814–16 var en helt annen. Debattantene skilte skarpt mellom rekruttutdanning og våpenøvelser som var rettet mot krigstjeneste i feltarméen på den ene siden, og fredsoppgaver på den andre siden. Fredsoppgavene var i hovedsak ordenstjeneste, bevoktning av fanger på festningene og arbeidstjeneste, og det var i hovedsak vervede (gevorbne) soldater som gjorde slik tjeneste. Dette var oppgaver som i dag utføres av politi, fengselsvesen og sivilt tilsatte, og ble på denne tiden ikke oppfattet som borgerplikter relevante for verneplikt. Både oppgavene, og de profesjonelle soldatene som utførte dem, hadde lav anseelse. Dette var en medvirkende årsak til at borgerskap og embedsverk motsatte seg allmenn verneplikt. Det hører også med i bildet at mange av tilhengerne av en allmenn verneplikt var imot at verneplikten skulle gjelde for fredstjenesten, der ville de fleste fortsatt ha vervede soldater.

Nye taktikker, demokratisering av krigen på slagfeltet

Jeg har også funnet en interessant og relevant sammenheng mellom vernepliktskonsepter og utvikling av nye taktikker på slutten av 1700-tallet, som i liten grad er belyst i andre norske arbeider om verneplikten. Tidligere hadde taktikken vært basert på manøvrering av strenge formasjoner på det åpne slagfeltet, hvor soldatene ble detaljkontrollert av hard disiplin. Begrepet prøysserdisiplin kommer av dette. De nye taktikkene omfattet bruk av lett bevæpnet infanteri som opererte i

spredte formasjoner og kjempet individuelt ved bruk av terrenget. Dette forutsatte stor grad av initiativ og selvstendighet hos den enkelte soldat. Man argumenterte med at det kun var patriotiske borgere som kjempet i forsvar av fedrelandet som ville ha den nødvendige motivasjonen, derav koblingen til verneplikten. I Norge ble det lagt stor vekt på disse taktikkens fordeler i forhold til den norske geografien og det norske klimaet. Den norske odelsbondens fortrinn i å beherske disse forholdene ble fremhevet. Motstanderne av verneplikt argumenterte på sin side med at disse taktikkene forutsatte en grad av erfaring og kompetanse som det ikke var mulig å oppnå med den korte tiden som var tilgjengelig for utdanning av de vernepliktige. Det er slående hvordan partene trakk motsatte konklusjoner av samme grunnlag.

Bibliografi

Denne studien er en forkortet og bearbejdet versjon av en hovedoppgave i idéhistorie, og jeg viser til denne for utfyllende opplysninger og kildekritikk. For referanse lister jeg bibliografien fra hovedoppgaven.

Basis for studien:

Stubberud, Tore Asmund: *Allmenn verneplikt – konflikt mellom ideal og praksis. Den norske vernepliktsordningen i idéhistorisk perspektiv*. Hovedoppgave i idéhistorie, Universitet i Oslo høsten 2004.

Kilder (i kronologisk orden)

Adler, Johan Gunder og Falsen, Christian Magnus: "Udkast til en Constitution for Kongeriget Norge (1814)" i *Storthingsefterretninger 1814–1833*, (Kristiania) 1881.

Redegjørelse fra Værnepligtskomitéen af 1814–1815.

Den norske Rigsforsamlings Forhandlinger på Eidsvold i aaret 1814, Sverdrup, Platou, Omsen (red.), bind 2, (Christiania: Lehmann og Grøndahl) 1814.

Riksforsamlingens forhandlinger 1814, nytrykk (Kristiania) 1914.

Storthings-efterretninger 1814–1833, bd 1, 3 og 4

Forhandlinger fra det Overordentlige Storthing oktober 1814.

Kongeriget Norges første ordentlige Storthings Forhandlinger i Aarene 1815 og 1816, (Christiania) 1819.

Stortingsforhandlinger 1848.

Stortingsforhandlinger 1851.

Stortingsforhandlinger 1854.

Ot.prp. nr. 5 (1865): *Om Værnepligtslovgivningen*

Ot.prp. nr. 19 (1876): *Om Udfærdigelse af en Lov indeholdende Forandringer i og Tillæg til de om Værnepligt og Udskrivning gjældende Love*.

Stortingsforhandlinger 1876; debatten i Odelstinget om vernepliktsloven, s. 323–380.

- Dokument 8 (1880) fra Militærkomiteen: *Værneplikten til Landforsvaret i Norge. Kort historisk oversigt*. Meddelt ved J. Sverdrup.
- Ot.prp. nr. 35 (1894): *Angaaende Lov om Værnepligtens Udvidelse til Rigets nordlige Landsdele*.
- Ot.prp. nr. 1 (1896): *Angaaende Udfærdigelse af en Lov om Værnepligtens Udvidelse til Rigets nordlige Landsdele*.
- Innst.O. nr.13 (1897): *Indstilling angaaende Værnepligtens Udvidelse til de nordlige Landsdele*.
- St.prp. nr. 162 (1919): *Forslag til nedsettelse av en kgl kommisjon til behandling av forsvarsvesenets fremtidige ordning mm.*
- Forsvarskommisjonen 1920: Delinnstilling 1: 1. Spørsmålet om avrustning og verneplikt, 2. Vernepliktsskatt og civilt samfundsarbeide.
- Innstilling fra Forsvarskommisjonen av 1946. Del 1: *Grunnleggende synspunkter og forslag*
- Innstilling fra Forsvarskommisjonen av 1946. Del 2: *Rekruttering av personell til landets samlede forsvar.*
- NOU 1978:9: *Forsvarskommisjonen 1974.*
- NOU 1979:51: *Verneplikt.*
- St.meld. nr. 70 (1983–84): *Om verneplikt, jf. Innst. S. nr. 111 (1984–85).*
- St.prp. nr. 27 (1988–89): *Om militær verneplikt og sivil tjenesteplikt, jf. Innst. S. nr. 269 (ikke behandlet).*
- St.meld. nr. 22 (1995–96): *Om sivil tjenesteplikt.*
- NOU 2000:20: *Et nytt forsvar*. Innstilling fra Forsvarspolitisk utvalg, oppnevnt av regjeringen 16. Juli 1999.
- St.prp. nr 45 (2000–2001): *Omleggingen av Forsvaret i perioden 2002–2005, jf. Innst. S. nr. 342.*
- St.prp. nr. 42 (2003–3004): *Den videre moderniseringen av Forsvaret i perioden 2005–2008, jf. Innst. S. nr. 234, behandlet i Stortinget 10. juni 2004.*

Litteraturliste (alfabetisk)

- Alexandersen, Ulf Tore: *Spørsmålet om verneplikten i Nord-Norge 1815–1897*, hovedoppgave i historie, (Tromsø: Universitetet i Tromsø) 1999.

- Andenæs, Johs.: *Statsforfatningen i Norge*. 8. Utgave (Oslo: Tano Aschehoug) 1998.
- Andenæs, Johs.: "Grunnloven og verneplikten", i NOU 1979:51: *Verneplikten* (vedlegg 3).
- Andenæs, Johs.: "Menneskerettighetserklæringene i det 18. århundre og den norske grunnlov" i *Tidsskrift for rettsvidenskap*, 1942, side 474–496.
- Arentz, Hans: "Grund-tegning af den fornuftige Norske Patriotism", i Trond Smith-Meyer, Øyvind Reisegg, Petter Henriksen (red.): *Aschehougs og Gyldendals lille norske leksikon*, (Oslo: Kunnskapsforlaget) 1998.
- Andenæs, Tønnes: *Grunnloven vår*, (Oslo: Universitetsforlaget) 1966.
- Aschehougs og Gyldendals store norske leksikon*, (Oslo: Kunnskapsforlaget) 1978–89.
- Aristoteles: *Den Nikomakiske Etikk*, Bokklubbens kulturbibliotek, (Oslo: Bokklubben dagens bøker) 1999.
- Aristoteles: *The Politics*, Penguin classics, (Harmondsworth: Penguin Books) 1981.
- Berg, Roald: *1814-1905. Profesjon-union-nasjon*, bd. 2 i *Norsk forsvarshistorie*, (Bergen: Eide forlag) 2001.
- Bergsgård, Arne: *Norsk historie 1814–1880*, (Oslo: Samlaget) 1964.
- Bergsgård, Arne: *Året 1814. Grunnlova*, (Oslo: Aschehoug) 1943.
- Bertaud, Jean-Paul: *The army of the French Revolution; from citizen soldier to instrument of power*, (Princeton: Princeton University Press) 1988.
- Borgersrud, Lars: *Konspirasjon og kapitulasjon*, (Oslo: Oktober) 2000.
- Brown, Howard G.: *War, revolution and the Bureaucratic State. Politics and army administration in France 1791–1799*, (Oxford: Clarendon Press) 1995.
- Brun, Johan Nordahl: "Til nordmænd om Troeskap mod Kongen og Kierlighed til Fædrenelandet i Anledning af Einer Tamberskielver" (1773), i Jan Erik Ebbestad Hansen (red.): *Norsk tro og tanke*, (Oslo: Tano-Aschehoug) 1999, s. 299–305.

- Burke, Edmund: *Reflections on the Revolution in France*, Penguin Classics, (Harmondsworth: Penguin) 1986.
- Castberg, Frede: *Norges Statsforfatning del I*, 2. utgave, (Oslo) 1947.
- Christophersen, Bjørn: *Forsvarets plass i norsk historie*, (Oslo: Forsvarets Krigshistoriske avdeling) 1971.
- Damsholt, Tine: *Fædrelandskærlighed og borgerdyd*, (København: Museum Tusulanums forlag/Københavns universitet) 2000.
- Hansen, Jan Erik Ebbestad: "Pietisme-rasjonalisme-patriotisme. Norsk idéhistorie på 1700-tallet", i Jan Erik Ebbestad Hansen (red.): *Norsk tro og tanke*, (Oslo: Tano-Aschehoug) 1999, s. 221–234.
- Ersland, Geir Atle og Terje H. Holm: *Krigsmakt og kongemakt*, bd. 1 i *Norsk forsvarshistorie 900–1814*, (Bergen: Eide forlag) 2000.
- Forrest, Alan: *Soldiers of the French Revolution*, (Durham: Duke University Press) 1990.
- Forsvarsdepartementet: *Soldatens bok*, (Kristiania: Grøndahl og søn forlag) 1913.
- Foucault, Michel: *Overvåkning og straff*, (Oslo: Gyldendal) 1977.
- Friis, Karsten: *Stat, nasjon og verneplikt*, NUPI-rapport nr. 246, (Oslo: Utenrikspolitisk institutt) 1999.
- Fure, Eli: *Eidsvoll 1814. Hvordan Grunnloven ble til*, (Oslo: Dreyers forlag) 1989.
- Gibbon, Edmund: *The decline and fall of the Roman empire*, Penguin classics, (Harmondsworth: Penguin Books) 1980.
- Gjerpe, Otto: *Debatten om alminnelig verneplikt i Norge 1814–182*, hovedoppgave ved Institutt for historie, (Oslo: Universitetet i Oslo) 1953.
- Greer, Thomas H. og Gavin Lewis: *A brief history of the western world*, (Fort Worth: Harcourt Brace Jovanovich) 1992.
- Habermas, Jürgen: *Borgerlig offentlighet*, Gyldendal fakkelbøker, (Oslo: Gyldendal) 1991.

- Haffner, V.: *Innstillinger og betenkninger fra kongelige og parlamentariske kommisjoner, departementale komitèer med mer 1814–1924*, (Oslo: Fabritius) 1925.
- Johansen, Iver. "Verneplikten ved veis ende?" i *Norsk Militært Tidsskrift*, 11/2003, s. 19–21.
- Johansen, Iver: *Praktisering av verneplikten i Norge 1814–2000*, FFI/rapport-2000/02708, (Kjeller: Forsvarets forskningsinstitutt) 2000.
- Keegan, John: *A history of warfare*, (London: Hutchinson) 1993.
- Langholm, Sivert: *Stillingsretten i norsk vernepliktsdebatt og vernepliktslovgivning 1848–1876*, (Oslo: Universitetsforlaget) 1966.
- Lindbäck-Larsen, Odd: *Den norske hær og 1814*, Krigshistorisk institutt, (Oslo: Forsvarsdepartementet) 1945.
- Livius, Titus: *The early history of Rome*, Penguin classics, (Harmondsworth: Penguin Books) 1971.
- Mariboë, Ludvig: *Nogle ord om almindelig Værnepligt, og et Forslag til, paa den mindst bekostelige og minst byrdefulde Maade at underholde et Land- og Søeværn i Norge*, (Christiania: Jacob Lehmann) 1815.
- The New Encyclopedia Britannica 15th edition*, Donald Duncanson og Philip W. Goetz (red.), Chicago (Encyclopædia Britannica) 1990.
- Norsk tro og tanke*, Jan-Erik Ebbestad Hansen (red.), (Oslo: Tano-Aschehoug) 1999, s. 306–309.
- Nåvik, Ørnulf: *Vernepliktens historie 959–1996*, (Oslo: Elanders forlag) 1996.
- Paret, Peter: "Napoleon and the Revolution in war" i Peter Paret (red.): *Makers of modern strategy*, (Oxford: Clarendon Press) 1986.
- "Redegjørelse fra Værnepligtskomiteen af 1814–1815" i *Aftenbladet*, 1879, 279B.
- Rousseau, Jean-Jacques: *Om samfunnspakten*, Bokklubbens kulturbibliotek, Oslo (De norske bokklubbene) 2001.
- Sars, J. E.: *Historisk indledning til grundloven*, ny utgave, (Høvik: Bibliothek for de tusen hjem) 1887.

- Schau, Unni: *Kvinnelig verneplikt i 1946*, hovedoppgave i historie, (Oslo: Universitetet i Oslo) 1983.
- Skauge, Tom: *Den tenkende soldat? Verneplikten i Norge som demokratisk institusjon*, rapport nr. 78/2002, (Bergen: Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen) 2003.
- Skirbekk, Gunnar og Nils Gilje: *Fra antikken til opplysningstiden*, bd. 1 i *Filosofihistorie*, (Oslo: Universitetsforlaget) 1996.
- Skirbekk, Gunnar og Nils Gilje: *Fra opplysningstiden til modernismen*, bd. 2 i *Filosofihistorie*, (Oslo: Universitetsforlaget) 1996.
- Steen, Sverre: *Fra norsk historie, utvalgte essays*, Fakkell-bok, (Oslo: Gyldendal) 1966.
- Schøning, Gerhard: "Norges Riiges Historie. Fortale" i Jan Erik Ebbestad Hansen (red.): *Norsk tro og tanke*, (Oslo: Tano-Aschehoug) 1999, s. 320–324.
- Seip, Anne-Lise: "Nasjonsbygging-folkestyre-idèkamp. Utviklingslinjer på 1800-tallet" i Jan Erik Ebbestad Hansen (red.): *Norsk tro og tanke*, (Oslo: Tano-Aschehoug) 1999, s. 327–336.
- Seip, Jens Arup: *Utsikt over Norges historie*, 3. Utgave, Fakkell, (Oslo: Gyldendal) 2002.
- Tidemand, Nikolai: *Et Par Ord i Anledning af den nye forventede Conscriptjonslov*, (Christiania) 1816.
- Tidemand, Nikolai: *Nogle Grund-Ideer i Henseende til Norges fremtidige Landmagt*. (Christiania) 1816.
- Ulriksen, Ståle: *Den norske forsvarstradisjonen. Militærmakt eller folkeforsvar? Makt og globaliseringsutredningen*, (Oslo: Pax forlag) 2002.
- Wergeland, Henrik: "Nordmandens Katechisme" i Jan Erik Ebbestad Hansen (red.): *Norsk tro og tanke*, (Oslo: Tano-Aschehoug) 1999, s. 371–382
- Aall, Niels: *Niels Aalls erindringer fra 1814*, (Kristiania: Cappelen) 1911.
- Aall, Jacob: *Erindringer som bidrag til Norges historie fra 1800 til 1815*, 2. utgave, (Christiania: Cappelen) 1859.

Personliste

- Bratsberg, Sivert Paulsen:** Gardbruker og skolelærer fra Nordre Trondhjems amt, den primære talsmann for bøndene i riksforsamlingen.
- Bugge, Peter Olivarius:** Biskop, representerte Trondheim på Stortinget 1815–1816. Hevdet at *conscription* i fred var undertrykkelse.
- Hegermann, Diderich:** Oberst, representerte Oplandske Infanteriregiment i riksforsamlingen. Hegermann var innvandrer fra Altona (by i dansk-tysk område, i dag tysk) og hadde tjenestegjort som lærer og legendarisk sjef på Krigsskolen siden 1790. Hans synspunkter var sterkt preget av fagmilitære idéer om den allmenne verneplikts fortrinn både for forsvaret og for samfunnet.
- Heidmann, Frederik Hartvig Johan:** Premierløytnant, representerte Trondhjemske dragonkorps, i riksforsamlingen og var en typisk fagmilitær tilhenger av allmenn verneplikt.
- Hount, Peter Ulrik Magnus:** Prost som hadde sitt embede fra Smaalenenes amt og var den i riksforsamlingen som mest eksplisitt skilte mellom verneplikt til forsvar av nasjonen og den faktiske soldattjeneste i fredstid.
- Karl Johan:** Fransk marskalk under navnet Jean-Baptiste Bernadotte. Ble valgt til svensk kronprins 21. august 1810. Ved Carl 13. død 5. februar 1818 ble han svensk og norsk konge under navnet Carl 14. Johan (i Norge Karl 3. Johan).
- Konow, Wollert:** Kjøpmann, representerte Bergen på Stortinget 1815–1816. Reiste spørsmålet om kjøbstadsborgernes plikter i borgervæpningene.
- Lund, Gabriel:** Kjøpmann som representerte Lister amt i riksforsamlingen.

Lundegaard, Theis Jacob Thorkildsen: Frittalende bonde fra Lister amt

Løvenskiold, Severin: Tidligere kammerherre og amtmann, representerte Bratsberg amt i riksforsamlingen. Han var sammen med Nikolai Wergeland den mest markante motstanderen mot personlig verneplikt. De hadde begge bakgrunn som embedsmenn og var påvirket av opplysningstidens liberale idealer, men stod også som representanter for de privilegerte klasser i standssamfunnet.

Mariboe, Ludvig: Forretningsmann og *capitaine a la suite* (uten fast stilling og lønn). Ekstern aktør med innspill til vernepliktsdebatten 1815–16. Mariboe, sammen med Tidemand, har vært oppfattet som talsmenn for svenske interesser i vernepliktsdebatten, der de hevdet at alminnelig verneplikt var uforenlig med statens interesser og at arméen burde reduseres. Se også Nikolai Tidemand.

Møller, Alexander Christian: Distriktslege og dermed embedsmann, representerte Arendal i riksforsamlingen.

Samsing, Jens Christian: Pastor og representant for Laurvigs Grevskab på Stortinget 1815–1816, motstander av verneplikten.

Synnestvedt, Hans Jørgen Reutz: Kaptein, representerte Romsdals amt på Stortinget 1815–1816. Henviste til Sverige som eksempel på hvordan en reell verneplikt kunne fungere.

Sørensen, Christian: Biskop: Representerte Kristiansand på Stortinget 1815–1816 og mente en stående hær var et nødvendig onde. Han henviste konkret til faren fra Russland som begrunnelse for at det var nødvendig å bistå Sverige.

Tank, Carsten: Statsråd som representerte Fredrikstad og Fredsrikshald på Stortinget 1815–1816, og forsvarte den borgerlige frihet mot den forhatte *conscription*.

Tidemand, Nikolai: Oberst *a la suite* (uten fast stilling og lønn). Ekstern aktør med innspill til vernepliktsdebatten 1815–16. Se også Ludvig Mariboe.

Weidemann, Lauritz: Sorenskriver, senere amtmann.

Representerte Christians amt på Stortinget 1815–1816.

Foreslo ny vernepliktskomité og ny vernepliktslov.

Wergeland, Nicolai: Residerende kapellan fra Kristiansand og representerte Kristiansand by i riksforsamlingen. Han var sammen med Severin Løvenskiold den mest markante motstanderen mot en personlig verneplikt.

Aall, Jacob: Bror av Jørgen, jernverkseier, og representerte Nedenes amt i riksforsamlingen. Han var utdannet cand.theol. og har blant annet oversatt Snorre til norsk.

Aall, Jørgen: bror av Jacob, grosserer, trelasthandler, skipsreder og stadskaptein i Porsgrund, som han representerte i riksforsamlingen. Aall var den som kanskje i størst grad fokuserte på militærteoretiske argumenter i sitt innlegg mot allmenn verneplikt.

English summary

The history of national service¹ and conscription² in Norway and France shows that there has always been a conflict between ideals and practice. With few exceptions pragmatic military requirements have always governed the conscription systems, whether the requirements have been for massive call-ups in times of war or for reduced call-ups in order to save costs in times of peace.

This study analyses the various debates on conscription and national service that were held in the French and Norwegian National Assemblies round the turn of the 18th century. The analysis particularly emphasises the political-legal discourse related to the implementation of national service in Norway in 1814–16. The main question is: Which were the most important concerns behind the implementation of national service in Norway, the idealistic or the pragmatic?

The study discusses new perspectives on national service and identifies important aspects and nuances not previously known. The work is structured around three concepts firmly rooted in the Enlightenment: the concept of *patriotism and civic duties*; the concept of *democratisation*; the concept of *equality and justice*; the concept of *military ideas* and finally, the encompassing concept which concerns the practical requirements related to the conscription system.

In the process some popular beliefs are shown to be myths: national service was *not* implemented in revolutionary France in 1789 or 1793 based on political ideals, but as late as 1799 based on Napoleons pragmatic military requirements for more

-
- 1 *national service*: a legal concept whereby every citizen of the national state has an obligation to do military service if and when called upon to do so by the state.
 - 2 *conscription*: the system by which the state enrolls and calls up citizens for military service.

soldiers. The French example that influenced the Norwegian political discourse on national service in 1814–16 was *not* liberal political ideals, but the negative experiences of Napoleons massive call-ups in the period 1799–1812.

The main issue in the Norwegian political discourse was whether or not national service warranted call-ups in peacetime for training of conscripts. The duties of the peacetime army were mainly civic control (keeping order and guarding prisons) and construction work. Such duties were not regarded as relevant for the defence of the nation and thus were not seen as warranting call-ups of conscripts. The majority of representatives in the Norwegian National Assembly, including many popularly regarded as opponents to national service, were actually in favour of some sort of national service, but exclusively for the defence of the nation in time of war.

The study also demonstrates a link between concepts of national service and the development of new tactics in the late 18th century, which has not been discussed in this context before. These aspects shed new light on the issue of national service.

The study is an adapted version of the Master of Arts thesis *National service in Norway – conflict between ideals and practice: The Norwegian conscription system in an idea-historical context.*³

3 Tore Asmund Stubberud, Department of Culture Studies, University of Oslo, 2004.

Allmenn verneplikt – konflikt mellom ideal og praksis

Den norske vernepliktsordningen i
idéhistorisk perspektiv

Tore Asmund Stubberud

Institutt for forsvarsstudier
Norwegian Institute for Defence Studies

Allmenn verneplikt – konflikt mellom ideal og praksis

Allmenn verneplikt ble ikke innført i Frankrike i 1789 med basis i idealer slik det ofte fremstilles, men i 1798 på grunn av praktiske behov. Det var ikke de positive idealer fra Frankrike som påvirket den norske debatten om allmenn verneplikt i 1814, men de negative erfaringene med Napoleons masseutskrivninger. De fleste representantene på både Eidsvoll i 1814 og det første Storting 1815–16, også mange av dem som regnes som motstandere, var likevel for en allmenn verneplikt.

Denne studien forklarer dette tilsynelatende paradoks og belyser vernepliktspørsmålet i et idéhistorisk perspektiv. Stoffet til analysen er hovedsakelig hentet fra diskusjonene som bølget i riksforsamlingen, og senere Stortinget, på begynnelsen av 1800-tallet. En diskusjon som på alvor er revitalisert de siste årene.

Tore Asmund Stubberud

(født 1958). Kommandørkaptein i Sjøforsvaret, tjenestegjør ved Vernepliktsverket på Hamar. Cand.philol. fra Universitetet i Oslo (2004).

Institutt for forsvarsstudier
Norwegian Institute for Defence Studies